

ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫ

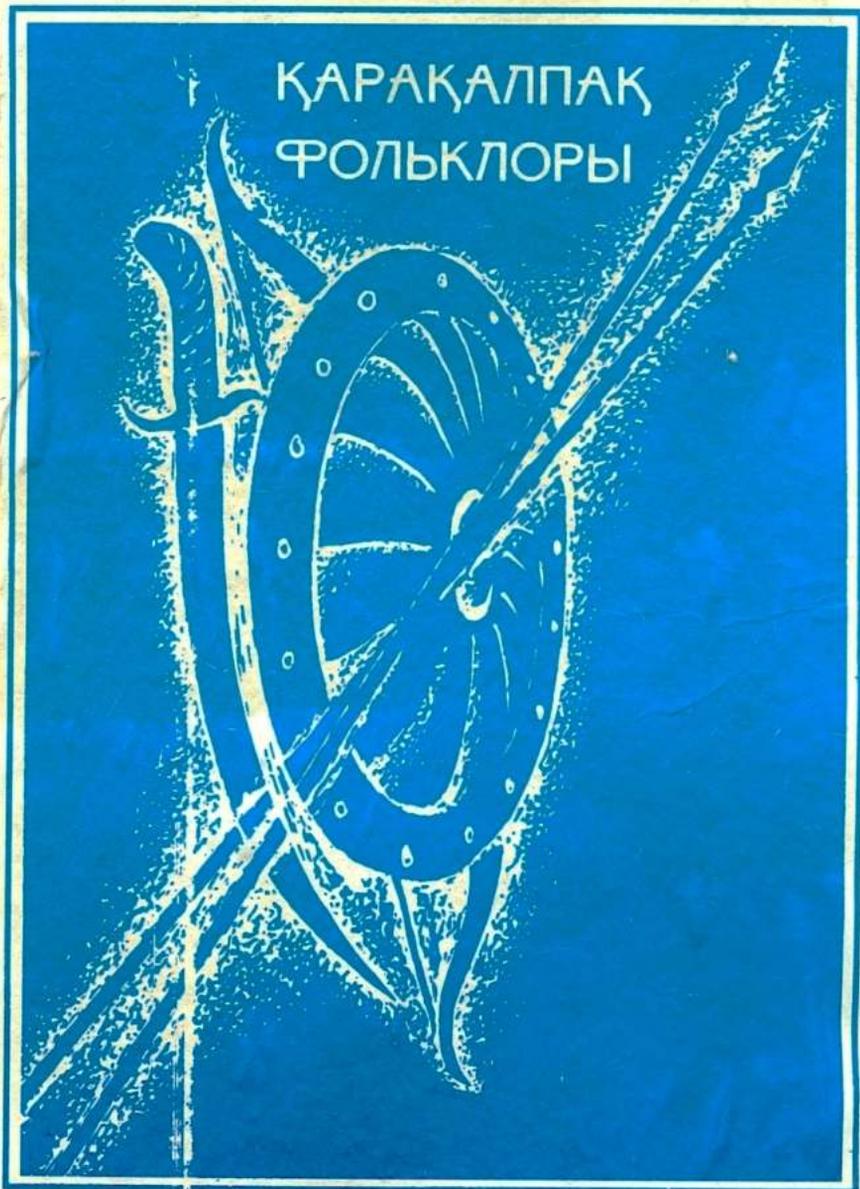

**ШӘРИЯР
ҚАНШАЙЫМ**

ШӘРИЯР • ҚАНШАЙЫМ

ҚАРАҚАЛПАҚ
ФОЛЬКЛОРЫ

"ҚАРАҚАЛПАҚСТАН"

Книга должна быть возвращена не
позже указанного здесь срока

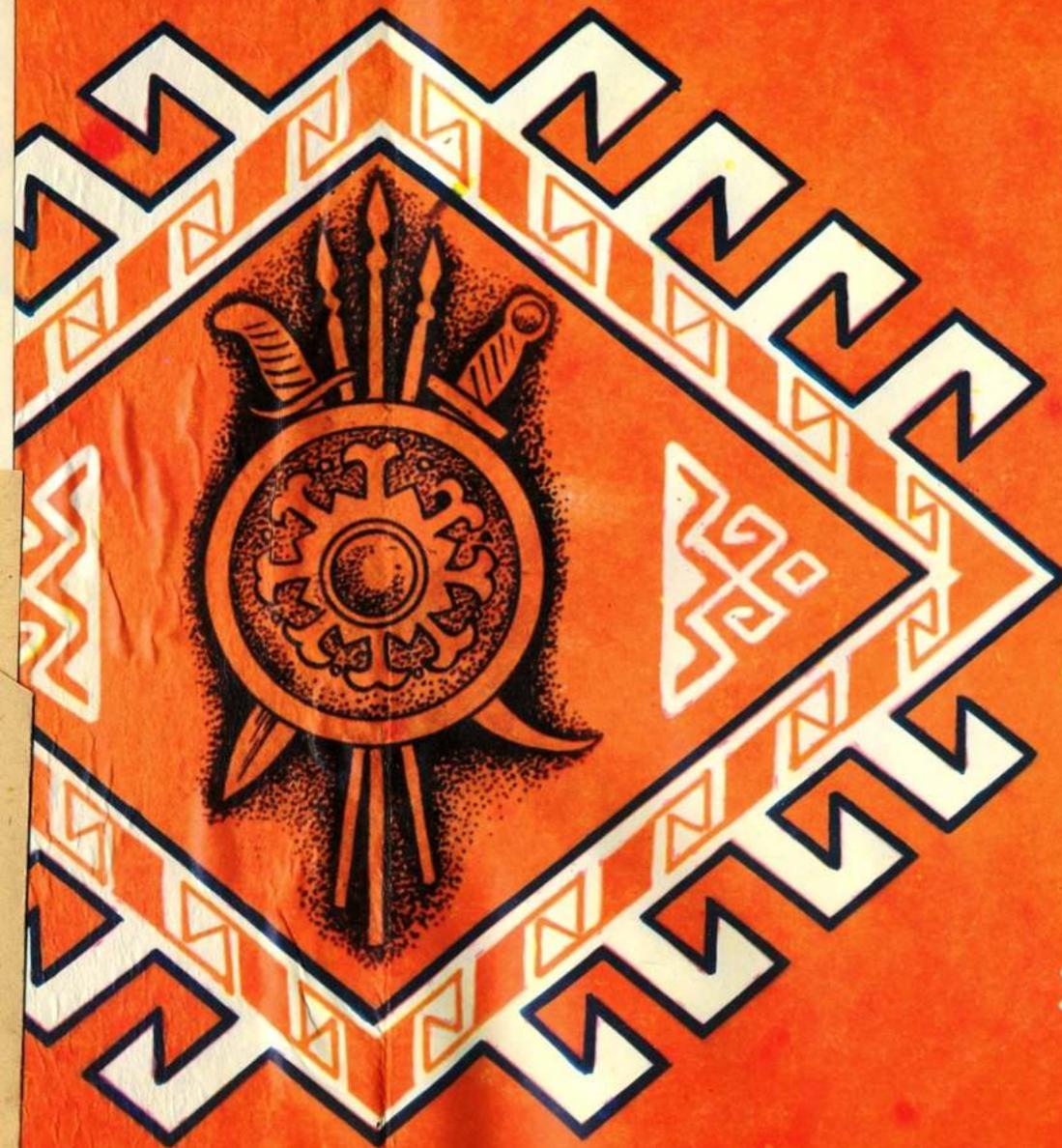
Количество предыдущих выдач _____

82.3(2кк) 22.8585
Г к.50

Каракалпак фольк-
лоры.

И.	1997	5.50 707

4р10

82.3(2кк)
ГТ К 50

ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫ

Бес томлық

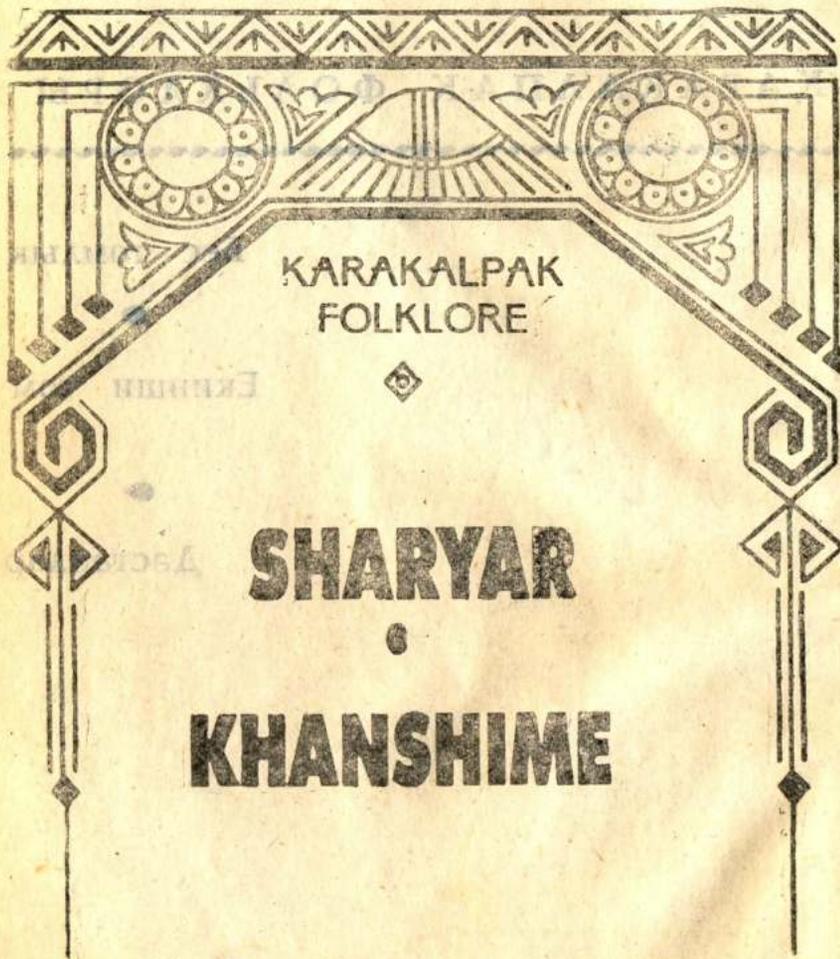
Екінші том

Дәстанлар

The Karakalpakstan filial of Uzbekistan's
Academy of Sciences

The N. Daukarayeff institute of language
and literature

KARAKALPAK
FOLKLORE

SHARYAR

KHANSHIME

Nukus
Karakalpakstan Publishers
1997

Ўзбекстан Илимлер Академиясының
Қарақалпақстан бөлімі

Н. Дәуқараев атындағы тил-хәм әдебият
институты

ҚАРАҚАЛПАҚ
ФОЛЬКЛОРЫ

Шарыар

Қаншаиме

Нөкис
Қарақалпақстан
1997

82. 3(2Қар)
Қ 50

Қарақалпақ фольклоры: Бес томлық. Екінші том. Шәрияр.
Қаншайым. (дәстанлар). — Нөкіс, Қарақалпақстан, 1997. —
164-бет.

Балалар хәм жас өспиримлер әдебиятлары редакциясы

Редакциялық коллегия

Сабыр Қамалов (баслығы), Ибраһым Юсупов, Исмайыл Сағыйтов, Қа-
был Мақсетов, Тилейберген Жумамуратов.

ШӘРИЯР Өтенияз жырайдан жазып алған — Қабыл Мақсетов.
ҚАНШАЙЫМ. Қурбанбай жырайдан жазып алған — Өсербай Хожа-
ниязов.

Баспаға таярлағанлар

Қабыл Мақсетов, Генжемурат Есемуратов хәм Әдилбай Қожықбаев.

Дәстанлардағы ески сөзлерге түсиниклерди дүзген — Қабыл Мақсетов.
Супермуқабаға англичанша аннотация жазған — Бахыт Нурыллаев.

228985

Республиканск. дәстан
библиотека

Ф 4700000000 — 379 Б — 97
М — 357(04)97

ISBN — 5 — 8272 — 0008 — 5

Жоқарғы класс оқыушылары ушын

© «Қарақалпақстан» баспасы, 1981, 1984
Қайтадан басылуы
© «Қарақалпақстан» баспасы, 1997.

8-02

Шәрияр

Ертедегі әйем заманында, о Әрепниң халқында, Емен деген журтында. Сулайман тахтына минген, бәршелерди бир көзде көрген, Шахидарап пашша* дунья сүрди. Жасы қырқ беске барды, тоққыз ҳаял алды; я улдан, я қыздан перзент нышан көре билмеди. Пашша турып ойлады, ат басындай сом жүреги қанаға сыймай туұлады: «Дуньясы қурысын кетейин, жасым қырқ беске келди. Тоққыз ҳаял алдым. Я улдан, я қыздан перзент нышан көре билмедим. Темирден ҳаса қолға алып, темирден геуишти кийип Хәзирети кәбаға хәжире болып кетейин», деген бир қыял пайда болды. Елдин алды жатқан соң, от қызылы семген соң, алтын тахтан түседи, етек-пешин кеседи.

Қәлендер сыпатта болып,
Көшепазлық етеди.
Бәлент көше, пәс көше,
Беглер жүрген тар көше, —
Тар көшени аралап,
Жолға рәуан болады.
Ярым ақшам аўған соң,
Ол қаладан шығады.
Таўларды, қумды аралап,
Шайтанның қайтқан уақтында,
Периште жүрген шақтында

Бир елатқа келеди.
Көз жиберип Шахидарап
Алдына қараса,
Жылтылдаған отлардың,
Бир сағымын көреді.
Пашша турып ойлады:
«Ярым ақшам аўған соң,
Шайтанның қашқан уақтында,
Периште жүрген шақтында,
Ағзында бар алласы,
Тилинде бар санасы,

* Патша.

Дәстанларда бундай сөзлер көп. Оларда өтмиштин социаллық-экономикалық, әдебий-көркем хәм илимий мйрасларын кеңнен таратыу хәм терең үйрениу үшін түпнұсқа тилинде басып шығаруу әмелге асырылды. Сол себепли бундағы гейпара сөзлердин жазылыуы хәзирги заман орфографиясынан парық қылады. Сондай-ақ хәр бир жырау тәрәпинен анау-мынау сөзлердин орфоэпиялық жақтан айтылыу өзгешеликлери де бул дәстанларда сақланған.

Китаптын «Дәстанлардағы гейпара сөзлерге түсиниклер» инде жоқ сөзлердин аудармасы бул басылымда редактор тәрәпинен бетпе-бет, жөнекей берилген.

Зикри сана айтқушы,
Дәруишлер отырады,
Деген сөзди еситиұым бар еди.
Ағар олар болмаса,
«Бир қәсте-биймарлар,
Отырады», деген сөзди
Еситиұым бар еди.
Ағар олар болмаса,
«Жерлер сатқан жалаппаз,
Қарақалшы қумарпаз,
Ата билен енеден,
Хаты-безер алған,
Қашып елинен шыққан,
Жалатай найсаптар,
Отырады», деген сөзди
Еситиұым бар еди.
Ағар олар болмаса,
«Бир лолыларды,
Отырады», деген сөзди
Еситиұым бар еди.
Буннан енди барайын,
Оттан хабар алайын,

Халқым «яқшы» дермекен,
«Яман» дермекен мени».

Аяғын басып анлап,
Қулағын салып тыңлап,
Отқа жақын келеди.
Ол алдына қараса,
Шанаарағы дәннаннан,
Уұығы бар гүмистен
Босағасын борлатқан,
Керегесин сырлатқан,
Ақбасқур менен туттырған,
Ушыға менен жаптырған,
Мақпалдан туұырлық туттырған,

Үйине тутқан шийлерине,
«Жарасықлы болсын», деп,
Алтын менен гүмистен,
Рәң-бәрең қылып,
Айқастырып байлатқан,
Ақ орданың аұзыны,
Дәл құблаға қаратқан,
Қатар турған 3 отаұды көрди.

Пашша отаұға шийшен үйдин сыртынан сығалап қарады.
Қараса, — қарағай бармақ жез тырнақ, дәли көңилли көз ойнақ, аппақ, юпқа додақ, — отырған 3 пәкизе, хоширей бәрне қызды көрди.

Үлкен қыз турып айтады:

— Сиңлилерим, гәпиме қулақ салың, кеұлимде бир исим бар. Шаҳидарап мени алса, сәүгилик яры қылса, бир пилланың жипегинен, қырқ мың адамға шәдир-шәмен* тамам етип берер едим.

Орғаншы қыз турып айтады:

— Апа, сен бийкар айтасан. Кеұлимде бир исим бар. Атам ықтыярымды берсе, «қәлегениңе тий» десе, Шаҳидарап мени алса, сәүгилик яры қылса, бир арпаның денесинен қырық мың адамға азық, ат жеми тамам етип берер едим мен.

Кишкентай қыз турып айтады:

— Апалар сизлер бийкар айтасыз. Пашша сизлердин азық, ат жемиңе, шәдир-шәмениңе мүтәж емес. Бир перзенттиң дағы ушын, бир тырнақтың зары ушын, алтын тахтынан түсип,

* Әскерий шатыр.

етек-пешини кесип, қәлендер сыпатында баратыр. Атам ықтыярымды берсе «қәлегениңе тий», десе, Шаҳидарап мени алса, сәүгилик яры қылса, хақ миясар көрсе, Бийби Патпа, Бийби Айша, Бийби Мәрьям қолласа, бир кекили алтыннан, бир кекили гүмистен, бир ул менен бир қыз туұып берер едим.

Пашша булардың сөзин еситип ойлады: «Бул заңғардың қызлары қоррада көрип турма, болмаса, үәлийлик пенен биллип тур ма? Я қоррада көрмесе, болмаса үәлийлик пенен билмесе, «Дөнсе беш, дөнбесе онбеш», деп муңнан кейниме қайтайын, барып тахқа минейин. Үшеуи үш адамның қызы болса, үшеуи де менің пашшалығыма керек екен. Алтын менен гүмиске барабар, теңме-тең, зерме-зер өлшеп алайын. Үшеуи бир адамның қызы болса, «апалы-сиңлиге неке түспейди», деген нақыл бар. Сол кишкентай қызды алтын менен гүмиске барабар, теңме-тең, зерме-зер өлшеп алайын». Пашша адамзатқа билдирмей, қайуанатқа сездирмей, ғырра кейнине қайтты. Және тахтына минди. Күн шықты, әлем минауұар болды. Хан қасында бөрилер, «бөримен», деп жүргенлер, бири метер, бири дийұан, құсбеги, инақ үәзирлер сәлемге келди. Пашша сәлемлерин әлик алды. Беглерге қарап пашша ақшамғы көрген ислерин — әлинде сазы болмаса хәм дилинде сөзи — нешше жерлерден мысал келтирип:

— Хан қасында бөрилер, «бөримен», деп жүргенлер! Бириң метер, бириң дийұан, құсбеги, инақ үәзирлер! Көргеним сизлерге айтайын, айтпай енди қәйтейин. Елдин алды жатқан соң, от қызылы семген соң, алтын тахтымнан түстим, етек-пешимди кестим. Бәлент көше, пәс көшени аралап, көшепазлық етип, ярым ақшам аұған соң, қаладан шықтым. Тауларды, қумды аралап, раұана болдым. Бир елатқа бардым. Елатты аралап баратыр едим, бир оттың сағымын көрди. Отқа жақын мен бардым. Уллы бир сарайды, сарайдың алдында қатар турған 3 отаұды, 3 отаұдың ишинде, 3 пәкизе, хоширей бәрне қызды көрди.

Сарай кимнің сарайы?

Отаұ кимнің отаұы?

Қызлар кимнің қызлары?

Хабарын берин! — деп,

Үәзирлерге буйырды.

Үәзирлердин ишинде,

Узын бойлы, терең ойлы,

Ақылы дана, гәұхары шынар,

Бир үәзири бар еди,

Муның алымы да көп еди,

Атыны сорасан,

Томан үәзир дер еди.

Томан үәзир арзы етті:

— Тахт үстинде хан ийем,

Журт сораған пашшайым!

Әкелерин сорасан:

Үлкени еди — Ағымбай,

Орғаншысы — Назымбай,

Кишкенесиниң атыны —

Дәнебай, деп ат берер еди.

Үлкен қыздың атыны —
Гүландам дер еди,
Ортаншы қыздың атыны —
Гүлсууым дер еди.

Қишкентай қыздың атыны —
Гүлшара, деп
Айтысатуғын еди.

Шахидарап пашшаның ұақты хош болды. Үшеуі үш адамның қызы екенін билди. Сонда пашша сөйледі:

— Сол үш қызды хәм маған әперің! Пашшалығыма дәркар екен. Алтын менен гүмиске барабар, теңме-тең, зерме-зер өлшеп алайын.

Пашша Томан үезирди қызларға бармаққа жаушы қылды. Томан үезир жайынан турып, атына минди. Қаладан шықты. Ағымбай, Назымбай, Дәнебайдың сарайына келди. Әне бұлардың бәргасында хәрқайсысына бір-бірден «Бай баба», деп, Ағымбай, Назымбай, Дәнебайға қарап Томанның айтқан сөзі:

— Араладым қыядаш,
Ағыздым көзден селли яш,
Бай баба, үйде бар болсаң,
Шығып майданға хабарлаш!
Араладым қыядаш,
Батыр ерде болур сауаш,
Бай баба, үйде бар болсаң,
Майданға шығып сен тиллеш!
Дағларды резген дағшыман,
Салған қусым бар аушыман,
Улдайын көрген қызыңа,
Жиберген ханнан жаушыман.
Ақ гиреуке сауытты,
Сеплемеге келгенмен;
Еки қойдың баласын
Телитпеге келгенмен;
Сизлер — темир, биз — көмир,
Еритмеге келгенмен;
Сизде қыз бар, бизде — ул,
Еки бірдей мохминди,
Емлемеге келгенмен,
Ашылған бағдың лаласы,
Тилинде халықтың сәнасы,
Улдайың көрген қызыңа,
Гириптар болды, бай баба,

Еменнің уллы пашшасы.
Еллестирмек — елшиден,
Жауластырмақ — жаушыдан.
Садақтан атылған оқ,
Қадалса оған қайтпақ жоқ.
Қыз айттырған жаушыға,
Арада жүрген елшиге,
Бай баба, хәргиз өлим жоқ.
Лалы-маржанлар сәдепти,
Хызметте бағрым кәбапты,
Арада елши жүрмеклик,
Бизлерден емес, бай баба,
Периштелерден себепти.
Бул дүнья деген ялғанды,
Бай баба, басым аманды,
Арада елши жүрмеклик,
Бизлерден емес, бай баба,
Бурынғыдан қалғанды.
Ертең ерте турасаң,
Атқа ериң қоясаң,
Улдайын көрген қызыңды,
Шахидарап пашшаға,
Апарып, өзиң бересен,
Бай баба, қалай көресен?

Усы сөзлерди айтып, Томан кейнине қайтып кете береді. Енди үш байға ғалауыт түсті. Үлкени турып былай деди:

— «Ханның 9 хаялы бар», деп еситиуимиз бар. Тоғызының үстине қызларымызды беріп, ботадай бозлатып қойғаннан, көлде жүрсек болмай ма, шөлде жүрсек болмай ма?

Ортаншысы гөдегирек, садарақ адам екен. Ол «Аға, ырас айтасаң», — деди.

Қишкенеси ақылы пүтін, еси тынық, ләби жупқа гәпке ұста, бир шаққан адам екен. Ол «Ағалар, «Талайлы менен тарыспа», деген бир сөз бар. Ханға қызымызды берсек, салықтан, бәледен-бәтерден аман, хан атасы болып, қайғысыз дәуран сүрсек, нешик болар екен? Әгар ханға қызыңды берсең — қолыңнан, бермесең жолыңнан алар да кетер, зәрре жерде тирескениң қалар. Ол нашар, бул нашар, анау нашар, хәр ким ығбалынан көрер», — деди. Бул сөз үшеуіне мақул түсті.

Булар жайдан турады,
Атқа жақын келеди,
Омыртқаға он урып,
Сауырысынына төбелеп,
Ынғыршақ ерди салады.
Ат белине минеди.
Улдай көрген қызларының
Оң қолынан тартады,
Ат сауырысына мингестиріп,
Хан хәмири! — қызларын,
Алып жөней береді.
Бийик-бийик нурадан,
Суулар аққан жырадан,
Муннан да өтип барады.
Терең жылға, терең сай,

Сыпсың питкен қарағай,
Көгершинли көп тоғайды,
Аралап жүре береді.
Аттың жалы жатқанда,
Қабақлары қатқанда,
Атқа салған ынғыршақ ер,
Жауырнына батқанда,
Улдай көрген қызларын
Мингестиріп келе қалды,
Шахидарап жатқан елатқа.
Болды пирден шарапат,
Шахидараптың елатына,
Ат ойнатып келеди,
Байлар сағыу-саламат.

Дәрүзаға келгенде, Томан үезир олардан хабардар еди. Буларды ирикти. Томан үезир «Сизлер турын, мен пашшаны көріп келейін», — деди. Байлар дәрүзада қалды, Томан үезир жайынан турды. Бәлент көше, пәс көшелерди аралап, хан есиги датқа жай, тар қапылы кең сарай — Шахидарап пашшаның дәрғасына келди. Ханға сәлем берди. Хан сәлемин алды. Томан үезир Шахидарап пашшаға қарап, байлардың келген-лигин айтып, сүйінши сорап гәплей берди:

— Сизни көріп қаусыраман қолымды,
Рауа көрмейсең маңа өлимди.
Сал құлағың, ешит мениң сөзимди,
Айтайын сизге келген жөнімди.

Тақатың болмайды барып көргенше,
Ақшамғы көрген қызларын.

Күндиз келди қасына,
Пашшайым, бергил сүйинши!

Тақатың болмайды ўәспин айтқанша,
Ақшамғы көрген қызларың,
Күндиз келди бәрғаңа
Султаным, бергил сүйинши!

Пашша сонда сөйледі:

— Томан ўәзир, гәпке қулақ сал. Келген байларды иззетлеп, хұрметлеп, бир ақшам мийман ал. Таң атқан соң қызларының қалың малын сорап, маған айтып кел.

Томан ўәзир муны ешитип жайынан турды. Ағымбай, Назымбай, Дәнебайдың қасына келді. Байларды атларына миңгизип, қызларды ертип, Томан ўәзир бир таза жайға алып барды. Айшы-әширет, сазы-сәубет, тоққыз түрлі таам әлемінаўуар болды.

Ўәзир ертеніне байлардан жол болсын сорады: «Бир ақшам мийман болдыңлар. «Әўели, таам, ақыры қалам», деген бир сөз бар. Қәне қызларыңның қалың малын айтыңлар!» — деди. Байлар қызларының қалың малын айтты: «Пашша қызымызды алса, ғәзийнеге барсын. Шуған тәрези құрсын, бир жағына қыз салсын, бир жағына зер салсын. Алтын менен гүмиске барабар теңме-тең, зерме-зер қызларымызды өлшеп алсын».

Томан ўәзир бу сөзлерди ешитип жайынан турды. Келип Шахидарап пашшаға баян етті. Пашша да мақул көрді. Ғәзийнеге барды, ағзыны ашты. Шуған тәрези құрды. Байларды шақырттырып, тәрезинің бир жағына қыз салып, бир жағына зер салып, бара-бар, теңме-тең, зерме-зер өлшеп алды. Байлардың астына — ат, үстине тон берді, «Жолыңыз болсын». — деп қайтарып қоя берді.

Пашша ойлады: «Қызлар ақшамғы айтқан сөзлерінен табылармекен? Я «дөңсе беш, дөңбесе онбеш», деп айтқан сөзімекен? Ерекке* отау құрайын, үш қызды үш отауға қояйын; ақшамғы айтқан сөзлерди булардан тергестиріп сорап көрейин».

Пашша ерекке отау құрды. Үш қызды үш отауға қойды. Гүландам қыздың үстине келди де:

— Қәне ярым, ўәдеде, опада бармысан? — деди.

Қыз айтты:

— Ҳаў, ханым, «ўәде» деген не? «Опа» деген не?

* Оңаша жерге.

Хан айтты:

— Заңғардың қызы! Бийдәўлеттің перзенти! Мен бардым, сен бул сөзди айттын: «Кеўлимде бир исим, бар, Шахидарап мени алса, сәўгилик яры қылса, бир пилланың жипегинен қырқ мың адамға шәдир-шәмен тамам етип беремен», дегенің қәне?!

Қыз айтады:

— Тақсыр, «Ханда қырқ кисинің ақылы бар болады», деп еди, о бир ялған гәп екен. Сенде қырқ кисинің ақылы тўе, өзиңе боларлық ақылың хәм барлы-йоқлы екен! Өзи бир пилла болса! Шеберирек адамның қолына түссе де, қулаштай жипеги болса да, оннан не шәдир-шәмен тамам болғай, оның тийинде не бир адамлар башпаналап отырғай?!

Пашшаның ашыўы келди, «Жәллат!» — деди. Жәллаты тайын болды. «Муны қаладан қуўып шығарып жибер!» деп пашша дарғазап қылды.

Пашшаплар урып-урып, қаладан қуўып, шығарып жиберди. Енди пашша Гүлсуўым қыздың қасына келди:

— Қәне, ярым, ўәдеде, опада бармысан?

— О, ханым, «ўәде» деген не, «опа» деген не?

Пашша айтты:

— Әй, заңғардың қызы, бийдәўлеттің перзенти! Мен бардым, сениң: «Кеўлимде бир исим бар. Шахидарап мени алса, сәўгилик яры қылса, хәк миясар көрсе, бир арпаның дәненинен қырқ мың адамға азық, ат жеми тамам етип беремен», дегенің қәне?!

Қыз турып айтады:

— Тақсыр, «ханда қырқ кисинің ақылы болады», деп еди, ол бир ялған гәп екен. Сенде қырқ кисинің ақылы тўе, өзиңе боларлық ақылың барлы-йоқлы екен. Өзи бир арпа болса, оны бир пошша торғай жегей; тамағы тоймай және бир қырманды излеп кеткей! Оннан не азық, ат жеми тамам болғай?!

Пашшаның ашыўы келди. «Жәллат!» — деди. Жәллаты тайын болды. Буны хәм урып-урып, қаладан қуўып, шығарып жиберди.

Енди Гүлшараның үстине я барыўына, я бармаўына пашша хайран болды. Тәнирге тәүекел етип, жайынан турды. Жағасы алтын, жени зер, алты жаббе еңсе тонын жамылып, көкиреги оттай қамылып, жығасын жерге сүйретип, Гүлшараның отаўына жүрис етті. Дарғасына келди. Майданда турып пашша Гүлшараға қарап гәплей берди:

— Мени көрип қаўсырасаң қолыңды,
Раўа көрмеймен саған өлимди,

Сал құлағың ешит мениң сөзімни,
Айтайын сизге келген жөнімди.

Хәй, алғаным, алғаным,
Үәде менен опадан хабарың бер.

Сол ұақлары болғанда, нашар жайдан турады. Кийиктей мойнын бурады. «Ассалаума әлейкум» — деп ханға сәлем береди. Сәлемин әлик алады. Нашар турып арзы етти:

— Тахт үстінде хан ийем,	Аның кешлиги болмас,
Алтын башлы әулийем,	Қудадан үмитсиз оңбас,
Журт сораған пашшайым,	Үмитсиз — шайтан,
Дәулет пенен перзенттиң,	Үмитим көп қудадан.

Пашша муны ешитип ұақты хош болды. Гүлшара атлы нашардың некесин қыйды. Алтын тахтың үстінде, сарай ишинде Гүлшара менен Шахидарап алты ай дәуран сүрди. Бир қуданың құдирети, ханның ықласы — нашардың бойында алты айлық хәмиле пайда болды. Пашша турып ойлады, ат басындай сом жүрегі қанаға сыймай туұлады: «Жасым қырқ бешке келди, тоққыз хаял алдым, ингалаған баланың дауысы тууе, маңыраған ылақтың дауысын еситпеген бир сорлы хан едим. Алғаным Гүлшара бир күни ул яки қыз туұса, мен бийшара я қууанып кетемен бе, я бийтақат болып жүрегим жарылып, өле қаламан ба? Дүньясы қурысын нетейин, бул журтты талақ етейин, туғырдан тарлан қус алып, аўлар салып, шарлап, «Уллы-қызлы болдың», деп сүйинши сорап бара ғойса, алтын тахтымды, малы-мүлкимди, соған инам етейин».

Аўлар салып, шикарлап пашша кетпекши болды. «Пашша қус салып кетеди», деген хабар келди Гүлшараға. Гүлшара жайынан турды, пешин белине салды. Шахидарап пашшаның тойханасына келди. Қус салып кетейин деп турған пашшаның алдынан шығып, қолын көксине қойып, бир-еки аўыз сөйлей берди:

— Сени көрип мен йығлайман зар-зар
Нашарлықтан ғәрип кеўлим бийқарар,
Сал құлағың ешит мениң сөзімди,
Алғаныңның айтар саған арзы бар.

Бул басында тилла жыға тажың бар,
Бир қудадан беш ұақ намаз парызың бар,

Сал құлағың, ешит мениң сөзімди,
Алғаныңның айтар саған арзы бар.

Шаппай, желмей бул майданда майырар,
Ушпай, желмей қанатыннан қайырар,
«Күндес» деген йетти душпан бириди,
Сизлер кетсең перзентиннен айырар.

Ушып бүлбүл зағлар қонар лашыма,
Алла рәхим әйлегей көзде яшыма,
«Күндес» деген йетти душпан бириди,
Сенлер кетсең күндес жетер башыма.

Қийген липасларым жетпес дизиме,
Нашарлықтан сепкил дүшти йүзиме,
«Күндес» деген йетти душпан бириди,
Ким қәуендер болар мениң өзіме?!

Пашша ойлады: — «Қараман ағаш қатты ағаш, ийилгени — сынғаны, хаялдың тилин алғаны — ғош жигиттиң өлгени. Мен хаялдың тилин алсам, шикарымды қойсам, пашшалыққа мясар болмас. Муның хызметине ақыретти ойлаған бир мүсәпирлеу бир адамды қойып кете берейин». Пашша қыял етип, «бир мүсәпирлеу адам табайын», деп көшени аралап кетти.

Тоққыз ханым Гүлшараның ханға жылап турғанынан хабардар еди.

Журтта мәстан мама деген бар еди. Маманың жәдигөйлиги соншелли, жоқта болса — байытар еди, байда болса — қуртар еди. Мәстан маманы 9 ханым шақырып алды. Мама келди, «Балларым, не хызмет?» — деди. 9 ханым айтты:

— Мама, хызмет: Гүлшара ханға жылап турыпты. Пашша бир мүсәпирлеу адамды излеп, көшеге шықты. Сен со пашшаның алдынан шығып, Гүлшараның хызметине алынсаң, сениң менен есабымыз келер, мама.

Мама айтады: «Жылқыда шаңқан бозгенәм, ағзыма алған сөзгенәм, о еринен ғам жеме, насыбай пулдан мамаңа хабарың бер, қызгенемлер».

9 ханым айтты: «Әй мама, дүнья үдейинен ғам жеме, дүнья табылады».

Мама 9 ханымнан жууап алды хәм көшеге шықты. Маманың пашшадан хабары бар. Пашшаның мамадан хабары жоқ. Мама төте жолларды алды, сол пашшаның алдынан шықты. Пашша қарады — маманы көрди. Мамаң қарады — пашшаны көрди. Мама өп-өтиригине жылап келе берди:

— Бийганаман, бийгана,
Бахты қара дийўана,
Перзентинен айрылған,
Ялғаншы пәний дүньяда.
Бармекен мендей бийшара?!

Шаппай-желмей майрылдым,
Жез қанаттан қайрылдым,
Қуда берген перзентимнен,
Көп күн болды айрылдым.

Сонда пашша сөйледі: «Мама мында кел. Гәпиме қулақ сал. Арзыў-әрманлық пенен алған Гүлшара ярымның хызметине бар. Ақ жүзлі, абырайлы болағойсаң, көп-көп инам бермен. Мен келгенше мамажан, хызметінде бол». Мамаң турып сөйлейді: «Өткинши босаң өтебер, өткен дәртимди қозғама. Жолаўшы болсаң жолыңа түс, жойылған дәртти излеме. Белімнен мәдет кетти, дизимнен қуўат кетти. Көзиме гиреўке көринесең сен, танымайман ким болдың сен, хабарыңды бер?». Пашша және сөйледі: «Танымасаң бизлерди — Еменнің уллы пашшасы Шахидарапшаман мен».

— Әй перзентим, бизики қустанашылық болған екен-ғо. Бу хызметің бизден питсин, — деп мама пашшадан жуўап алды, пешин белине салды. Жуўырып-жуўырып Гүлшараның барғасына келди. Гүлшара қарады. Қараса — жүзи жансыз, өзи иймансыз, биреў көзине көринди. «Мына адамың жарамайды», деп айтайын десе, айбатлы, саўлатлы, әдалатлы уллы ханнан қорқады; айтпайын десе, мама қараған сайын, көзлери жети жүйесинен өтип баратыр.

Нашардың жаны қалмады. Енди тәңирге тәуекел етті. Маманы хызметінде сақлап қала берди. Пашша туғырдан тарлан қус алып, шикарға кетти.

Гүлшараның тоққыз ай, тоққыз күн, тоққыз сааты питти. Шул дарийқа ишинде алтыннан бақан көмдирип, тиллә жүўен кердирип, толғаққа мейил болды. «Я дәскери пана, я бир пири дарға, я яратқан қәдир-алла, мен нашарды қолла», — деп толғата берди Гүлшара.

Сарғаяды, солады,
Бағры оттай күйеди,
«Өйбей өлдим, мама» — деп,
Сол жүўенге асылып,
Толғата берди Гүлшара.
Жайдай бели бүгилди,
Көзинен яшы төгилди,
Толғақ тутқан ўақтында,
«Өйбей өлдим, мама», — деп.

Толғата берди Гүлшара.
Толғақ жаман өрледі,
Ақ маңлайы терледі,
Көкиректің аўзына,
Ентигип, деми тирелди.
«Өйбей өлдим мама», — деп,
Сол жүўенге асылып,
Толғата берди Гүлшара.
Тоғыз бирдей ханымлар,

Ғанымлығын билдирди,
«Ул тапқанды көрейик,
Қыз тапқанды көрейик,

Отырған йерин заңғардын,
Өзине зиндан етейик», —

деп секирип жайларынан турды. Көшелер аралап Гүлшараның барғасына келди. Хәммеси керегеден өрмелеп, жабыққа келди. Жабықты көтерип қараса — толғатып атқан Гүлшараны көрди. Гүлшара да қарады: 9 ханымды көрди.

9 ханымға қарап Гүлшара жалынып гәплей берди:

— Атлар шапмыш бул майданда, дейишлер,
Қуда әмири — бизге болған бу ишлер,
Мендей нашар жамалыңнан айналсын,
Сығалай берме, 9 ханым-бийбишлер.

Сығалай берме бул майданда, дийишлер,
Қалды бизден бурынғы енди йуришлер,
Мендей нашар жамалыңнан айналсын,
Сығалай гөрмең 9 ханым-күндеслер.

Шаппай, желмей, бул майданда майырма,
Ушпай, желмей қанатымнан қайырма,
Мендей нашар жамалыңнан айналсын,
Шахидарапты перзентинен айырма.

Ушып булбул, зағлар қонар лашыма,
Алла рәхим әйлегей көзде яшыма,
Мендей нашар жамалыңнан айналсын,
...Ақырында сизлер етерсиз башыма.

9 бирдей ханымлар қарамады жүзине, қулақ аспады сөзине. Жабықты бурынғыдан бетеррирек түрди. Шамалдың номайын берди. Ғанымлығын билдирди. Керегеден жерге түсіп, Гүлшараның ордасына тоққызы хәм тола кирди. Бул қуданың қүдирети: бир кекили алтыннан, бир кекили гүмистен, басы алтын, қолы мыс, бир ул менен бир қыз, «ингалап» жерге түшти. 9 ханым қарады — ул менен қызды көрди. Тәнде жаны қалмады. Олар жуўырып далаға шықты. Мәстан маманы шақырып алды. Мама келди:

— Не хызмет?

9 ханым айтады:

— Гүлшарадан туўған бала емес, бәле екен, жанбайтуғын шала екен, муның илажын өзиң көре гөр, мама.

Мама айтады:

228985

— Жылқыда шанқан бозгенем, ағзыма алған сөзгенем, бул баллардан ғам жеме. Насыбай пулдан мамаңа хабарын бер, қызгенемлер?

9 ханым айтты:

— Мама бир ләген тиллә байрағың бар.

«Бир ләген тилланы» еситип («Алтын көрсе периште жолдан шығады» деген), маманың уақты хош болды. 9 ханым жөнине кетти. Мама бийхуш-дәрини қолына алып, Гүлшараның қасына келди.

— Айналайын Гүлшара
Үйирлейин Гүлшара,
Әжийне айналдырып,
Зыяның қыстап жүрмесин,
Көзинди аша гөрме,
Жумагөр, бийшара, —

деп, бийхуш-дәрини Гүлшараның мурнына ийискетти. Шул дәриден бәхәр алып, еси аұып, көзи тынып, Гүлшара жығылып қалды. (Хаял толғатқанда еси аұмақ, көзи тынбақ Гүлшарадан қалды).

Мамаң көшеге барды. Көзин аспаған бир күшик, бир пышықтың баласын мамаң тайын қылды. Буларды әкелип, Гүлшараның тийине таслады:

— Шыбығыннан шырпылып,
Қыршыныннан қырқылып,
Жүөернемек болғыр, — деп,
Балаларды қолына алып,
Мамаң далаға шықты.

Көшелерди аралап, балаларды мамаң алып келе берди. Пашшаның «Занжирли» сархауызы бар еди. Сархауыздың бойына келди. Еки бирдей балларды қолына ушлап, аяғын жоқары көтерип, басын төмен қаратып хауызға таслады:

Еки бирдей нәресте,
«Я қараман, я гүжим,
Я бир самен, я бир суў», деп,
Суў тийине жөнеди.

Суў атасы Сулайман суў зәлелин тийдирмей, балық киби туұлатып сақлай берди балларды.

Мамаң балларды суўға таслады. Пешин белине шалды, жууырып-жортып Гүлшараның бәргасына келди. Келип қараса еле бийхуш болып жығылып атырған Гүлшараны көрди. Мама мүшки-анбар дәрини қолына алды, Гүлшараның қасына барды, басын сүйеди:

— Айналайын, Гүлшара,
Үйирлейин, Гүлшара,
Әжийне айналдырып,
Зыяның қыстап жатыр ма,
Көзинди жума көрме,
Ашагөр бийшара, —

деп, мүшки-анбар дәрини мурнына қуйды.

Шул дәриден бәхәр алып, хууышына келип, көзин ашып қараса, ийт пенен пышық баласының тийинде ыңырысып атырғанын көрди. Нашардың жаны қалмады. Есиктен төрге, төрден есикке аұнап, Гүлшара нешше ерлерден тымсал келтирип, мамаға жылай берди:

— Сени көрип мен жылайман зар-зар,
Нашарлықтан ғәрип кеулим бийқарар,
Сал қулағың, ешит мениң сөзимди,
Бир кәлийма сорар сеннен сөзим бар.

Қайғыу менен басқа салған гүлпетим,
Бул мийнеттен азат еткей құдиретим,
Үйиң күйсин наймыт өлгир, мамажан,
Көринбейди куда берген перзентим.

Шаппай-желмей бул майданда майырдың,
Үйиң күйсин, наймыт өлгир, мамажан!
Куда берген перзентимнен айырдың,
Үйиң күйсин наймыт өлгир, мамажан!

Ашылмай он гүлимнен бир гүлим,
Оларға келген маған келсин сум өлим,
Үйиң күйсин, наймыт өлгир мамажан,
Көринбейди мениң еки қулыным.

Мама айтады:

— Айналайын, Гүлшара,
Үйирлейин, Гүлшара,
Муннан басқа «баланды»,
Көргеним жоқ мен сирә,
Куда берген «перзентке»,
Қайыл болғыл бийшара.

Гүлшара айтады:

— Куда бергени бул емес,
Куда берген перзентти,
Қай жерлерге жоқ еттин?
Хабарын бер тезирек!

Мама айтады:

— Гүлшара, арқам қубла болсын, қублам арқа болсын,
Олла-биллә, алла-жалла, муннан басқа «баланды» көргеним жоқ.
Гүлшара инанайын десе — болмады, инанбайын десе — ийт пенен пышық баласы — ыңырысқан сайын нашардың жаны қалмады. Нашар турып ойлады: «Мен буларды өлтирсем, те-

рең қазып тепкилеп көмсем, ертең Шахидарап келсе, «Кәнекей улы-қызың», — десе. 9 ханым ант ишер, тугылмас олар; «Еки баланы тууып еди», — деп ашып берер. «Адамзат әулады ийт пенен пышық баласын туады», — деп ықрап болса бәршесі, онда отырған жеримди өзіме зиндан қылар. «Туумайды», десе ұзирлер, еки бірдей баламның дерегин пашшадан соратайын».

Кеуили келсе емизди, кеуили келмесе ырғытты. Ийт, пышық баласын қоя берди сыңсытып.

* * *

Енди сөзди Шахидарап пашшадан еситин.

Сарғаяды, солады,	Сүйинши сорап келер, деп,
Бағры оттай күйеди,	Күнбе-күн жолға телмирип,
Уллы я қызлы болдың, деп,	Кейнине қарады.

9 айы, 9 күни 9 сааты питти. Хешким кейниңен сүйинши сорап бармады, ханнам инам алмады. Пашша кейнине қайтты. Кеше жатпай, күн тынбай, Шахидарап қаланың сыртында бир ақшам мийман болды.

Ярым ақшам аўған соң,	Далбайды, қолға алады,
Шайтанның қашқан уақтында,	Ары-бери шақырды,
Периште жүрген шақтында,	Шақырғанға келмеді,
Пашша бир әжайып түскөрди:	Арадан 24 жыл өткен соң,
«Аяқ бауы губбалы,	Сунқары менен туйғыны,
Губбаның түби шашақлы,	Тәуеллесиз туғырға,
Шашағы тола моншақлы.	Өзи келип қонады».
Тилла туғыр үстинде,	Пашша муны көреді.
Бир сунқары бар еди;	«Сунқар» деген ул еди,
Гүмис туғыр үстинде,	«Туйғын» деген қыз еди.
Бир туйғыны бар еди.	Алғаным мениң Гүлшара,
Сунқар менен туйғыны,	Бир ул менен бир қызды,
Аяқ бауын қыяды,	Тууған екен бийшара,
Аспан-пәлек самаға,	Тууса да улы-қызы өлген екен.
Пәрүаз әйлеп ушады.	
Пашша муны көреді,	

«Ене 24 жылдан бир уллы, бир қызлы боламан екен», деп пашша муны жорыды.

Күн шықты. Күн шыққаннан кейин жайынан турып, қалпелерин ертип, қалаға пашша жүрис қылды. Дәрүзаға жақынлап келди.

Күн сәске болды. Пайғамбар жасына барған, уни тарғыл, сақалы буурыл болған, төринен гөри жақын бир баба — белинде арқаны, қолында балтасы — қаладан отынға шығып киятырған екен. Пашша ойланды: «Бабаға барайын, әлемде не гүрриң бар екен, бабадан сораайын». Бабаның қасына келди. Баба сәлем берди. Пашша сәлемин әлик алды. Пашша бабадан сорады: «Баба мында кел, гәпиме қулақ сал. Әлемде не гүрриң бар, билесең бе сен?». Баба айтады: «Әлеминди билмеймен. Әлемине қулақ салып, я бир метер, я бир инақ болмесең, ханның арзыу-әрманлық пенен алған Гүлшара яры не тууды екен, билесең бе сен?» — деди. Гөдегирек, садарақ бир баба екен, «Ханның әрманлық пенен алған яры Гүлшара бир пышық пенен бир күшик тууды, деп халық айтады. Мен көргеним жоқ», — деп ханға жалп еткизип айта салды.

Сол ўақлары пашшаның	Көзиниң жасы төгилди.
Хуушы басынан кетти.	Ат мойныны қармалап,
Хууш басынан кеткен соң,	Пардақ таслап жығылды.
Жайдай бели бүгилди,	

Бир майдан бийхал болып турды. Соң пашша хуушына келди. Сөйтип атына минди. Бабаға «Ағзыңа даш, баба, екінши бу сөзди айтпа», — деди. Баба отынына кетти. Қәхәр етип пашша қалаға кирди.

Бәлент көше, пәс көше,	Алпыс еки хәмелдар,
Беглер жүрген тар көше,	Тоққыз ханымнан,
Айналыш көше, кең көше, —	Хешбири пашшаға,
Аралап келе берди.	Хармасынға шықпады.
Қалада қалған	

Пашша тилла сарайға келди. Атты хызметкердин қолына берди. Келип алтын тахтына минди. Сәлемге, хармасынға хешбир адам келмеді. Пашша ойлады, бир сауданың барын билди; «Гүлшара кеули қалмаған, сөзи өлмеген бир яқшы ярым еди. Устине өзим барайын. Ийт пенен пышық баласын тууғаны ырас болса, отырған орнын өзіне зиндан қылайын», деп тахтынан түсип, Гүлшараның ордасына жүрис етті. Гүлшара шийшең үйдиң сыртынан қарады — пайыу-пияда киятырған Шахидарап пашшаны көрди. Нашар турып ойлады: «Уа дарийғ! Шахидарап пашша келсе, есикти түрип қараса ийт пенен пышықтың баласын көрсе, отырған жеримди зиндан қылады... Көзимди жумайын, көкирегим ояу болсын. Пашша ке-

лер, ийт пенен пышықтың баласын көрер, мени оятар. Оятқан соң арзымды айтайын». Көзин жумды. Көкирегі ояу болды. Пашша келди, есикті түріп қарады. Ийт пенен пышықтың баласы, тоқсандағы қатқан муздан жүргендей, сырғанақлап, тайғанақлап, Гүлшараның көкирегінде тайып-түсіп атырғанын көрді. Сол уақытта пашшаның ырайы бад болды. Гүлшараға қарап бир-еки ауыз гәплей берди:

— Араладым қыядаш,
Ағызыпсаң көзден яш.
Алғаның келди — Дарапша,
Турғыл орныңдан хабарлаш.
Тилинде тилла-яқыты,
Келип тур енди бәргана
Еменнің уллы пашшасы,
Ашылған бағдың лаласы.
Тилинде қақтың сәнасы,
Келип тур енди бәргана,
Еменнің уллы патшасы.
Турғыл тебиреңгил жайыңнан,
Ийт пенен пышықтың анасы.
Он төрттен туұған айыңыз,
Жәннеттен болғай жайыңыз,
Қутлы болсын алғаным,
Еки бірдей «улығыз».
Минген бедеулер желмесин,
Көрген дәстан қылмасын,
Қутлы болсын алғаным,
«Перзентің» қауып жүрмесин.
Қауып алмасын күшигин,
Тырнап алмасын пышығын,
Турғыл тебиреңгил жайыңнан,
Ийт пенен пышықтың енеси.

Сол уақлары болғанда,
Нашар жайдан турады,
Кийиктей мойнын бурады,
Әлиппам қолын қаусырып,
Ханға қарап арзы етип,
Йығлап сөйлей береді:
— Мен йығлайман зар-зар,
Айттар сөзде кемлик бар,
Сал құлағың, гәп тыңла.
Алғаныңның тыңласаң,

Айттар саған арзы бар.
Бул басында хан ийем,
Тилла жыға тәжиң бар
Яратқан қәдир-алладан,
Бес уақ намаз парзың бар.
Сал құлағың, гәп тыңла.
Алғаныңның тыңласаң,
Айттар саған арзы бар:
«Қаршыға қустың баласы,
Қайыңда болур уясы,
Қайың басын жел қақса,
Қайғыда болур енеси,
Гәхи көлде өлди ме,
Гәхи шөлде қалды ма,
Алғаныңның баласы?
Ийтелги қустың баласы,
Жылғада болар уясы.
Жылға түбин суу алса,
Жылап кетер енеси.
Аспанға ушса анасы,
Жерге тамар көз жасы,
Гәхи көлде өлди ме,
Гәхи шөлде қалды ма,
Алғаныңның баласы?
(«Түсесең бе атасы,
Түспейсең бе дәдеси», — деп
Ийт пенен пышық баласын
Хайялайды енеси)
Қара қустың баласы,
Еменде болар уясы.
Емен түбин құрт алса,
Жылап кетер енеси.
Аспанға ушса кәбасы,
Жерге түсер саясы,
Гәхи көлде өлди ме,
Гәхи шөлде қалды ма,

Алғаныңның баласы?
(«Түсесең бе атасы,
Түспейсең бе дәдеси» — деп
Ийт пенен пышық баласын
Хайялайды енеси)
Жапалақ қустың баласы,
Жантақта болар уясы,
Жантақ ушын от алса,
Жылап кетер анасы,
Гәхи көлде өлди ме,
Гәхи шөлде өлди ме,
Биз ғәриптиң баласы?
(«Түсесіз бе атасы,
Түспейсіз бе дәдеси» — деп
Ханға қарай йығлай берди,
Гүлшара атлы енеси)
Ағзында барды алла,

Барды тилинде кәлийма,
Басында барды саржыға,
Көңлинде қәдир-алла.
Сулайман киби пашшам,
Журтында барды улама,
Уламаны жыйнайсаң,
Қоррандозды жыйнайсаң,
«Адамзаттың әулады,
Ийт пенен пышық баласын
Туұады», — деп тилинде,
Ықрар қылса бәршеси,
Отырған мениң жеримди,
Өзиме зиндан қыласаң,
«Туұмайды», — десе үәлийлер,
Еки бірдей перзентимнің
Дәрегін сорап көресең.

Пашша муну еситти, сөз мақул болды, ғырлап кейнине қайты, келип тахтына минди. Алтмыш еки хәмелдар, отыз еки мөхирдар, хан қасында бөрилер, «бөримен» деп жүргенлер, пашшаға келип сәлем берип алдында турды.

Пашша «Уламаны қозғап нетейин, қоррандозды қозғап нетейин?! Усы алтмыш еки хәмелдардан-ақ сорап көрейин», деп қыял етті де:

— Хан қасында бөрилер,
«Бөримен» деп жүргенлер,
Бириң—метер, бириң—дий-
уан,
Қусбеги, инақ, үәзирлер,
Қәне, адамзат әулады,

Ийт пенен пышық баласын,
Туұғанлығын көрдиңиз бе?
Болмаса еситип-билдиңиз
бе?
Хабарынды бериндер, —

деди. «Көргенимиз жоқ, билгенимиз жоқ», деп айтайын деп отыр еди олар, лекин 9 ханымның астыртын айтқаны бар: ««Қудай қарғағаны — тәңир урғаны. «Ийт пенен пышық тууе, хәр түрли мақлуқ тууады», деп айтысады адамлар», десін патшаға: 2 ләген тилла инамым бар және өзлеринди үәзири-ағзам етемен».

«Алтын көрсе периште жолдан шығады» деген. Уәзирлер «Тақсыр, қудайдың қарғағаны тәңирдің урғаны ийт пенен пышық баласын да, тууады, деп халық айтады», — деди. Пашша айтты: «Онда Гүлшараның обалы мойныңызға болсын ба?». Биреуі турып айтады: «Өзи бир шаппаттай нашар, оның гүна-

сын, обалын өлшегенде адамға тарыдайдан да жетеспес. Қудайымның алдында бирин еки етип алсын. Екеуін үш етип алсын, үшеуін төрт етип алсын. Егер усы гәпимиз ялған болса, таңла қыяметте Гүлшараның көрген қысыўмети, обалы, ҳақ қаны бизлердиң мойнымызға болсын».

Пашша буны еситип, 9 ханымды шақырып алды. Пашша ханымларға айтты: «Ханымлар келиң, гәпиме қулақ салың. Жақсының кийимин алғаны, геллесин алған менен барабар болады. Гүлшараның үстиндеги липасын шешкенин шешип, шешпегенин кесип алың!». Пашшапларға буйырды: «Кимде-ким оған бир уртлам суў берсе, бир тислем нан берсе, өзи өлимде, малы талаўда, деп қалаға жар урың!».

9 ханымның шайтаны семирди. Тоғызы 9 қамшы алды. «Үзилеғоя ма», деп қамшыны суўға салып жибитти. Ханнан жуўап алып, Гүлшараның бәрғасына келди:

— Нәўбет сеннен өтти,
Гезек бизге жетти, — деп,
Гүлшараның үстиндеги
Липасын шешкенин
Шешип алды,
Шешпегенин кесип алды.
Қамшы урды мойнына.

Қан сорғалады қойнына,
Қанлар қатты шашына.
Ханымлардың қәхәринен,
Қамшыларының зәхәринен.
Дәрўазаға келгенде
Хәр ханымға қарап Гүлшара
Бир-еки аўыз гәплей берди:

— Сени көрип мен йығлайман зар-зар,
Нашарлықтан ғәрип кеўлим бийқарар,
Сал қулағың, ешит меңиң сөзимди,
Мен нашардың айтар саған сөзи бар.

Атлар шаптым бул майданға, дийишлер,
Тилге түспес, динге мүнқир дүйслер,
Мендей нашар жамалыңнан айналсын,
Ура берме тоғыз ханым-бийбишлер.

Көллерден ушырды қоңыр ғазымды,
Енди барып кимге айтарман арзымды,
Үйиң күйсин тоғыз бирдей ханымлар,
Таўып бергил улым менен қызымды!

Түсимде пирлерим қалмайын келген,
Қол көтерип бизге пәтия берген,
«Қызыр Ильяс мен», деп хабарын берген,
«Аты Шәрияр», деп нидә әйлеген,
Таўып бергил Шәриярдай улымды!

Түшимде пирлерим қалмайын келген,
«Бийби Патпа, Бийби Марьямман», деген,
«Аты Әнжим», дейип нидә әйлеген,
Таўып бериң Әнжим пери қызымды!

Жерди-көкни халық әйлеген қудайым,
Зар жыласам төгилмей ме гүнайым,
Үйиң күйсин тоғыз бирдей ханымлар,
Қайда-қайда Әнжим билен Шәриярим?

Тоғыз бирдей ханымлар
Ғанымлығын билдирди.
Қарамады жүзине,
Көзге илмеді сөзини,

Қамшы урды мойнына —
Қан сорғалап қойнына,
Қанлар қатты шашына.

«Кимде-ким Гүлшараға бир уртлам суў, бир тислем нан берсе, өзи өлимдар, малы талаўда», — деп қалаға жар урылды. Сөйтип, Гүлшараны қаладан қуўып шығарып жиберди, 9 ханымның шайтаны семирп, наятта мәс болды.

Пешин белге шалады,
Таяғын қолға алады,
Өрме қумды өрмелеп,
Еспе қумды еспелеп,
Бийик-бийик нурадан,
Суўлар аққан жырадан,
Таўды, қумды аралап,
Жолға раўан болады.
Бир күн жүзи толады,
Ел таппады Гүлшара.
Еки күн жүзи толады,
Ел таппады Гүлшара.
Үш күн жүзи толғанда,
Бир елатқа келеди.
Қәлендер болып Гүлшара,
Хәр есикке барады.
«Бийганаман, бийгана,
Бахты қара дийўана,
Перзентинен айрылған,
Ялғаншы пәни дүньяда.
Бармекен мендей мұптала?
Шаппай-желмей майрылдым,
Жез қанаттан қайрылдым,
Қуда берген перзенттен

Көп күн болды айрылдым.
Уртларыма суўым жоқ,
Шайнарыма наным жоқ,
Қайры қуда нан бер», — деп,
Хәр есикке келеди.
Хешким нанды бермеді,
Хешким суўды бермеді.
Бул қаладан шығады,
Алты күн жүзи толады,
Таўларды, қумды аралап,
Жолға раўан болады.
Жети күн жүзи толады,
Жети күн жүзи болғанда,
Ишерине суў таппай,
Жемегине нан таппай,
Келе берди зар жылап.
Және бир елатқа келеди.
Жайдай бели бүгилди,
Көзинен яшы төгилди,
Уртларына суўы жоқ,
Еси аўып, көзи тынып,
Шайнарына наны жоқ.
Пардақ таслап жығылды.

Бир заман бийхуш болып жатты. Демин алып еди, таңлайы жибиди. Көзине рәушан енди. Хууышына келип, Дөгерегине қараса — бир тандырдың басында бири отын жаққан, бири сууын сепкен, бири нанды жасаған, биреуи пискен нанды алған, биреуи апарып дастурханға салған тоғыз бирдей кәнизек хәр қайсысы бир исте турғанлығын көрди. Нашар жайынан турып, тандырдың басына келип, қайыр-қуда нан сорап, бир-еки ауыз гәплей берди:

— Атлар шаптым бул майданда, дийишлер,
Қуда хәмири бизге болған бу ишлер,
Шаппаттай нан қайыр-қуда беринлер,
Тандыр басындағы турған кәнизлер.

Атлар шаппыш бул майданда, дийишлер,
Калды бизден бурынғы енди жүришлер,
Шаппаттай нан қайыр-қуда беринлер,
Тандыр басындағы турған бийбишлер.

Шаппай-желмей бул майданда майрылдым,
Ушпай-желмей қанатымнан қайрылдым,
Шаппаттай нан қайыр-қуда беринлер,
Қуда берген перзентимнен айрылдым.

Ушып бұлбил зағлар қонар башыма,
Алла рәхим әйлегей көзде яшыма,
Шаппаттай нан қайыр-қуда беринлер,
Өлип қалсам қонар ғарға лашыма.

Тоққыз бирдей кәнизлер, Нанларын жыйнап алып,
Қарамады йүзине, Дастурханға салып,
Тыңламады сөзини, Кетә берди жөнине.

9 бирдей кәнизлер үйине қайтып кетти.

Нашар жайынан турды Тандырдың басына келди. Тандырға келип қараса, арқасы қатқан, аққан нанларды көрди. Гүлшара бул нанларды жыйнап алды, етегине салды. Тандырдан жырағырақ шығып, аш болған бийшара аққан, тамған нанларды ура берди.* Бу күйик, қатқан нанларды жеп, еки белине—күш, дизине медет енди. Көзине рәушан пайда болды. Дөгерегине қарады. Дөгерегине қараса, бир пақсасы — қола-

* Жей берди.

дан, бир пақсасы—гүмистен, бир пақсасы—алтыннан, бир пақсасы зербарақ, гүңирасы шамшырақ қаланы көрди.

Бул Томан үезирдің қаласы еди. Қаланы көрип, жайынан турып, Гүлшара йуриш етті. Қалаға жақын келип, дәрұзаға барды.

Бир қарындасы өлип, қайғыланып, аза тутып, Томан үезир қаласында жатыр еди. Гүлшара дәрұзаға келип, мысалы қәлендер болды; «Хуу»,—деп шейдилла тартып «ах» шекип, көшени аралап келе берди:

— Бийганаман бийгана,
Бахты қара дийүана,
Перзентинен айрылған,
Ялғаншы пәни дүньяда,
Бармекен мендей бийшара?

Шаппай-желмей майрылдым,
Жез қанаттан қайрылдым,
Қуда берген перзентимнен
Көп күн болды айрылдым.

Гүлшараның хәуазы Томан үезирдің құлағына барды. Томан үезир ойлады: «Хош хәуазлы, шийрин сөзли бир қәлендер қалама келе ғойды-ғо? Муннан барайын қәлендерди көрейин. Қәлендерге бир-еки ауыз ғәззел айттырып, кеулимди көтерип қайтайын». Жайынан турды. Томан үезир көшеге шықты. Қараса «хуу», деп шейдилла тартып киятырған бир қәлендерди көрди.

Көз жиберип қараса,—
Қарындасы Гүлшара!!!
Аққан яшы көл болып,
Жағалары сел болып,
Көзиниң жасы мөлтилеп,

Қос бүйреги солқылдап,
Қәлендер болып,
Киятырған Гүлшараға
Көзи түсти.

Томан үезир Гүлшараны танып, оған қарап гәпледі:

— Ашылғанда қызыл гүлиң солды ма?
Әжел жетпей шул пайманаң толды ма?
Биз қаладан кеткен соң,
Тоққыз бирдей ханымнан
Саған зәлел келди ме?

Гүлшара оның қарамады жүзине, бермеди итибар сөзине:

— Шаппай-желмей майрылдым,
Жез қанааттан қайрылдым,
Қуда берген перзентлеримнен
Көп күн болды айрылдым.

Өткинши болсаң өтебер,
Өткен дәртимди қозғама,
Жолаушы болсаң жолыңа түсі!
Мениң менен не исиң бар?

Мениң дәртимди қозғама!
Ашылған бағда лаламан,
Гә тасып, шөлде жанаман,

Сорама мениң дәртимди,
Перзентимнен айрылған,
Мен бир бахты қараман!

Гүлшара жөніне кете берди. Томан үезир Гүлшараның есауан болғанлығын билди. Кейнінен жетип алып, оны үезир өзінің тойханасына жетелеп алып келди. Әкеліп, бир пәкизе жайға алып барып, Гүлшараны отырғызды. Алдына нан қойды, үстине тон берди. Берген нанын Гүлшара жемеди, берген сууын—ишпеди, берген тонын киймеди. «Әнжимим, Шәриржан»,—деп жылады. Томан үезир ойлады: «Хан жаманлық еткенде басгенемди алады. Егер мен буған жаманлық етегойсам, қыяметте оның қақ қаны мениң мойныма болады.

Есик алды теректи,
Пәсең қылма жүректі,
Буған мен жаманлық етсем,

Қыяметте бир қудаға
Бере алмаспан жууапты.

Қарындасымның орнына Гүлшараны қарындас қылып сақлай берейин».

Томан үезир Гүлшараны қарындас етип сақлай берди.

* * *

Енди сөзди 9 ханымнан еситиң. 9 ханымның бир хызметкер кәнизегі бар екен. Күндегі азандағы құмар шайға бир дүң сууды ол ханның қауызынан алып келетуғын еди.

Кәнизек ерте турды. Тилладан дүнди арқалап «Занжирли» сарқауыздың бойына барды. Дүнди жерге қойды, сууға қотарып, толтырып, майданға шығарып қойды.

Арқадан дауыл турды, кәнизекти қуда урды, «Меннен жақсы адам бар ма? Бастан сыйпар байым бар ма? Қарар айнама бар ма? Басыма ораған әйуан қасым бәлентпекен, пәспекен, қыйсықпекен, дүзиүмекен? Хоширеймекенмен я нахоширеймекенмен? Сууға өзимди бир қаратып көрейин», деп қыял қылды. Келип сууға қарады, сууға қараса:

Қарағай бармақ,
Жез тырнақ,
Дәлли көңли,

Көз ойнақ,
Ап-аппақ,
Юпқа додақ

бир хоширей кәнизек көринди. «Қау, мен сууға қарап едим, сууда хоширей көринип, бир сулыу кәнизек болдым-ға. Енди дүндегі сууды көрейин», деп қыял етті. Дүнге қарады. Дүнге

қараса—көзи дуздай, мурны биздей, қабатурқы персиян шоры қәддине келди. «Қау, буне сауда! Мени әжийне айналдырып турма, зыяным қыстап турма мени? Қауыздағы сууды көрейин», деп қауыздың бойына келди. Жүзин қауыздағы сууға тутты. Суу тийине қараса бир кекили алтыннан, бир кекили гүмистен, түклери зербарақтай болып, балық киби ойнап жүрген еки бирдей нәресте балларды көрди. Балларды көрип, жайынан турып, дүңнің қасына келди. Ийтерип жиберип, сууды төгіп алды. Кәнизекти қуда урды. Тилладан дүнди айналдырды, тауландырды, тартып жерге урды. Еси кеткен кәнизек Шахидарап патшаға бармай, 9 ханымның алдына келип, «Суу тийінде еки рәушан көрдим мен, хызметкерге бере бергил сүйинши»,—деп гәплей берди:

—Қатарға ярашқан жүк билән нарша,
Тақатың болмайды, аны көргенше,
Суу тийінде еки рәушан көрдим мен,
Хызметкерге бере бергил сүйинши.

Он гүлиң бар, бир гүлиннен гүл ғұмша,
Тақатың болмайды ұаспин айтқанша,
Суу тийінде еки рәушан көрдим мен,
Хызметкерге бере бергил сүйинши.

Алтыннанды ақ сауыттың қыяғы,
Таш қақса айрылар бедеу дойнағы,
Адам уғлы бу инсанға мегземес,
Беллерінде барды тилла қамары.

Беллерінде барды тилла қамары,
Көргенлерден кетер ақыл-дәрманы,
Дыққат пенен иреңкине қарасаң,
Жылай кеткен Гүлшараның баллары.

9 ханым айтады: «Анау—айыу, мынау—ай, бул—өткен сапар ай, заңғар. Сениң көрип келгениң сапар айының бәлесі шығар?».

Кәнизек айтады:

—Апалар, сапар айының бәлесі дегениң әжийне-жинбе, я оннан басқа бир нәрсе ме? Тамамы жинди жыйнап, сарқауызға қамасаң да Дарапшаның улы, Гүлшараның қызын көзимди байлап жиберсең хәм танып аламан.

Ханымлардың ашыуы келди. Бул шорыны услап алды. Басына сауданы салды: жатқызып урды, турғызып урды, арқа

бауырын көк-ала қойдың териси янлы қылды. «Апалар айтпайын»,—деди,—енди қайтып». Үш мәртебе айтты, тоба етти, айтпайтуғын болды. «Сыпайы урса тон жабар» деген, кәнизекке липаслар берди. Бір қатар кийім бергенликтен ол ақылдан зайыл болды. Кәнизекке айтты: «Сен көшеге бар. Жүзи қансыз, өзи иймансыз, бір қабатурқы персиянды тауып ал. Жүзине тушент қойып, хаял кийимин кийиндирип усы жерге алып кел».

Кәнизек жайынан турды, 9 ханымнан жууап алды. Көшеге шықты. Көшени аралап киятырып еди, қараса—жүзи қансыз, өзи иймансыз, мийримсиз, қабатурқы бір персиянды көрди. Шоры қасына барды. Дәрриу муны услады, тоқтатып, қулағына сыбырлады. Жүзине тушентти қойып, хаял кийимин кийиндирип, шоры қабатурқы персиянды 9 ханымның қасына алып келди. 9 ханым муны көрди. Айтқанынан хәм зыятырақ екен. «Сен,—деди,—сабыр ет. Саған бір хызмет бар». «Апа не хызмет бар?»—деди. «Ханның «Занжирли» сархауызында бір ул бір қыз бар. Сол хауызға барсаң, балларды суудан шығарып алсаң, шөли-жәзийраға барсаң, балларды өлтирсең, сол баллардың өкпе менен жүрегін бизлерге әкелип берсең, саған 2 ләген тилла байрағымыз бар. Және өзимизге сени үзир-ағзам етемиз»—деди. Бул «2 ләген тилла байрағың өзіне тура берсин, әгер өзіне үзир-ағзам етсең, урып Еменнің баласының бәрін қырайын»,—деп ғурыжланып жайынан турды.

Көшеге шықты. Қолына бір шуғал алды. Хауыздың бойына келди. Қараса—екки бірдей балларды көрди. Дәрриу суға түсіп, балық киби қуғалап, услап алды. Шуғалға салды, арқалап көшелерди аралап, қаладан шықты.

Хаслын сорасаң, ғыйратты,* Қызыл қыя қумларға,
Етти қулық ғайратты Балларды алып келеди.
Еки бірдей балларды Шуғалды жерге қояды,
Ингалатып жылатты. Еки бірдей балларды
Жолға рәуан болады, Ол шуғалдан шығарды.
Бедеу минип желеди. Балларды қолға алады,
Бір күн жүзи болады, Қанжарды хәм қолға алады,
Еки күн жүзи болады, Еки бірдей балларды,
Беш күн жүзи болады— Шалмаққа мейил болады.
Қарға ушса қанаты Енди шалдым дегенде,
Күйетуғын шөллерге, Шалар жерге келгенде,
Қулан жүрсе дойнағы, Шөл, сөйлей береді:
Күйетуғын тауларға, «Шалма ханның баласын,

* Герат қаласынан.

Қан йығлатпа кейнинде,
Гүлшара атлы анасын,
Шалсаң ханның баласын,
Қан йығлатсаң кейнинде,
Гүлшара атлы анасын,
Шөл атым қурымаса,
Турған жерден жутарман.
Әуел куда хақы ушын,
«Өлтирдим», деп бара бер,
Жер жүзінде әулийе,

Күн көзінде әулийе,
Өткенлердің хақы ушын,
Тири таслап кете бер.
Бийби Патма хақы ушын,
Бийби Зәуре хақы ушын,
Бийби Сара хақы ушын,
«Өлтирдим», деп бара бер,
Тири таслап кете бер.
Ол қумлыққа барады,
Қум да сөйлей береді...

Балаларды персиян шуғалға салып, арқалап жөней берди.

Бедеудің жалын тарады,
Еки бірдей балларды,
Ингалатып жылатып,
Алып жөней береді.
Бір көллерге келеди.
Шуғалды жерге қояды,
Еки бірдей балларды,
Ол шуғалдан шығарып,
Қанжарды қолға алады,
Шалмаққа мейил болады,
Енди шалдым дегенде,
Шалар жерге келгенде,
Көл де сөйлей береді:
«Сөз сөйлеймен, Қарабек,
Меннен саған сөз керек,
Шалма енди балларды,
Тарт қолынды бәдирек.
Шалма ханның баласын,
Зар жылатпа кейнинде

Гүлшара атлы анасын,
Шалсаң ханның баласын,
Қан жылатсаң кейнинде,
Гүлшара атлы анасын,
Көл атым қурымаса,
Турған жерде жутарман».

Тау да, қум да, шөл де,
Көл де сөйлей берди.
Енди қабатурқы персиян
Бул халларды көрди.
Балларды шуғалға салып,
Арқалап жөней берди.
Үш күн жол жүрди,
Ол алдына қарады:
Аспан менен барабар,
Булт пенен зерме-зер,
Бір бәлент тауды көрди,

Балаларды арқалап, «Сол таудың үстине шығарып, өлтирейин» деп қыял қылды. Тауға өрмеледі. «Өлдим-талдым», дегенде таудың басына шықты, сөйтип демин алды. Демин алып болып, «Балларды өлтирейин», деп қыял қылды. Еки бірдей балларды шуғалдан шығарды, балларды ол шалмаққа мейил болды. Қанжарды қолға алып еді:

«Шалма ханның баласын,
Қан йығлатпа кейнинде,
Гүлшара атлы анасын,
Шалсаң ханның баласын,
Қан жылатсаң кейнинде,

Гүлшара атлы анасын,
Тау атым қурымаса,
Турған жерде жутаман!» деп,
Тау да сөйлей берди.

«Жер жүзінде әулийе,
Күн жүзінде әулийе,
Өткенлердің хаққы ушын,
Тири таслап кете бер!
Бийби Патма хаққы ушын,
Бийби Зәуре хаққы ушын,
Бийби Айша хаққы ушын,
«Өлтирдим» деп бара бер!
Тири таслап кете бер!
Бул балларды сен шалсаң,
Иште шаян толған,

Адам тәнин жеп турған,
Дозақтан орын аласаң,
Бул балларды шалмасаң,
Әл салысып йуришкен,
Каусар* суудан ишкен,
Бейиштен орын аласаң».

«Әуел қуда хаққы ушын,
«Өлтирдим» деп бара бер,
Тири таслап кете бер»,—
деп сөйлей берди.
таў да, шөл де, көл де,

Балларда қасийеттің барлығын құл билди. Оларды шуўалға салып, «Яратқан қәдир-алла, мени бул баллардан қутқарар ма екен»,—деп жөнәй берди.

Хаслын сорасаң ғыратты,
Етти қулың ғайратты,

Еки бирдей балларды,
Зар еңиретип жылатты.

Таўдың үстінде бир мезгил жол жүрди. Алдына қараса—тоққыз жолдың дәрбентін көрди. Бүйерде тоқтады. Шуўалдан балларды шығарып алды. Улды—жолдың оң жағына, қызды жолдың шеп жағына қойды.

Еки баланы тоққыз жолдың дәрбентине қойып еди, бир алтын баслы ақ кийик тайын болды. Кийик баллардың қасына барды. Аўзы билен суў берди. Емшегинен сүт берди.

Балларға кийик пәрмана болды. Қабатурқы персиян бул саўдаларды көрди. Балларға бирме-бир қарап,* ырзаласып, бир-еки аўыз гәплей берди:

— Қайғыу билән басқа салған ғулпетим,
Бул мийнеттен азат еткей құдиретим,
Арқаладым, мен жылаттым шөллерде,
Мен қулына ырза болғыл, перзентим.

Жаз болса хәўжиреген таўда булағым,
Сенсең мениң хәўжарымсаң, қарағым,

* Жәннеттің сууы

* Қабатурқы персиян бир төртликті — Шарияға, келеси төртликті Эн-жимге кавата айтады. Сол себепли «перзентим» «шырағым», «балам» сөзлери бирлик түрде берилген. Алдағы бетте де, Қараман дәрбент жолда еки нәрестени көргенде усы тақилетте гәплейди (ред).

Арқаладым мен жылаттым көлдерде,
Мен қулына ырза болғыл, шырағым.

Буўынған беллерге тилла кәмарым,
Тилегинди душ қылғай ма құдайым,
Арқаладым мен жылаттым таўларда,
Мен қулына ыразы бол, шырағым.

Бедеу минип дағыстанды желгеймен,
Хақтың салған саўдасына көнгеймен,
Арқаладым, мен жылаттым таўларда,
Қыяметте, балам, сени көргеймен.

Еки бирдей яш бала,
Сөйлерине тили жоқ,
Инғалайды, жылайды.

Балларды кийик бағын қала берди.

Қул шуўалды ийнине салды. Таяқты қолына алды. Өрме құмды өрмелеп, өспе құмды өспелеп, бийик-бийик нурадан, суўлар аққан жырадан муннан хәм өтип келеди.

Баяғы ханымлар жатқан қалаға жақын келди. Еки ийт желгип қиятыр екен муны көрди. Сөйерде еки тас алды. Ийтлер алдынан өте берди. Еки тас пенен еки ийтти урды. Муның атқан таслары ийтлердің әжел оғы болды: олар өлип қалды. Пышақты қолына алды, еки ийтти уқшатып сойды. Баллардың липасын шешип алды. Оларды ийтлердің қанына бояды. Еки ийттин хәм өкпе-жүрегін алды. Шуўалға салды.

Персиянның жолы болды. 9 ханымның алдына келди. Шуўалды жерге қойып, алды менен балалардың липасын берди, кейнинен ийтлердің өкпе-жүрегін темир иске илдирди. Муны көмирдің отына тутып, уқшатып писирди. 9 ханым жыйылып «Баллардың бул өкпе-жүрегі. Хәмиледар болармыз», деп жеди. Кейин қабатурқы персиянның хаққына дуға қылды.

* * *

9 ханым «Балларды өлтирди», деп баргасында бола берсин. Сөзди Сасууары инсаннан сораң. Шахидараптың сорамағында Сасууар деген бир ғаний бай бар еди. Ол бийперзент болды. Сасууар «Әй құдайым, перзент бер»,—дей тилек етер еди. Адамлар 1 нан құдайы бергенде—Сасууар 100 нан құдайы беретұғын еди.

Басқалар 100 нан құдайы бергенде—Сасууар 1000 нан құдайы беретұғын еди.

Басқалар 1000 нан құдайы бергенде—Сасууар айына 40 құлды азатлыққа шығаратуғын еди.

«Агар құдайыға аллатала баланы беретугын болғанда Сасууардың, баласы дүнья жүзине сыймас», деп халық айтысады.

Сасууардың Қараман деген бір саудагер хызметкери бар еди. Оның саудадан сынып отырғанлығына жети ай болды. Сасууар Қараманды шақырып алды. «Қәне—деди бай, —сен саудадан сындың: «Кеткен пулды жеткен жабады», деген сөз бар еди. Қатар-қатар нар алсаң үсти, толған зер алсаң, Испихан журтына барып, талап етип келсең нишик болар екен, Қараман?».

— Әжеп,—деди Қараман. Қараманға Сасууар қатар-қатар нар, үсти толған зер берди. Түйе тартатуғын хызметкерлерди сазлап, «Гәўхары-шамшырақ алып кел»,—деп Сасууар Испихан журтына Қараманды жөнелтти. Қараман қатар-қатар нар менен, үсти толған зер менен (Қараман—атта, олар —түйе тартып) Испихан журтына рауан болды.

9 жолдың дәрбентине Қараман жақынлады. Намазлыгер уақтында бир отлақы жерге келди. Түйелерди шөгирди, жүклерин түсирди. Түйелерди отқа жиберип, қоста мәс болып отыра берди булар.

Ақшам жатты, таң атты. Таң шолпаны бирге атты. Енди күн шығады. Қуданың құдирети, мағруптанам бир күн шықты! Машырықтанам бир күн шықты! Мағруптан шыққан күн доланып өз қаддинде кетти. Машырықтан шыққан күн шықты да батты.

Қараман муны көрди. Анда барды, мунда барды, хайран болып жүрди. Қараманның құлағына «ингалаған» баллардың сести келди. Қараман турып ойлады: «Бу шөлде не жүреді—айдәрха, жуўха жүреді. «Айдәрха», «жуўха» демектиң мәнисі: «түмгүм жердің астында 40 жыл тақат етсе жылан болады; жылан 40 жыл тақат етсе жуўха болады. Жуўха болған соң ол ийт болып үре береді, мал болып жүре береді, адам болып хәм тура береді. Не боламан десе бола береді. Әйдәрха менен жуўхамекен?».

Қараман атына минди. 9 жолдың дәрбентині келип қараса зарафшан кекили топыраққа былғанып, жол үстинде «ингалап» йығлап жатырған еки бирдей нәресте балларды көрди. Рехими келип, балларға қарап, гәплей берди:

— Гейбир адам тырнағына зар еди,
Сизлерди көрмеген адам бар еди,

Дәрбент жолда сен дәрбедер болыпсан,
Сени туўған ата-анаң қайда еди?

Бедеу минип дағыстанда желди ме,
Әжел жетпей пайманасы толды ма,
Дәрбент жолда сен дәрбедер болыпсан,
Сени туўған ата-анаң өлди ме?

Қайғыу билен басқа салған ғүлпетің,
Бул мийнеттен азат еткей құдиретим,
Дәрбент жолда сен дәрбедер болыпсан,
Тилиң болса сөйле-сөйле, нәресте?

Ашылғайма он гүлиңнен бир гүлиң,
Саған келген маған келгей сум өлим,
Дәрбент жолда сен дәрбедер болыпсан,
Жылай берме, хабарын бер, нәресте?

Буўған беллериме тилла қамарым,
Тилегинди душ қылғай ма құдайым,
Дәрбент жолда сен дәрбедер болыпсан,
Тилиң болса сөйле-сөйле, балларым?

Еки бирдей яш бала, сөйлерине тили жоқ—ингалайды, жылайды. Қараман аттан жерге түсти, балларға жақын келди. Улды алды қолына, ақ пиллаға орады, оң қойнына салды. Қызды алды қолына, қара, киши пиллаға орады, шеп қойнына салды. Еки бирдей балларды қойнына салып, Қараман атына минип мәс болып, баяғы түйе тартқан хызметкерлеринин қасына келди. Булар қарады: Қараманның қойнында еки бирдей гаўхары шамшырақты көрди. Жуғырып жанына

— Айналайын Қараман,
Үйирлейин Қараман,
Қойнындағы балларды,

Қайдан таптың Қараман?
Тауып алған олжаға,
Бизлер хәм паймыз, агажан,—

деди олар. Қараман айтады: «Заңғарлар, сизлер таңирдің өлинине пай болың». Булар айтты: «Аға тири болсақ—мың шүкир, өли болсақ—бир шуқыр, деп қаладан шықтық. Сен тауып алсаң бермесен, биз тауып алсақ бермесек, аға, буннан ауыз-биршилик бола ма? Бизлер қайтамыз». Сол уақтында Қараман буларға қарап:

— Минген бедеу бул майданда желгенди.
Аллатаала реймин салғанды,
Сениң мениң маңлайыма сыймайды,
Сасууарға қудайтала бергенди.

Бейиштеги Хурилуғман тууғанды,
Алтыннанды ақсауыттың қыяғы,
Адам улы бул инсанға мегземес,
Юсуби-каланға мегзер сыяғы.

Барды беллеринде тилла қамары,
Көргенлердің кетер ақыл-дәрманы,
Бул баллардың иреңкине қарасам,
Бейиштеги Хуруғулман баллары.

Минген бедеу бул майданда шайдады,
Ондай дәуран құллар саған қайдады?
Сениң, мениң маңлайыма сыймайды,
Бенде басың азат болса пайдалы.

Бедеу минип дағыстанда желейин,
Хақтың салған саудасына көнейин,
Сениң, мениң маңлайыма сыймайды,
Сасууардан сүйинши сорап келейин,—

«Сизлер бара бересиз, мен кетеберейин»,—деп балларды алып. Сасууарға жол тартты. Кеше жатпай, күндиз тынбай, Сасууар ғанийдің бәргасына келди. Қараман Сасууардан бир-еки ауыз сүйинши сорап гәплей берди:

— Араладым қыядаш,
Ағызғанман көзимнен яш,
Келип тур, Қараман бәрғаңа,
Бай баба, үйде бар болсан,
Шығып, бизге хабарлаш!
Тоғай толған қойына,
Шопаны келди, бай баба,
Өрис толған малыңа,
Падашы келди, бай баба.
Атау толған жылқыңа,

Жылқыман келди, бай баба.
Игри мойын түйеннің,
Көрүаны келди, бай баба.
Ғәзийне толған пулыңның,
Дәулети келди, бай баба.
Төрт жүз тоқсан қулыңның,
Ығбалы келди, бай баба.
Бир ул менен бир қызды,
Аллатаала илахийдан жеткерди,
Сүйинши бер, бай баба.

«Ул-қыз», деген соң Сасууар не болғанын билмеді:

Телпеги жоқ—
Тақыашан,

Геуиши жоқ—
Мәсишен,

Хасыл тонын жамылып,
Бауыры оттай қамылып,
Жууырып далаға шықты.
Далаға шығып қараса,
Қараманның қойнында.

Еки бирдей гәуҳары-
Шамшырақты көрди.
Жууырып Қараманның
Қасына келди.

Қараманға қарап Сасууар гәплей берди:

— Айналайын Қараман,
Үйирелейин Қараман,
Қойнындағы баланы,
Қайдан таптың Қараман?
«Баланы бер маған»,—деп,
Эл* узатты шул заман.
Қараман сонда сөйледі:
— Мен бермеймен баланы,
Берген алла-талады,
Жарылқаса қояды,
Қарғаса өзи алады,
«Зорлық етсең ал»,—деді,
«Теңлик етсең, бай аға,

Жөнице тур сен»,—деді.
Сасууар сонда сөйледі:
— Әй, Қараман, Қараман,
Әуелинде қууанттың,
Ақырында сууалттың.
Баланы бер, Қараман!

Қараман сонда сөйледі,
«Бедеу минип желебер,
Дүзде жатқан ул болса,
Қыдырып тауып ала бер.
Өзим өлмей балларды,
Бере алмайман мен», деді.

Сасууар ойлады: «Қараманға бир енши айтағояйын, соның пәти менен баланы бере гояр ма?»

— Қараман, сен мында кел,
Гәпиме мениң қулақ сал,
Тоғай толған қойымның,
Төрттен бирин берейин,
Өрис толған малымның,
Бештен бирин берейин,
Баланы бер, Қараман?
Атау толған жылқымның,
Қырқтан бирин берейин,
Баланы бер Қараман?
Игри мойын түйеннің,
Жүзден бирин берейин,
Баланы бер Қараман?
Ғәзийнеде пулымның,
Мыңнан бирин берейин,
Баланы бер Қараман?
Азат хатынды берейин,

Баланы бер Қараман?

Қараман сонда сөйледі:
— Тоғай толған қойыңыз,
Жети асына сойылсын.
Өрис толған қара мал,
Қырқ асына сойылсын.
Атау толған жылқыңыз,
Жүз асына сойылсын.
Игри мойын түйеніз,
Жыл асына сойылсын.
Ғәзийнеде пулыңыз,
Бісқатыңа қойылсын.
Төрт жүз тоқсан қулыңыз,
Жыназаға жыйылсың,
Мен бермеймен баланы,
Берген аллаталады:

*Қол

Жарылқаса қояды,
Фарғаса өзи алады.
Сизлер—баяр бизлер—қул,
Зорлық етсең ала ғой,

Теңлик етсең, бай аға,
Жөнице сен турағой.
Бере алмайман мен ұасла.

Сасууар ойлады: «Бул-ғой жақсы сөз бенен есапқа келмеди,
буған бир бадабат урып көрейин».

— Әй Қараман, —деди ол, әуелинде қууантып, ақырсында
сууалтпа!

— Қатты қашқан қутылар,
Қатты қашпа сен!

Қатты қашпа, Қараман.
Сен қалыңды бил!

Сол ұақытта Қараман хызметкер екенлигин ядына түсирди.
Баллардың мәслиги менен Қараман бийжөн болып кеткен екен.
«Қатты қашсақ биз қайттық, тақсыр ханым тәубе еттик»,—
деп еки бирдей балларды Қараман Сасууардың қолына бер-
ди. Сасууар балларды қолына алды. Баллардың оң жүзинен,
шеп жүзинен тауап етті. Белине медет кирди, дизине қууат
енди. «Белимнің медети, балам, дизимнің қууаты, балам»,—
деп еки бирдей балларды қушақлап бауырына басып, алғаны
Ақдәулеттин алдына келди. Сасууар қууанышы қойнына сый-
май Ақдәулетке қарай гәплей берди:

— Хәй алғаным алғаным,
Қағып төсек салғаным,
Толғақсыз, мийнетсиз,

Бир ул менен бир қызды.
Аллалала илаһийдан жеткерди.
Тур жайыңнан, алғаным!

Сол ұақытта алғаны Сасууарға қарап гәплей берди:

— Хәй, сый кисим, сый кисим,
Тәңир қосқан бир кисим,
Толғақсыз, мийнетсиз баланың,
Атаға паяны болмас,
Ғайыбана мына балаға,
Қууана көрме, сый кисим.
Қәдимнен қалған сөзи еди,
Бурынғының нақылы:
«Өзиңнен туумай ул болмас,
Сатып алмай қул болмас».
Емшек сүтин ембесе,
Ерик сүтин емгеннің
Анаға паяны болмас,
Зайыбым, мына балаға,
Қууана көрме хешқашан,

«Балларың» ержетсе,
Олар камалға келсе,
Кейимейтуғын күн бар ма?
Биреуимиз кейисек,
Душпаның аяқ баспай ма?
«Атаң емес Сасууар,
Енең емес Ақдәулет»,—
Десе душпаның,
Перзентің қолдан
Шығып кетпей ме?
Ағар шығынып кетегойғанда,
Муннан хәм бес-бетер,
Сергиздан, яман етпей ме?
Хешқашан мына балаға,
Қууана көрме, сый кисим.

Сасууардың ашыуы келди:

— Хәй бийдәулеттин перзенти, мен қууанғанда, сен неге
қууанбайсаң!

Ақдәулет Сасууардың ашыуы келгенлигин билип, жайынан
турып, еки бирдей балларды қолына алды. Хасыл кийимди
кийди. Белин бекем бууды. Улды кийимнің ишине салып
алдына қойды, қызды кийимнің ишине салып, арқасына қойды.
Адамзатқа билдирмей, хайуанатқа сездирмей Ақдәулет, «Мен
жүкли болдым»,—деди халқына жар урдырды.

Арадан ай өтті, күн өтті—9 ай-у-9 күн, 9 сааты питти.
Шул дарийха ишинде, алтыннан бақан көмдирип, тилла жүуен
кердирди. «Толғақ толғатып атыр», деген хабар халыққа та-
рады. Соң «Бир уллы бир қызлы болды»—деп қалаға жар
урдырылды.

Уллы-қызлы болғаннан кейин Сасууардың көңли тасты. «Ке,
бир дүнья-малны тәрк етип, той берейин», деп қыял етті.

Алысына хат жоллап,
Жақынына ат жоллап,
Сасууар халқын жыйдырды.
Төрткүлlep ошақ қаздырды,
Баққы өгизден сойдырды,
Елиндеги мүсәпирди,
Наны-гөшке тойдырды,
«Шахидарап келсин,
Той ишинде болсын,
Тели менен тентекти,
Өз қолынан жайластырып
Қойсын»,—деп
Ат жоллады.
Шахидарап келди,

Той ишинде болды.
Ат шаптырды,
Палұан туттырды,
Алтын қабақ аттырды,
Нағыра сырнай тарттырды,
Дуутар, сыйтар, тамбур, гиржек,
Отыз еки сазларды,
Бир қулақтан дүзетип,
Патшалықтан шерттирди.
Қырқ күн той берди—
Және қырқ күн ойынын.
Арадан 80 күн өтті.
Анда пашша тойды дағытып,
Кететуғын болды.

Сасууар ойлады: «Усы пашша бар ұақытта баланың атын
қойдырып қалайын». Еки тулып қызылды алды, апарып көп-
тиң ортасына, пашшаның алдына қойды, «Тақсыр, мениң
балама ылайық бир ат қойың»,—деди. Дүньяны көрип еди.
«Мен қояман», деп хәмме қызды. Анау айтады: «Мен қояман».
Мынау айтады: «Мен қояман».

Басында ғула, ийнинде жәнде, қолында сырлы хаса, бир
қәлендер шейдилла тартып ғайыптан хәзир болды. Адамларға
қарап (қолында сазы болмаса да—дилинде сөзи), неше йер-
лерден тымсал келтирип, бир-еки ауыз гәплей берди:

— Сизлерни көрип мен йығлайман зар-зар,
Ялғызлықтан гәрип кеўним бийқарар,
Сал қулағың ешит мениң сөзимди,
Қәлендердиң айтар бәршеге арзы бар.

Буўған беллериме тилла қамарым,
Тилегимди душ қылғайма қудайым,
Билмесеңлер мен қояйын атыны,
Қол көтерип дуўа қылып, жанларым.

Қайғы әсирин басқа салған мүнә дәрт,
Бул мийнеттен азат еткей қудирет,
Билмесеңлер мен қояйын атыны,
Қол көтерип, дуўа қылың, әлеўмет

Әуел қуда ҳаққы ушын,
Қояйын улдын атыны.
Йер жүзинде әўлийе,
Күн жүзинде әўлийе,
Әўлия-әнбия,
Мен солардың ҳаққы ушын.
Қояйын баллар атыны.
Бийби Патма ҳаққы ушын,
Бийби Айша ҳаққы ушын,
Бийби Марьям ҳаққы ушын,
Бийби Зәуре ҳаққы ушын,
Қояйын қыздың атыны.
Шаппай-желмей майрылған,
Жез қанаттан қайрылған,
Не бир мүсәпирлер бар,
Перзентинен айрылған.
Мен солардың ҳаққы ушын,
Қояйын баллар атыны.

«Күлмес ханның журтыны,
Буны балаң алғандай,
Ат қояйын мен»,—деди.

«Қараханның шәхрини,
Муны балаң алғандай,
Ат қояйын мен»,—деди.

«Жулдызшаның шәхрини,
Қундызхандай перини,

Шуны балаң алғандай,
Ат қояйын мен»,—деди.

«Қарумшаның халқыны,
Муны балаң алғандай,
Ат қояйын мен»,—деди.

«Еменшаның журтыны,
Муны балаң алғандай,
Ат қояйын мен»,—деди.

«Үсти толған көп нақыш,
Тамақының астында,
Тоқсаң дуўа бәнти бар,
Қанатының үстінде,
Алпыс еки нақышы бар,
Хәр дуўаның бәнтинде,
Мың элиптин шәрти бар,
Бүлбүлгәя қушыны,
Муны балаң алғандай,
Ат қояйын мен»,—деди.

«Бүлбүлгәя мулақуш,
Туғырында сайрасын,
Сулайман минген Жахангер,
Ол тийинде ойнасын,
Муны балаң алғандай,
Ат қояйын мен»,—деди.

«Баласының аты,
Болсын Шәрияры—алам,
Қызының аты — Әнжимжан

Босын», дийип сол жерде
Көзден ғайып болады
Қәлендерин шул заман.

Шахидарап пашша баллардың атын қойдырды қудадан
хабары бар, баллардан хабары жоқ, халыққа «той дағыды», деп
хабар бердирди. Халық дағыды. Халық кеткеннен соң Шахи-
дарап пашша Сасуўары байдан рухсат алып, елине қайтты.

Ақдәулет балларды сақлай берди. Баллар бирге шықты.
бирден-екиге шықты, екиден үшке келди. Баллар жетти яшына
барды. Сасуўар апарып мектепке берди. Әнжим менен Шәрияр
мектепте болды. Мектепте 7 жыл оқыды. Әнжим Шәриярдан
бетер, Шәрияр Әнжимнен бетер, еккиси оқып илимдар молла
болды.

Жигитлик ҳәсирлиги Шәриярдың басына урды. Бир күни
енесиниң алдына келди.

— Ене*,—деди, —оқымаған китабым қалмады, молла са-
бақ бере алмады. Атама барсаң: және бир шәхәрге барып,
илим талап етип келсем, нишик болар екен?

Енеси айтты:

— Балам, оқып неге бардың?

Шәрияр айтты:

— Ене, сен сорама, мен айтпайын.

— Әй, балам, айта бер?

— Алҳакумититаққасур, апарып қақтырып қойыппан, ене,—
деди, Енеси айтты:

— Балам, көпирдин ығынан хәм шунқыррақ болған екен-
ғо.

Енеси баласын жигитлик ҳәсери урғанлығын билди.

Шәрияр оқыўына кетти. Енеси Сасуўардың қасына барды.
Келип Сасуўарға сәлем берди. Сәлемин әлик алды. Ақдәулет
Сасуўарға қарап, «Әй сый кисим, перзентин қолыңнан кете-
туғын болған екен»,—деди. Шәриярға жигитлик ҳәсири ур-
ғанлығының Ақдәулет Сасуўарға хабарын берип, кейнине қай-
тып кетти. Сасуўар адам жиберип, баласы Шәриярды шақыр-
тып алды. Шәрияр атасының алдына келип сәлем берди. Сә-
лемин әлик алды. Баласына қарап:

— Қараңғыда қарағым,
Қармар қолым, шырағым,
Асқар таўым айбатым,
Белгенемниң мәдети,

Дизгенемниң қуўаты,
Алдымда жүрсе айбатым,
Кейнимде жүрсе қуўатым,
Хәм қуйрығым, қанатым,

* Дәстанда бул сөз «ана» мәнінде қолланылған.

Сал қулағың гә тыңла,
Шәриярдай перзентим.
Ашылған бағда гүлим,
Бағымда шәмен бұлбүлим,
Сал қулағың сөз тыңла,
Шәриярдай қулыным.

Бурынлары перзентим,
Санар едим мың жылқы,
Мың жылқыдан күнме-күн,
Артар еди жүз жылқы,
Быйыллары санайман,
Кем келеди жүз жылқы.

Белимнен мәдет кетти, дизимнен қуұат кетти. Малы менен мүлкиңе ийелик ет перзентим,—деп Сасуұар сөзин тамам етті.

Шәрияр ойлады: «Қәдимнен қалған сөз еди, бурынғының нақылы: «Ата хаққы—қуда хаққы, ене хаққы—пайғамбар хаққы. Ата ыразы болмаса, куда ыразы емес, куда ыразы болмаса, ата ыразы емес. Ене ыразы болмаса, Кәбаға жүз мың тәубе қылағой, тәубең қабыл емес. Атамның өзи өлмесін, гәпи жерде қалмасын». Шәрияр жайынан турды. алтыннан сақа құйдырды, гүмистең гентай соқтырды. Қырқ баланы жыйып алды. Баллары менен қосылып, Шәрияр жылқыға келди. Жылқыны Шәрияр баллар менен асығын ойнап, бағып жүре берди.

Күнлерден күн өтті. Айдан ай өтті.

Бу қырқ баланың ишинде бир кәл бала да жүрген еди. Бир күни ол Шәриярға гәп етті:

— Шәрияр аға! Қойды ким бағады?

— Қойды шопан бағады,—деди Шәрияр.

— Аға, малды ким бағады?

— Малды падашы бағады,—деди Шәрияр.

— Аға, жылқыны ким бағады?

— Жылқыны қул бағады,—деди Шәрияр. Кәл бала айтады:

— Аға Шәрияр, қой бағып шопан болып, жылқы бағып қул болып жүриу сизге миясар ма? Сен муннан барсаң, атаң Сасуұарды көрсең. Усы жылқылардың ишинде бир қара қасқа тулпар бар еди. Сол қара қасқа тулпарды атаңнан тилеп алсаң. Аяқ бауы ғуббалы, ғуббасының түби шашақлы, шашағы толы моншақлы тарлан қусты туғырдан алсаң? Билген Шәрияр десе, билмеген шады-шәукетине қайыл қалса, нишик болар екен, аға?

Шәрияр хәм зордан жүр екен. Бу сөз қамшы болды. Шәрияр жайынан турып, енесиниң алдына келди. Баласы келгеннен енеси бир сауданың бар екенлигин билди, «Балам, неге келдің?»—деп жол болсын сорады:

— Қайғыу билен басқа салған ғулпетим,
Бул мийнеттен азат еткей құдиретим,
Ақша йүзиң запырандай сарғайып,
Нелер дәркар болып келди қулыным?

Жазларда мәужирген тауда булағым,
Сенсең мениң гәухарымсаң қарағым,
Ақша жүзиң запырандай сарғайып,
Нелер дәркар болып келди, шырағым?

Бууған беллерине тилла қамарың,
Тилегенде душ қылғайма қудайым,
Ақша жүзиң запырандай сарғайып,
Нелер дәркар болып келди, шырағым,

Шәрияр енесине қарап:

— Сени көрип қаусыраман қолымды,
Рауа көрмейсең маңа өлимди,
Сал қулағың ешит мениң сөзимди,
Айтайын сизге келген жөнимди.

Муннан енди бар оған,
Атты берсин бизлерге,
Аяқ бауы ғуббалы,
Ғуббаның түби шашақлы,
Шашағы толы моншақлы,

Қушын берсин бизлерге,
Атажаным,
Мийирманым,
Кешиктirmeй
Тез берсин.

деди. Шәриярдың енеси жайынан турды, Сасуұардың алдына келди. Сасуұарға қарап Ақдәулет сөйлей берди:

— Сени көрип қаусыраман қолымды,
Рауа көрмейсең маған өлимди,
Сал қулағың ешит мениң сөзимди,
Айтайын сизге келген жөнимди.

Қараңғыда қарағың,
Қармар қолын, шырағың,
Асқар тауың, айбатың,
«Ат берсин», деп жиберди
Шәриярдай перзентин.
Аяқ бауы ғуббалы,
«Қуш берсин», деп жиберди.
«Атажаным, мийирманым;

Кешиктirmeй, тез
Берсин», деп жиберди.
Бедеудің жалын өресең,
Сөзимди мақул көресең,
«Ат берсин», деп жиберди.
Жалғыз улың Шәрияр,
Сый кисим, қалай көресең?

Сасуұардың ашыуы келди:

— Хәй, алғаным, алғаным,
Қағып төсек салғаным,

Шәриярдай улым жоқ,
Әнжим атлы қызым жоқ,

Атасы жоқ, белгисиз,
Енеси жоқ, қостарсыз,
Атым түе, бийнауаға,

Беретуғын ийтим жоқ,
Бийнауа турмасың елимде.
Қайтсын жоқ болсын журтына.

Ақдәулет айтты:

— Атадан ул тууар деппең қыялсыз,
Жыйған малға болур деппең зыянсыз,
Ат тилесе Шәриярға бермейсен,
Қартайыпсаң, наймыт өлгир, иймансыз.

Сасууардың ашыуы келди, қылышты қынаптан сууырып алды. Ақдәулеттей кемпинин ол кейнинен жууырды, заманасын қууырды. Өлдим-талдым деген Ақдәулет мұннан аман қутылып, Шәриярдың алдына келди. Шәриярға қарап Ақдәулет гәпледи:

— Сени көрип қаусыраман қолымды,
Рауа көрмейсең маған өлимди,
Сал құлағың, ешит мениң сөзимди,
Айтайын, қарағым, енди жөнимди.

Қайғыу билен басқа салған ғулпетим,
Бул мийнеттен азат еткей құдиретим,
Атаң қурысын, ат бермеди хеш саған,
Жууап берди, бар кетебер, перзентим,

Жаз болса мәужирген тауда булағым,
Сенсең мениң гәухарымсаң, қарағым,
Атаң қурысын ат бермеди хеш саған,
Жолың болсын бар кетебер, шырағым.

Бууған беллериңе тилла қамарын.
Тилегинди душ қылғайма қудайым,
Атаң қурысын ат бермеди хеш саған,
Жолың болсын, бар кетебер, шырағым.

Арылғай басымнан күн-күннен думан.
Қайтып көреримнен көрмесим гүман,
Атаң қурысын ат бермеди хеш саған,
Жолың болсын бар кетебер, перзентим.

Шәрияр хәм енесине қарап:

— Шапсам әреби атты дағдың тозына,
Қапалықтан сепкил дүшти жүзиме,

Көп йығласаң ер жолына кес болур,
Ойнап-күлип пәтия бергил өзиме.

Арылғай басымнан күн-күннен думан,
Жаным қаларынан қалмасы гүман,
Көп йығласаң ер жолына кес болур,
Ойнап-күлип пәтия бергил анажан,—

деди. Енеси. «Жорытқанда жолың болсын, жолдасын Қызыр болсын, Қырқ Шилтен Ғайып Еренлер жылауында жүрсин. Душпанның қолында барды шул, қанжар, мөхмин болған бир куда, деп зар жылар. Әуел, куда қалды пирге тапсырдым. Көрискенше күнлер яқшы, жолың болсын, бар кетебер аллияр»,— деп рухсат берди.

Шәрияр енесинен жууап алды; көзде яшы көл болып, жағалары сел болып, көңли бузылып, бағры езилип, көшени аралап жөней берди.

Қарындасы Әнжимнің бир бағы бар еди, Шәрияр ойлады: «Мен кете бермейин, Әнжимнің үстинен гузарымды салып өтейин». Бағқа жақынлап келип қараса, қырқ кәнизди жыйнап, «шашпау салды» ойының ойнап, етти ерден түрме жалғап, тамашада, өзиниң мәслигинде жүрген қарындасы Әнжимди көрди. Шәрияр қыял етти: «Бу қарындасым Әнжим мәс болып жүр екен-ғо. Мен жылап барағойсам, қарындасым қапа болур. Муны қапа етпейин, күлип барайын». Әнжимди көргенде Шәрияр шақақ урып күлди. Әнжим ағасы Шәриярдың алдына келди. Келип Шәриярға сәлем берди. Сәлемин әлик алды. Әнжим Шәриярға қарап бир қәлийма гәп сорап гәплей берди;

— Сени көрип мен жылайман зар-зар.
Нашарлықтан ғәрип кеулим бийқарар,
Сал құлағың ешит мениң сөзимди.
Мен нашардың сорар сеннен гәпи бар.

Қәдимнен қалған сөз еди, Күлгенди сора», деген.
Бұрынғының нақылы: Себеп недур сен күлдин,
«Жылағанды сорама, Хабарыңды маған бер?

Анда Шәрияр Әнжимге қарап сөйледи:

— Сасууардай атамнан, Атам мени көрмеди.
Ат тиледим—бермеди, Айтыпты енди бир сөзди:
Қус тиледим—бермеди, «Атасы жоқ белгисиз,
Жууынды ишкен ийт шелли, Енеси жоқ қостарсыз,

Аты халыққа белгисіз,
Шәриярдай улым жоқ.
Әнжим атлы қызым жоқ.
Бийнаұаға беретуғын,
Атым түүе ийтим жоқ».

«Турмасын, — депти, —
халқымда,

Қайтсын, — депти, — елине».
Бедеұдың жалын өресен,
Сөзимди мақул көресен,
Ата менен ененди
Билесең бе Әнжимжан?

Сол ұақтында Әнжим қолын көксине қойып, ағасына қарап айтқан сөзи:

— Сени көрип қаусыраман қолымды,
Аға, рауа көрмейсең маңа өлимди,
Сал қулағың, ешит мениң сөзимди.

Атам алдына барайын,
Сен ушын ат сорайын,
Айтқанымды қылмаса,
Шәршемби күн сәскеде,
Қызар ханның базары,
Бул шашымды тут,
Шар базарға сал.

Бир ябыға сат.
Мендей муңлы нашарды,
Пияда кетпе, ағажан.
Атлы болып кет,
Керегиң сениң ағ болса,
Мақсетине жет.

Сасуұар атасына Әнжим кетти. Алдына келди. Атасына қарап, келген жұмысын айтып, Әнжим гәплей берди:

— Сени көрип мен йығлайман зар-зар,
Нашарлықтан ғәрип кеулим бийқарар,
Сал қулағың ешит мениң сөзимди,
Бул Әнжимнің сорар гәпи бар:

Шәриярдай ағама,
Ат тилесе бермепсең,
Қус тилесе бермепсең,
Жууынды ишкен ийт шелли,
Шәриярды неге көрмейсең?
«Шәриярдай улым жоқ,
Әнжим атлы қызым жоқ,
Атасы жоқ, белгисізге,
Енеси жоқ, қостарсызға,
Аты халыққа белгисізге
Атым түүе ийтим жоқ!
Бийнаұалар не керек,
Қайтсын, — депсең, — елине».

«Турмасын, — депсең, —
журтымда».
Бедеұдың жалын өресен,
Сөзимди мақул көресен,
Атам менен енемди,
Билесіз бе? Басқа ма?
Хабарыны бересен.
Я таланды дунья-мал,
Тассаддық болғай шийрин жан,
Атам менен енемди
Билесіз бе? Басқа ма?
Хабарын бер, атажан?

Сонда Сасуұар сөйледі:

— Қараңғыда қарағым.
Қармар қолым шырағым.
Асқар тауым, айбатым.
Сал қулағын.
Гәпимди ешит,
Әнжим атлы жан қызым,
Ата-анаң—бул бизлер,
Ол жағынан ғам жеме.
Ашыу менен айтып салдым,
Қауиплендим, қарағым:
Атты минсе Шәрияр,
Күймес ханның журтына,
Бұран кетер, деп едим,

Қараханның халқына.
Оған кетер, деп едим.
Жулдышаның шәхәрине,
Бұған кетер, деп едим,
Еменшаның халқына,
Оған кетер, деп едим,
Тахты-Зәрил... қалаға
Оған кетер, деп едим.
Атты минсе Шәрияр
Үй еместі тилеги,
Дүзде қалар сүйегі,
Деп қорқып едим, Әнжимжан.

— Ал, енди ат керек болса, бир ат емес, жылқыға барып,
7 атты сайлап минсин.

Әнжим бул сөзди еситип, кейнине қайтып, ағасы Шәриярдың алдына келди.

— Аға, — деди, — атам ат пенен көңли питсе, биреуин емес,
жетеуин алсын жылқыдан, — деп ықтыяр берди.

— Әнжим, енди маған атамның аты керек емес. Мени балам дейтуғын болса, атам 7 өжире қызыл берсин, гилтин, құлпын берсин.

Әнжим жайынан турды. Атасы Сасуұардың алдына және келди.

— Ата, — деди, — ағам Шәрияр айтты-қойды; «Егер мени балам десе, 7 өжире қызыл берсин, гилтин, құлпын берсин», деп.

Сасуұар айтты:

— Балам Шәриярдың дунья үдейи менен кеули питсе, жетеу емес, меннен 14 өжирениң гилтин, құлпын алсын.

Әнжим бу сөзди еситип және кейнине қайтып, ағасы Шәриярдың алдына келди: «Аға, 7 емес, ал он төрт өжирени инам етти саған,» — деди.

Шәрияр атасынан 7 өжирениң гилтин, құлпын алды, белгиди байбатша болды. Сөйтип Сарыдәргья деген жерге барды, хызметкер менен күнликши шақырды: «Адамлар 1 теңге берсе, мен күнине 5 теңге беремен. Олар 5 теңге берсе, мен күнине 15 теңге беремен. Олар 15 теңге берсе, мен күнине 25 теңге беремен». Сарыдәрьядан шек қашырды. Хызметкердің көплигинен Шәрияр елатына жап қаздырып, суу келтирди.

Шәрияр белли дийқан болды. Қарықты хәм қаздыра берди, теректи хәм тиктире берди. Бағдың сыртынан қырқ гез дийуал

жүргизди. Сарыдәрьядан келген жаптын аяғын ишине қаратты. Кирген жерине атанақлы бир тоғыртқаны қурдырды. Шардәра салдырды. Бағды көгертти. Энжир алмасы писти, торсылдап жерге түсти. Қумырылар дем шекип, тотылар сөз айтып, бүлбилер сайрап, пәттеклер нала шекип, 7 жылда Шәриярдың бағы кәмалға келди.

* * *

«Шәрияр бағы» ҳаўазасының етти ықлымға хабары түсти. Муның хабары баяғы 9 ханымға да барды. Баяғы мәстан мама үш айда, бес айда ханымлардың қасына барып, болатуғын аўқатын алып қайтатуғын еди. Шәрияр бағының ҳаўазасын еситип, 9 ханымның берекети қашып, әрўағы ушып отыр еди, бир күни мәстан мама жетип келди. Маманы 9 ханым көрип, гүрринге кирди: «Мама, әмуштан-әмуш гәплер: баяғы еки баланы қул арқалап кеткен-әмуш. Бул заңғар өлтирдимекен десек, 9 жолдың дәрбентине таслап кеткен-әмуш. Муны Сасуўардың Қараман деген бир дуўмасы таўып алған-әмуш. Қараман апарып Сасуўарға берген-әмуш. Сасуўар сақлап, адамшылыққа жеткерипти. Сарыдәрьядан жап қазып, елатына суў келтирип, терек тигип, бағ көгертти, Шәриярдың бағы кәмалға келген-әмуш. Әмуштан-әмуш. Шәрияр хәм қурысын, сен хәм қуры мама!». Мама жайынан турды:

— Жылқыда шанқан бозгенем, Насыбай пулдан мамаңа,
Ағзыма алған сөзгенәм, Хабарын бер қызгенәмлерим.
Шәриярдан ғам жеме,

— Мама, бир ләген тилла байрағын бар, — деди ханымлар. «Заңғардың баллары, бир ләген тилла насыбай пул түүе, қул пулы хәм болмайды», — деди ол. «Ал, онда мама, еки ләген тилла болсын», дегенде Мама тоқтады. Еки ләген тилланы алды. Топпысына тығып, тоққыз ханымнан жуўап алып, Шәриярдың бағына мама жолға раўана болды. Бәлент көше, пәс көше, беглер жүрген тар көше, айланыш көше хәм кең көшелерди айналып, дәрузадан өтти, қаладан шықты.

Бийик-бийик нурадан,
Суўлар аққан жырадан,
Өрме қумды өрмелеп,
Еспе қумды еспелеп,
Жолға раўан болады.
Түлки жүрмес түнейден,
Түнде жүрип барады.

Қарсақ жүрмес қалыннан,
Муннан да өтип келеди.
Терең жылға, терең сай,
Сыпсың питкен қарағай,
Көгершинли көп тоғайды
Аралап жөнәй береді.
«Ҳақ» деп ырғығанда

Ушқан қустан озады,
Текенеси пырылдап,
Көкиреги сырылдап,
Өкшелери енағардың
Қуйрығына дикилдеп.
Ол айтшының байталындай...
Келтертели бу сөзди,
Азғана емес жол жүрди.
Екки сәккиз он алты,
Және сәккиз және алты—

Отыз күн анық жол алды.
Отыз бир күн болғанда,
Маманның кетти мәдети,
Дизден кетти қуўаты,
Рәўшан тайды көзинен,
Жайдай бели бүгилип,
Көзинен жасы төгилди,
Жүрмеге ҳалы келмеді,
Еси аўып, көзи тынып,
Пардақ таслап жығылды.

Жығылды бул мама, бир путаға асылып, бийхуш болып, естен айырылып. Бир майданнан сол йерде хуўшына келди.

Белине мәдет енди,
Дизине қуўат кирди.
Этирапына қараса,
Аралапты қыя-даш,
Ағызыпты көзинен яш.
«Мезгилхана бар ма?» деп,
Көз жиберип қараса,

Думан киби алдында,
Көринеди қара ағаш.
Әйледі қаққа минәжат,
Шәриярдың бағына
Жуўырып-жортып,
Мамаң келди,
Шунда сағыў-саламат.

Шәриярдың бағына келди. Бағының сыртынан қырқ гез ғарғалық дийўал өтирипти. Қанатлы қуш болмаса, төрт аяқлы ҳайўанат, еки аяқлы адамзат өтетуғын, киретуғын жолы жоқ. Бу бағқа баратуғын ҳеш илаж жоқ.

Енди бағны айналып,
Белгенеси бүкирейип,

Қулақлары тикирейип,
Мама жүре береді.

Сөйтип бир жерлерге келсе, Сарыдәрьядан бағ-қалаға ағып келип турған бир тартпа суўды көрди. Кирген жерице қурылыпты атанақлы тоғыртқа. Мама турып ойлады: «Үстимде липасымды шешсем, енеден туўғандай жалаңаш болсам, суўдың өрине барсам, суўға өзимди урсам, суўдың пәти менен кирип кетпеспен бе?».

Кийимин шешип, дийўалдан қорғанның ишине таслады. Енеден туўғандай жалаңаш болды, суўдың өрине барды.

«Я дәскери пана»,-деп,
«Қысқа аяқлы бендемен,
Мен нашарды қолла,-деп,—
Сүринер босаң бириўбар,
Таянар босаң қақ яббар,

Халымнан болғай хабардар».
Ғәрип кеўлин хошлады,
Өзин суўға таслады,
Суўдың ағыны менен
Маманың аш бели

Тоғыртқаға келеди.
Атанақлы тоғыртқаның
Айналып кетти нурбенти,
Бахты қара маманың.
Майданда қалды сырт бети.
Оннан келди он ғарға,
Шептен келди он ғарға,
Кәтқудасы зоң ғарға —
Булар тайын болады.
Керилип «кетмен» урады,
Хәр «кетменди» урғанда,
Онсери гөш алады.
Бул «кетменге» шыдамай,
Мамаң «ұай-ұай» салады.
Хәкке деген енеғар,

Қан шыққан жерге өш екен,
Шықылықлап келеди.
Ғарғалардың арасы менен
Бул хәм «кетмен» урады.
Хәр «кетменди» урғанда,
Онсери гөш алады.
Бул «кетменге» шыдамай,
Мамаң «ұай-ұай» салады.
Атанақлы тоғыртқаның,
Айналып кетти нурбенти,
Суўдың өри басқан соң
Жөнлеп ағын ағады,
Саў-саламат бул мама,
Шәриярдың бағына
Аман-есен келеди.

Кийимин таўып алады, үстине кийеди. Кеңелеген қояндай бүгеженлеп мамаң бағқа нәзер етип қарады. Қараса—үйли бағ екен бу. Әнжир, алмасы пискен, торсылдап жерге түскен, қумырылар дем шегип, тотылар сөз айтып, бұлбұллар сайрап, пәттеклер нала шегип турған Шәриярдың уллы бағын көрди. «Ет ашыўын сорпадаң алайын»,—деп қолына сырықты алды. Жегенин жеди, жемеген мийуелерин сырық пенен қағып, Шәриярдың бағын көп ұайран қылды.

Мамаң ақшам бағдың ишинде болды. Шул күн жатты, таң атты, таң шолпаны бирге атты.

Шәриярдың бағ ортасында бир шардәresi бар еди. Шардәреге барып, жоқарысына шығып, бағдың төр тәрәпине көз жиберип ол күнде қарайтуғын еди. Күндеги үрдиси бойынша жайынан турды. Шардәреге барды. Бағдың төрт тәрәпине үз жиберип қарады: көзи мәштей, мәммеси таштай, белгенеси бүкирейген, қулақлары тикирейген, топпысы тозған, кесели қозған, еки дизеси қулағынан қарыс озған, бағдың ортасында турған бир жандарды көрди. Шәриярдың бағына, төрт аяқлы хайўанат, еки аяқлы адамзаттың келетуғын илажы жоқ еди. Шәрияр муны көрди. «Бул пери ме екен, я жинбекен, ол болмаса адамзатпекен? Муннан барайын, көрейин; егер адамзат боса-сәлем берер, пери болса—индемес», деди, Шәрияр көшкиден түсти. Мамаға жақынлап келди. Мама мәқкарлық етип, «Ассалаўма әлейкум»,—деп тәңир сәлемин берди. Шәрияр сәлемин әлик алды да:

- Сен перимисең я жинбисен, хабарынды бер?—деди.
- Балам, мен адамзатпан,—деди мама.
- Сен адамзат болсан, нетип жүрсең?

Сол ўақтында мамаң қолың қаўсырып, Шәриярға қарап, бир-еки ауыз гәплей берди:

Мен мамаңман, мамаңман,
Тахты-рәўан үстинде,
Дәўран сүрген мамаңман.
Жақсы билен жаманды,
Билетуғын мамаңман.
Бағдыңның хабары барды,
Тахты-Зәрил қалаға,
Тағый-Зәрил қалаға,
Және Зәрил қалаға,
Әйнеки жәхан бағына,
Ша Сулайман тағына,
Соның ушың мен келдим!

—Онда, мама, бизиң бағды көрдиң бе?—деди Шәрияр.

—Балам, көргеним жоқ.

—Онда, мама, кейниме ер, бағды көрсетейин саған.

Мама айтты:

—Балам, маманда мәдет жоқ, дизимде қуўат жоқ. Мамаңның жүретуғын халы жоқ.

—Енди не қыласан, мама?

—Балам,—деди мама,—я алақаныңның үстине қоясан, яки мойнына мингизесен. Сонда бағдыңды көремен, болмаса аяғымды хәм қозғалтып баспайман.

Шәрияр маманы алақаны үстине алды. Бағдың күн шығыс тәрәпи, арқа тәрәпи, күн батар тәрәпи, кубла тәрәпи—төрт тәрәпини көрсетти. Сөйтип, әкелип маманы баяғы турған жерине қойып:

—Қәне, мама, бизиң бағды көрдиң бе?—деди.

—Балам, көрдим,—деди.

—Қалай екен бизиң бағ, мама?—деди.

—Балам, сениң бағың хәм тәўир бағ екен. Сондай да болса бизиң жақтағы бағ жанында түйе шеңгел хәреми шелли йоқ екен,—деди.

—Ий, мама, мен қәйткенде тең келемен?—деди.

Мама айтты:

—Гәптин туби, сом алтыннан шақа, тилладан жапырақ, хинжидей түйнек көгертсен ғана тең келесен.

Шәрияр мамаға иззет етип, бағдан шығарып қоя берди.

Өзиниң бағын дүнъядағы бағлардың қудайы, деп ойлап жүрген Шәриярға маманың айтқанлары ауыр тийди. Шәрияр биймар болды. Ақыл-хуўшы Сулайманның тилсминдеги сол бағды барып көриў еди. «Ата разы болса куда разы» деген—Сасуўардың рухсат бермеслигин билип жипсиз байланды, қатты қыйланды. Қәсте болып, төсек тартып жатып қалды.

Баласы наўқасланған сон атасы Сасуўардың табы—ў—тақаты болмады. Тәўипти де, қоррандозды да жыйнады. Тәўиплер тамыр услады, қушнышлар суў бүркти, қоррандозлар қорра

таслады. Хешқайсысы да дәртине дауа таба алмады, тек «Балаң бир нәрсеге ашық болған»,—дести.

Атасы Сасууар Шәриярды шақырып алды:

—Кәне, Шәрияр, қәне балам! Атқа ашықпысаң?

—Жақ ата.

—Ал онда, балам, қызға ашықпысаң?

—Жақ ата.

Сасууардың ашыуы келди. Шәрияр индемени, кесел болып жата берди.

Қарындасы Әнжимнің табы-у тақаты болмады; ол атасы Сасууардың алдына келди. Келип Әнжим атасына сәлем берди. Сәлемин әлик алды.

—Ата сенней бир сорайтуғын гәпим бар.

—Балам, не сорайсаң?

—Ата, дүздеги өлген өлини қаяққа қояды?

—Оны балам, әулийеге қояды.

—Үйдеги өлген өлини қаяққа қояды?

—Балам, мунам әулийеге қояды.

—Ата, «Дүздеги өлген өлини әулийеге қойып, үйдеги өлини жүкке сүйеп қоямекен», деп жүр едим. Адам өлсе—әулийеге, жаны болатуғын болса, ата, ағам Шәриярға егленбей жууап бер. Өйтип қәсте болып жатпасың.

Шәрияр қара қасқа тулпардың белине минди, Тахты-Зәрил қалаға, Тағый-Зәрил қалаға, Және Зәрил қалаға, Әйнеки жақан, бағына, ша Сулайман тағына кетмекши болды. Атасы Сасууар менен хошласты, одағласты.

Енеси Ақдәулет пенен хәм хошласты.

Заманласы, басқасы менен хәм хошласты.

Әнжим Шәриярдың алдына келмеди, кететуғын дәрұазасына барып, ағасыны күтип тура берди. Шәрияр бәршеси менен хошласып, көшелерди аралап, дәрұазаға келди. Алдына қараса-қарындасы Әнжимди көрди. Әнжим де көрип, ағасының алдына келип, сәлем берди. Сәлемин әлик алды. Ағасы Шәриярға қарап, қол қаусырып Әнжим гәплей берди:

—Сени көрип мен йығлайман зар-зар,

Нашарлықтан гәрип кеулим бийқарар,

Сал қулағың, ешит мениң сөзимди,

Әнжимнің сорар сеннен гәпи бар:

Тоғай толған қойыңды,

Муны кимге тапсырдың?

Өрис толған малыңды,

Муны кимге тапсырдың?

Атау толған жылқыңды,

Муны кимге тапсырдың?

Игри мойын түйенди,

Муны кимге тапсырдың?

Ғәзийнеде пулыңды,
Муны кимге тапсырдың?
Алла, алла, алла айтқан,
Алла атын көп айтқан,
Айры сақал атаңды,
Муны кимге тапсырдың?
Аялы қолдан май берген,
Тар құрсақтан жай берген,
Қан айырып сүт берген,

Түн уйқысынан оянған,
Музлы бесик таянған,
Қублагайы ананды,
Муны кимге тапсырдың?
Таласып емшек емискен,
Тай қулындай тебискен,
Тар құрсақта жатысқан,
Қаналасың Әнжимніңди
Муны кимге тапсырдың?

Анда Шәрияр Әнжимге:

Узақта болса сорарым,
Жақында болса барарым,
Барсам, келсем базарым,
Жоқты сеннен азарым,
Сал қулағың, гәп тыңла,
Әнжимим, қарындасым.
Тоғай толған қойымды,
Аш бөриге тапсырдым.
Өрис толған малымды,
Аш жолбарысқа тапсырдым.
Атау толған жылқымы,
Жылқыманға тапсырдым.
Игри мойын түйемди,
Сәрұаныма тапсырдым.
Ғәзийнеде пулымды,
Дәулетиме тапсырдым.
Алла, алла, алла айтқан,

Алла ядын көп айтқан,
Айры сақал атамды,
Бир қудаға тапсырдым.
Аялы қолдан май берген,
Тар құрсақтан жай берген,
Қан айырып сүт берген,
Түн уйқыдан оянған,
Музлы бесик таянған,
Қублагахым енемди,
Ол Пәтмаға тапсырдым.
Таласып емшек емискен,
Тай қулындай тебискен,
Тар құрсақта жатысқан,
Қарындасым Әнжимжан,
Әуел қуда, қалды пир,
Ыразы қаққа тапсырдым, —

деп одағласып, хошласты. Әнжимге қарап, «Жетти айдан келсем-келгеним, жетти айдан келмесем—пайманамның толғаны, Сулайманның журтында сүйегимнің қалғаны. Жетти айда келмесем, дүңья-малды тәрк етип, қара шашыңды бөрик етип, темирден хаса қолға алып, темирден геуиш кийип, қәлендер сыпатта болып, сүйегимди излеп бар»,—деп сөзин ада қылды Шәрияр Әнжим қаласына қайтты.

Шәрияр Сулайманның тилсимине тәуекел етті. Атының белине минди, садағын алды. Исми-ағзам дууаны көкирегине яд етип, күни-түнин бир етип, уйқыға көзин үйретип, кеште жатпай, күндиз тынбай, жолға рауана болды.

Түлки жүрмес түнейден,
Түнде кетип барады.
Қарсақ жүрмес қалыңнан,

Муннан да өтип кетеди.
Терең жылға, терең сай,
Сыпсың питкен қарағай,

Күйгелекли көп тоғайды,
Аралап жөнөй береді,
Ғазлар менен қағысып,
Бултлар менен жарысып.
Еки сәккиз он алты,
Және сәккиз, және алты,
Отыз күн анық жол алды,
Отыз бір күн болғанда,
Аттан жерге қонады,
Қоржыннан кітап алады.
Сәнәсинә қараса,
Мусылман менен периннің,
Шегарасына Шәрияр —
Келгенлігін биледи.
Және атқа минеди,
Тәңирге тәуекел етип,
Жолға рауан болады.
Күннің көзін думан алды,
Жернің жүзін ғубар алды.
Шәрияр муны көреді,
Исми-ағзам дууасын,
Тынбай оқый береді.
Және алдына қарады,
Және алдына қараса,
Өзи жаман гөрбетлі,
Қайнатқан темир сыпатлы,
Аяқлары маладай,
Қоллары бар жабадай,
Қулақлары қалқандай,

Қалаға жақын келеді. Хәр тахтасы он алты, отыз еки батпан дәрұазаның алдында парлап жанып турған бір отты көреді. Отты көріп Шәрияр, буның құлпының бары-жоғын билмеди. Қаланың гилти-құлпын от Шәриярға көрсетпеди. Шәрияр өткенлерин яд етип қылыштың балдағына қол салды. Қынаптан сууырып алды. Жанған отқа қылышты тартып жиберіп еді, турған жеринде сөніп қалды.

Шәрияр дәрұазаға қарап еді, «Гилти-құлпы жоқ» деп жазылған бір сананы көрді. Атынан жерге қонды, жерден бір қысым топырақ алды. Исми-ағзам дууасын тәкирар етип, дәрұазаға бір урды. Дәрұаза ашылып, Шәриярға жол берді. Шәрияр қалаға кирди. Инсиз-жинсиз мақлуқлар Шәриярды көргенде, «Адамзат қалаға келді», деп бәршеси алдында гүулеп қаша берді. Белент көше, пәс көше, беглер жүрген тар көше,

Мурынлары заңғардың,
Қамтып алған талқандай,
Еки көзине қарасаң
Сапар айының онбесинде
Дуұры келген бәледей,
Бир апаты,
Бир бәлени көрди.
Шәрияр муны көріп,
Ағзындағы алласын,
Тилиндеги сәнәсин,
Бәржай етип,
Қолға қылышын алады.
Қылыш алған ұақтында,
«Қаша-қаш,
қаш-қа-қаш», — деп
Шәриярдың көзінен
Тилсим ғайып болады.
Думан енді арылды,
Күн қәддине келеді.
Күн қәддине келген соң,
Көз жиберіп қараса,
Бир пақшасы қоладан,
Бир пақшасы гүмистен,
Бир пақшасы алтыннан,
Бир пақшасы зербарақ,
Түрлі-түмен, көп иштен
Және қырқ гез ғарғалық,
Бир қаланы көреді.

айналыш көше, кең көше—көшелерди аралап, Шәрияр келе берді. Алдына қарады: айлар менен қағылысқан, күнлер менен шағылысқан, аспаннан танапы йоқ, жерден тиреги йоқ күдирет турған бір алтын тахтны көрді.

Бул Жулдызшаның қаласы еді. Жулдызшаның Кундызхан пери деген қызын атасының орнына халық патша етип қойған. Шәрияр тахқа қараса—жуп жығасы басында, қырқ кәнизи қасында, пашшалық дәуран сүрип отырған қыз пашшаны көрді. Шәрияр қыял етті: «Муның тусынан томпайып өте бергеним өзиме миясар болмас. Дөңсе беш, дөңмесе он беш, буған бир дақылласып, бир-еки ауыз айтып өтейін». Шәрияр қыз пашшаға қарап:

—«Бисмилла», деп гәп айтсам,
Билерсең бе, қызгене?
«Әлик» десе сести жоқ,
Әхди ялған яргене?
Тақыяң бир дәлгене,
Ақ жүзинде қалгене,
Сендей қызды көргенде,
Сап-сау басым сәлгене,
Созайым ба қызгене?
Дәл мойныңа, қызгене,
Салайым ба қолымды,
Әхди ялған яргене?

Шашбауың бар шоқгене,
Бир қудадан басқадан,
Хеш мұтажың жоқгене,
Барайым ба, қызгене?
Дәл мойныңа қолымды,
Салайым ба азгене?
Алма берсем жермисен?
Шунда ярым дермисен?
Жеп болған соң алмамды,
«Қайда көрдим бийгәна,
Қайда көрдим дийуана,
Дийуана ярым», дермисен? —

деп үстинен тасыйып өте берді. Қыз пашша хәмир етті: «Бу заңғардың «барайынбасы», «салайынбасы» не екен?! Услап алып келиңдер муны!».

Еки кәнизек кетти. Шәриярдың алдынан шықты. Шәриярдың минген атын услап алды; жетелеп, қыз пашшаның алдына алып келді. Қыз пашша тахтта отыр, Шәрияр еденде турды. Қыз пашша айтты:

—Қәне, сен жигит, молламысаң?

Шәрияр айтты:

—Көп емес, азырақ.

Қыз пашша айтты:

—Ал, егер, мен қулып болсам, сен гилт болып ашармысаң?

Айтпақ—қыз пашшадан, шешпек—Шәриярдан. Қыз пашша Шәриярға қарап, неше йерлердеп тымсал келтире баслады:

—Ол немерсе* көктен жерге доланған?
Ол немерсе қолын жайып тиленген?

* Не нәрсе.

Ол немерсе қызыл қанға боянған?
Инсан, молла болсаң буған бер мәни?

Шәрияр айтады:

— Булт болур көктен жерге доланған,
Дәрүиш болур қолын жайып тиленген,
Шейит болур қызыл қанға боянғаң,
Қыз пашша, саўал сорасаң мәниси шул.

Қыз айтады:

— Ол немерсе сүүрети бар, жаны жоқ?
Ол немерсе ақ жүзиниң қаны жоқ?
Ол немерсе қанатының пәри жоқ?
Инсан, молла болсаң буған мәни бер?

Шәрияр айтады:

— Қара жердиң сүүрети бар жаны жоқ,
Ант урған адамның жүзде қаны жоқ,
Жәбирейилде қанатының пәри жоқ,
Қыз пашша, саўал берсең мәниси шул.

Қыз айтады:

— Ол немерсе ишпей-жемей тойдырған?
Ол немерсе тилениўди қойдырған?
Ол немерсе табанынан сойылған?
Инсан, молла болсаң буған бер мәни?

Шәрияр айтады:

— Ийман болур ишпей-жемей тойдырған,
Ҳадал мийнет тилениўди қойдырған,
Сутқор болур табанынан сойылған,
Қыз пашша, саўал сорасаң мәниси шул.

Қыз айтады:

— Қайсы журттан мунда көктен сес келмуш?
Ол немерсе жатар, қары еримес?
Бир жылында нешше ай, нешше күн келмиш?
Инсан, молла болсаң буған бер мәни?

Шәрияр айтады:

— Дәрғанның журтынан көктен сес келмиш,
Ғаўықапың жатар, қары еримес.
Бир жылында он еки ай, үш жүз алпыс күн келмиш,
Қыз пашша, саўал сорасаң мәниси шул.

Шәрияр гәпти ада етти, қыз пашша жеңилди.

Атасы Жулдызшадан қалған арша бар еди. Қыз пашша жайынан турды, аршаның қасына келди. Аршаны ашты. Ишине қараса — «Жулдызшаның қызыны Шәрияр алар», деген сананы көрди. Сол уақта қыз пашша оның Шәрияр екенлигин билди, тахттан жерге өзін таслады. Қыз пашшаны жерге тийдирмей, Шәрияр алмадай қақшып алды. Әсте-әсте жерге қойды. Жерге қойған соң қыз пашша жайынан турып, Шәриярға қарап, неше йерлерден тымсал келтирип:

— Шәриярмысаң сен?— деди; — «Қарумшаның халқыны,
— Көрисейик кел, — деди, Еменшаның журтыны,
— Танысайық кел, — деди; Шәрияр алар», деп еди,
— «Бермес ханның елини, Шәриярмысаң сен? — деди;
Шәрияр алар», — деп еди; — Танысайық кел, — деди;
— Көрисейик кел, — деди, — «Тахты-Зәрил қаланы,
— «Қараханның журтыны, Тағый-Зәрил қаланы,
Шәрияр алар», деп еди, Әйнеки Жақан бағыны,
Шәриярмысаң сен?— деди, Ша Сулайман тағыны,
— Көрисейик кел, — деди; Шәрияр алар», деп еди,
— «Жулдызшаның халқыны, Шәриярмысаң сен — деди;
Жулдызшаның қызыны, — Көрисейик кел, — деди;
Кундызхандай перийди, — «Жети журтқа Шәрияр,
Шәрияр алар», деп еди, Патша болур», деп еди,
Шәриярмысаң сен, — деди;
— Көрисейик кел, — деди; — Ырасыннан кел, — деди.

Шәрияр ырасынан келди. Некесин қыйдырып, қыз пашша Шәриярға ықтыярын берди. Алтын тахттың үстінде тилла сарай ишинде қыз пашша менен Шәрияр дәўран сүрди.

Арадан қырқ күн өтті. Бүйерде алтыннан шақа жоқ, тилладан жапырақ жоқ, ҳинжиден түйнек жоқ. Шәрияр атланып кететуғын болды. Қарақасқа тулпардың белине минди. Тәңирге тәуекел етип, Бұлбұлға мулақушқа Шәрияр кетермен болды. Қыз пашша Шәриярдың алдына келди. Қыялының бузылғанлығын билди. Әлипләм қолын қаўсырып, қыз пашша сөйлей берди:

— Сени көрүп мен йығлайман зар-зар,
Нашарлықтан ғәрип кеўлим бийқарар,
Сал қулағың, есит мениң арзымды,
Алғаныңның айтар саған арзы бар.

Бул басында тилла жыға тәрзин бар,
Яратқаннан бес ұақ намаз қарзың бар,
Сал қулағың, есит мениң сөзимди,
Алғаныңның айтар саған арзы бар.

Шаппай-желмей бул майданда майырар,
Ушпай-желмей қанатыңнан қайырар,
Ол қалаға барған аман келмейди,
Агар барсаң сени меннен айырар.

Дәүпериси көрсе дәрриў тутады,
Айдархасы көрсе дәрриў жутады,
Ол қалаға барған аман келмейди,
Қала қурысын, қәдем қойма, Шәрияр.

Ушып бүлбүл, зағлар қонар лашына,
Алла рәхим әйлегей көзде яшыма,
Ол қалаға барған аман келмейди,
Қала қурысын қәдем қойма, Шәрияр.

Шәрияр Қундызхан периниң сөзин еситти. Сонда да қара-
қасқа тулпарының үстине минип, садағын алып, Шәрияр кетер-
мен болды.

Атасы Жулдызшаның бир қәсийетли жүзиги бар еди. Қыз
пашша жүзикти қолына алды. Шәриярдың қасына келди:

— Әй, Шәрияр, атам Жулдызшадан қәсийетли бир жүзик
бар еди, оң қолыңа сал. Сен қаладан шығарсаң, түрли-түрли
тилсим бар, олар хәр сөзлерди айтар. «Атам еди Жулдызша»
десең, жүзикти қаратсаң, бәрше айырылып саған жол берер.
Муннан аман қутылсаң, жол үстінде урысып турған еки дәўди
көрсен. «Атам еди Жулдызша», деп, сен жүзикти қаратсаң,
дәўлер айырылып жол берер. Муннан аман өтерсен. Сулайман
қаласына барарсаң. Бүлбүлгоя мулақуш, үсти толған көп нақыш,
тамақының астында 90 дуўа бәнти, қанатының астында 62 на-
қышы, хәр дуўаның бәнтінде 1000 элиптин шәрти бар—дарақ-
ты көремен, деп қушдан сен дуўадан женилип, сүүретінде суў
болып, жетти кеше таўланып қаларсаң. Гәхи барғыл, гәхи бар-
ма ендигисин өзиң билерсең.

Шәрияр қыз пашшаға қарап: «Жетти айдан келсем келгеним,
жетти айдан келмесем, пайманамның толғаны, Сулайманның
журтында сүйегимнің қалғаны»,—деди.

Қыз пашша менен Шәрияр одағласып хошласты.

Қыз пашша бәргасына қайытты. Шәрияр Сулайманның тил-
симине қарап тәуекел етті.

Ат белине минеди,
Өткенлерди яд етип,
Жолға раўан болады.
Астындағы әреби ат,
Орпаң жерде ойнады,
Борбаслаў жерде қарғыди.
Аққан суўдай жылысып,
Табанын жерге тийдирмей,
Жүз тоқсанлық жорғадай,
Шапты бедеў толықсып.
Гә аспанға ушады,
Гәхи жерге түседи,
Табаны тасқа шақылдап,
Қайтқан ғаздай ғаңқылдап.
Қуысқаны бөктерийге
Үсти-үстине шарпылдап,
Аттан аққан терлери,
Абылайсаң жаўындай,

Қара жерге сиркиреп,
Шабандоз ылғал әйледи,
Күни-түнин бир етип,
Уйқыға көзин үйретип.
Қуўдай мойнын созады,
«Дах» дегенде әреби ат,
Ушқан қустан озады.
Ол алдына қарады,
Төменги ерни жер тиреп,
Жоқарғы ерни көк тиреп,
Жол үстин алып атқан,
Айдарханы көреди.
«Атам еди Жулдызша», —деп,
Ол жүзикти қаратты,
Жүзикти көрген ұақытта,
Мына енди айдарха,
Турған жерден күл болды,

Оннан да арман барады. Еки бирдей дәўдин жол үстінде
қошқардай қағысып турғанын көрди. Шәрияр муны көрип, Жул-
дызшаның жүзиги қолына салды:

«Атам еди Жулдызша», —деп
Бу жүзикти қаратты,
Дәўлер айырылып жол берди.
Әйледи қаққа минәжат,
Болды пирден шарапат,
Бул тилсимнен де Шәрияр,
Аман-есен қутылды.
Ақшам жатпай, күндиз тынбай,
Сулайманның тилсимине,
Шәрияр желип келеди.
Және алдына қарады,
Бир пақшасы қоладан,
Бир пақшасы—гүмистен,
Бир пақшасы—алтыннан,

Бир пақшасы—якуттан,
Бир пақшасы—зербарақ,
Дәрўазасы—шамшырақ,
Және қырқ гез ғарғалық,
Көрди Сулайманның
Қаласы Шәрияр.
Қалаға жақын келеди,
Дәрўазаға барады,
Незер етип қараса,
Бу қаланың урылған,
Сирә қулпы жоқ,
Ашатуғын гилти жоқ,
Шәрияр муны көрип,
Хайран болып турады.

Дәрүзаға және нәзер етип қарады. «Адам уғлы—инсан келсе дәрүза оған жол берер», деген бір жазыуды оқыды. Қарақасқа тулпарды қаланың сыртында, «Әй жәниұар, маған ыразы бол», — деп дараққа тартып байлап, бір-еки ауыз сөйлей берди Шәрияр:

— Тақтым мойнына қоштумар, Әйледим ҳаққа минәжәт,
Сеннен басқа кимим бар? Ете алмадым мен мурат,
Бул тилсимде өлегойсам, Әуел қуда, қалды пирге,
Мен ғәрипке, Тапсырдым сени эреби ат.
Ыразы болғыл жәниұар,

Өзин өлимге сайлап қарақасқа тулпары менен хошласып Шәрияр дәрүзаға келди. Жерден бір қысым топырақ алды. Топырақты дәрүзаға ылақтырды. Дәрүза ашылып жол берди.

Ыразы болды қазаға,
Сабыр етті 100 мың бәлеге.

Инсиз-жинсиз мақлуқлар Шәриярды көргенде, «Адамзат қалаға келди», — деп бәршеси гүлөп қаша берди. Бу Тахты-Зәрил қалаға, Тағый-Зәрил қала, Және Зәрил қала, Сулайманның өзи арыз сорайтуғын жери еди. Алдына қарады. Қараса— шийше киби суу болған, киндигинен байланған, адам сүүреттеги бір қара тасты көрди. Шул тасқа тил питти. Шәриярға қарап ол сөйлей берди:

— Қайғы әсерин басқа салған бүне дәрт,
Бул мийнеттен азат еткей қудирет,
Бул қалаға барған аман қайтпайды,
Қала құрысын, қәдем қойма, адамзат.

Ашылғай ма он гүлиннен бір гүлин,
Саған қарсы душпанға келгей сум өлим,
Бул қалаға барған аман қайтпайды,
Қала құрысын, қәдем қойма, адамзат.

Бууған беллеринде тилла қамарың,
Тилегинди душ қылғайма қудайым,
Бул қалаға барған аман қайтпайды,
Қала құрысын, қәдем қойма, адамзат.

Шаппай-желмей бул майданда майырар,
Ушпай-желмей қанатыңнан қайырар,
Бул қалаға барған аман қайтпайды,
Егер барсаң ата-анаңнан айырар.

Ушып бүлбүл ғарға қонар лашыңа,
Алла рәхим әйлегей көзде яшыңа,
Бул қалаға барған аман қайтпайды,
Егер барсаң қонар қузың башыңа.

Шәрияр қарамады, тыңламады. Дәрүзадан ишке кирди.

Батыр Сулайманның бәргасына келди.

Бир қабаты-қилладан,
Бир қабаты пилладан,
Бир қабаты ханшийе,
Бир қабаты-қусшийе,
Түрли-түмен көп иштен*,
Бина болған,
Сулайманның,
Төсегин көрди.

Оннан хәм ары барды,
Ол алдына қарады:
Ишин мәйге толтырған,
Алтын менен қаплатқан,
Гүмистен пуу бердирген,
Зумийраты, лалы-маржаннан,
Пайруұадан қаш қойдырған,
Сархауызын көрди.

Шәрияр сархауыздың бойына келди.

Уллы бир дарақты көрди,
Хәм жоқары қарады:
Алтын қәпес ишинде,
Тилла қәпес сыртында,
Үсти толған көп нақыш,
Тамағының астында,
Тоқсан дууа бәнти бар,
Хәр дууаның бәнтинде,

Мың хәриптин шәрти бар,
Бүлбүлгөя мулақушты
Сонда көрди Шәрияр,
Және қарады:
Алтыннан шақа,
Тилладан жапырақ,
Хинжиден түйнек,
Дарақты көрди.

Маманын айтқан дарағы усы екен. Шәрияр дарақтың басын дағы Бүлбүлгөя мулақушқа қарап гәплей берди:

«Бүлбүлгөя сен», — деди,
«Тәуекелши мен», — деди.
«Узақтан келген талабанман,

Оқысаман, айтысаман,
Шық қәпестен сен», — деди.

Бүлбүлгөя сонда:

— Қудай урған адамзат,
Жәлил урған адамзат,

Қорықпадың ба жаныңнан,
Қайтсаң бойма сен, — деди.

* Нәрселерден.

Шәрияр сонда:

— Тәүекелши ол алла,
Тәүекелши мен,— деди.

— Айтысаман,
Оқысаман кел» — деди.

Бүлбүлгөя:

— Қудай урған адамзат,
Жәлил урған адамзат,

Меннен көрме қудадан көр,—

деп қәпестен шығады.

Алдырағына барады,
Шақасына қонады,
Оның қонғай шақасы,
Ийилип жерге денеди.
Исми ағзам дуудан,
Жаңылмады Шәрияр,
Тынбай оқый береди.
Қустың қәхәри келеди,
Оң ийиние қонады,
Шеп ийиние қонады,
Шақалақлап күледі,
Айдархалар дем шекти,
Жолбарыслар ақырып,
Айбат етип келеди,
Қустың қәхәри келеди,
Жаңылмасын биледи.
Тас төбеге қонады,
Түрли-түрли намаға,
Салып неше дууға,
Шақалақлап күледі.
Шәрияр сонда қарады,
Асты—топырақ үсти—от,
Екеуінің ортасында
Бүлбүлгөя қусыңның
Жаулан урып жүргенлигин,
Шәрияр енди көреді.
Тилиндеги санасын,
Исми-ағзам дууасын,
Тынбай оқый береди.
Қустың қәхәри келеди,
Жаңылмасын биледи.

Ол шалыға барады.
Бир пәринен байланып,
Бир тырнақтан айналып,
Үш жүз алпыс тауланым,
Түрли-түрли намаға,
Салып неше дууға,
Шақалақлап күледі.
Қус күлген уақытында,
Жерде күле береди,
Көк те күле береди,
Өлип атқан өликлер,
Бәри жайынан турады.
Бұлар да күле береди.
«Өликлер неге күледі?» деп,
Шәрияр хәм күле береди.
Тилиндеги сананың,
Не екенін билмеди.
Бүлбүлгөя сөйледі:
— Қудай урған, адамзат,
Жәлил урған, адамзат.
Жұлдызша жүзигиниң,
Ал—элибин оқымай,
Әрманлы кеттиң, адамзат.

Дуудан Шәрияр жеңилди,
Турқы қара тас болды,
Сүүретінде суу болды,
Қиндигинен байланып,
Етти ирет тауланым,
Сулайманның шәхрінде
Шәрияр мәңги қалады.

Шәриярдың минген қарақасқа тулпары ийесинен тәме қылып,
қаланың сыртында 7 күн турды. Шәриярдан наму-нышан болма-
ды.

Арадан 10 күн өтті. Шәриярдан хабар болмады.
15 күн хәм өтті, Шәриярдан хабар болмады.

Шәриярдың дуудан жеңілгенлигин биліп, Хәзирети Қыдыр
атты дарақтан шешти, танапын ериниң басына қыстырды. Кеште
жатпай, күндіз тынбай оны жетелеп Емен журтына алып келди.
Со баяғы Шәриярдың отырған жерине ат келди, дәрұазаның
алдында қалды. Қарақасқа тулпары:

Кеули бузылып,
Бағры езиліп,
Көзинен аққан жаслары,

Ноқтаға суу боп жабысып,
Аунап—аунап жылады.

Таң атты. Әнжим жайынан турып, күнде бир ирет майданға
нәзер етип қарайтуғын еди. Бул сапар дәрұазаны ашып, далаға
қараса, аунап жылап атырған бир хайуанатты көрди.

Аттың қасына келди. Аңласа: ағасы Шәриярдың минген қа-
рақасқа тулпары екен. Аттың танапын қолына алды; жетелеп,
өзиниң бәргасына алып келди. Ат мойнынан қушақлап, көзиниң
жасын моншақлап, Әнжим сорай берди:

— Тақтың мойныңа қоштумар,
Сеннен басқа кимим бар?!
Өзиң келдің ийен, қайда?
Тилиң болса сөйлесенә,
жәниұар!

Әйледім хаққа минәжат,
Ете алмадым хеш мурат,
Өзиң келдің, ағам қайда?
Хабарын бер бизлерге,
Көзгененнен, әреби ат.

Өзиң хайуан демесен,
Ақыллы адамнан зыят —
Көкке шапшып ойнады,
Суулығын ғарш-ғарш

шайнады.

Бурынғы хызметкерин шақырып алып, атты оның қолына бер-
ди. Ат—абзалларын сыйырып алып, қасып-қармап мақпалдан
сайлап дорба илди, кишмиштен сайлап жем берди. Атасы Сасу-
ұардың алдына келди. Сәлем берди. Сәлемин әлик алды. Атасы-
на қарап, Әнжим:

Әнжим атлы нашардың,
Тилладан кәти бар еди,
Сол кәтке жақын келеди,
Туяғы билен тебеди,
Мыйығын барып тиследі.
«Ағаң Шәрияр,
Сулайманның қаласында,
Турқы қара тас болды,» деп
Ат мысалын келтирди.
Әнжим муны көрди,
Ағасы Шәриярдың
Бәнт болғанлығын билди.
Атты жетекке алып,
Бурынғы дәблесине
Алып келди.

— Мен жылайман зар-зар,
Перзентиңни тыңласаң,
Айтар саған арзы бар.
Шаппай-желмей майрылдың,
Жез қанаттан қайрылдың,
Сен балаңнан айрылдың,
Мен ағамнан айрылдым.
Жалғыз ағам Шәриярдың,
Аты келди өзи жоқ,

Жууап берсеңиз маған,
Жалғыз ағам Шәриярдың
Мен сүйегин излеймен,
Ата қалай көресен?
Я таланды дүнья-мал,
Болғай тасаддық шийриң жан,
Жалғыз ағам Шәриярдың,
Жууап берсең атажан,
Мен сүйегин излеймен,—

Деп арзын айтып қол қаусырып,
Қуллық етти шул заман.

«Жортқанда жолың болсын, жолдасың Қыдыр болсын, Қырқ Шилтен Ғайып Еренлер жылауында жүрсин Душпанларың пәс болсын, ұақтың шадан хош болсын, ғайыбын ағаң табылсын. Жолың болсын перзентим»,—деп:

Қол көтеріп Әнжимге,
Дуға қылды атасы.

Әнжим жайына келип, дүнья-малны тәрк етип, қара шашын бөрик етип, темирден хаса алды, темирден кеуішті кийди. Жайынан шығып, «Ағамның дийдарын көрсетегөр», деп Шәриярдың сүйегин ізлеп:

Күни-түнин бир етти,
Уйқыға көзин көзин үйретти,
Тауды, құмды аралап,
Жолға рауана болады.
Тұлки жүрмес түнейден,
Түнде кетип барады,
Қарсақ жүрмес қалыңнан,
Буннан да өтип келеди,
Көгершинли көп тоғайды,
Аралап жөней береді.
Беш күн жүзи болады,
Он күн жүзи толады,
Қайлардан қайда барарын
Әнжим билмей келеди.
Он бес күн жүзи болады,

Ат кекилин тарады,
Он бес күн жүзи толған соң,
«Мезгилхана бар ма» деп,
Ол алдына қарады.
Бир ақ минар,
Бир қара минар,
Думан киби Әнжимнің
Олар көзине көринди,
Әнжим турып ойлады:
«Буннан енди барайын,
Минарларды көрейін,
Ел бармекен өйерде?
Жалғыз ағам Шәрияр,
Өттимекен бүйерден?
Сорау салып өтейін».

Әнжим бул минарларға жүрис етти. Бир күн жол жүрди; тауларды, құмды аралап, еки таудың бәндиргисине келди. Аңлап қараса — минарлар деп турғаны:

Ақмары деген ақ жылан,
Қара мары деген қара жылан.
Жыланларға қараса,

Жуп жығасы басында,
Пашшалық липас үстінде —
Екеуи хәм пашша екен.

Буларның урысып атырғанын Әнжим билди. Қарамары алдында Ақмары әззилеп, өлер халға келипти. Әнжим муны көрди. Турып ойлады: «Қәдимнен қалған сөз еди, «Өзин жолаушы болсаң, жол үстінде еки адам урыса қойса, әззи келгенине көмек бер», деген нақыл бар еди. «Еки адам бир адамның тәңириси», дегени де бар. Қолыма қанжар алайын, Ақмарыны айналып, Қарамарыға қанжар урайын. Ақмарыға көмек берейін».

Келип Қарамарыға Әнжим қанжар урды. Өлтирди. Қарамары кәпир перисиниң Ақмары мусылман перисиниң пашшасы еди. Ақмары Қарамарының дәстинен қутылды: еси ауып, көзи тынып, жығылып қалды. Көп ұақтан соң хууышына келди. Хууышына келген соң Әнжимге «Мениң кейниме ер», — деп ишарат қылды. Жыланның тилине Әнжим түспеди, не дегенин хәм билмеди. Әнжим онда барды, мунда барды, жылан кейнинен қалмады. Бир ұақытта Әнжим ойлады: «Бу-го кейниме ерейін». Турды, жылан қасына келди. Жылан бир тәрепке қарап жүрди. Әнжим жыланның изине ерди. Дағыстанды аралап, бир уллы тауға келди. Таудың төменинде турды. Бул таудың бәлентлиги сондай, қанатлы құс болмаса, төрт аяқлы хайуанат, еки аяқлы адамзат шығуға хеш мүмкиншилиги жоқ. Әнжим қарады: жыланның нәзериндеги қапыдай бир қара тасты көрди. Буны көтерди. Ишкериге нәзер етип қараса, инсиз-жинсиз мақлуқлардың жер астында жаулан урып жүргенлигин көрди. Ақмары ишкери кирип кетти. Әнжим далада қала берди. Ақмары перилердин қасына келди. Ақмары қараса: Әнжим жоқ, далада қалыпты.

Және далаға шықты, Әнжимди алдына салды. Ақмары кейнине ерди. Тилсимге алып келди. Әнжимди көргенде аждар халар дем шөгип, жолбарыслар ақырып, құслап қуныш тартып, түрли-түрли тилсим Әнжимнің алдында тайын болды. Әнжимди жүргизбеди. Ақмарыны көрип еди, — хәммеси түйедей шөгип қалды.

Әйледі хәққа минәжат,
Болды пирден шарапат,
Мына енди тилсимнен,

Әнжим аман қутылды,
Шунда сағыу-саламат.

Ақмары Әнжимди ертип, бир жақтылы жерге алып келди. Бүйерде дем алып турды. Әнжим этирапына қарады. Байдақ-байдақ, сәнжақ-сәнжақ, ләк-ләк, бийесап бир көп елатты көрди.

Энжим алдына қарады. Шаңарағы дән-даннан*, уығы бар гүмистен, босағасын борлатқан, керегесін сырлатқан, ағанжим менен тақтырған, ушыға менен жаптырған, мақпалдан тууырлық туттырған, үйіне тутқан шийлерін «Жарасықлы болсын», деп алтын менен гүмистен, рәнбәрең хәрқыйлы қылып айқастырып байлатқан, ақ орданың аузыны дәл қублаға қартқан, пашшалықтан қуралған 9 отауды көрді.

Ақмары жүріс етті. Энжим кейніне ерди. Отаудан:

Қарағай бармақ,	Аптаптай бір кәнизек,
Жез тырнақ,	Ақмарының қасына келди.
Дәлли қоңлы,	Ақмарының мойнынан
Ап-аппақ,	қушақлап,
Юпқа додақ,	Көзинің жасы моншақлап,
Ақ қуұдайын мойынлы,	Боталы түйедей бозласты,
Тоты қустай таранған,	Қозылы қойдай маңырасты,

Отауға Энжим хәм кейнінен барды. Келип үйге қараса — төрде қурыулы турған алтын тахтты көрді. Ақ жылан тахттың үстине минди. Қыз бір ақ май, бір қара майды алып келди. Ақ май менен сыйпап еди, жылан липасы төгиліп, жерге түсті. Жуп жығасы басында, пашша болып отырды. Ақмарының атыны Еменша дер еди.

Энжимди шақырып алды: «Балам, мында кел». Энжим жанына барды. «Балам, — деди, — кәпір патшасының қолында эzzi келип турғанда, сен келип шықпас жанға себепкер болдың. Душпанымды өлтирдин. Бір умытылмас маған жақсылық еттің сен. Саған мен хәм жақсылық етемен. Улдай көрген қызым бар, сол қызымды аласан». Энжим айтты: «Ата, ала алмайман мен».

— Ала ғой, балам, сен?

— Ала алмайман мен.

Пашша айтты:

— Балам, «Дос — бергеннің жүзіне қарамайды», деген нақыл бар еди, ала ғой балам, алағой, балам, сен.

Сонда Энжим ойлады: «Және айтсам, менің нашар екең-лигим билинер. Сыр бермейін». Энжим жайынан турды. Қыздың отауына келди. Энжим қол узатпады. Қыз хайранлық пенен үш күн өтирди. Үш күннен соң Энжим қыял етті:

«Дөңсе беш,

Дөңбесе он беш,

Муның бір халын көрейін».

* Тислерден.

Қызға қол узатты. Қыздың ашыуы келди. Энжимнің қолын қағып жиберди. Қолын қаққан соң Энжимнің ашыуы келди. Пашшаның қызын шашынан таулап услап алды, қағып арқасына салды. Қызды арқалап, атасы Еменшаның алдына алып келди. Жерге қойды, «Ата, — деди, — сен қабыл етсең хәм перзентің мени қабыл етмеді-ғо?». Сол уақытта пашшаның қызы жайынан турып, әлиппам қолын қаусырып, атасына қарап, арзы етип, бир-еки ауыз гәплей берди:

— Бул башында тилла жыға тажың бар,
Бир қудадан бес уақ намаз парзың бар,
Сал қулағың ешит мениң сөзімди,
Перзентіңнің айтар саған арзы бар.

Сени көріп мен йығлайман зар-зар,
Нашарлықтан ғәрип кеулим бийқарар,
Сал қулағың ешит мениң сөзімди,
Мен нашардың айтар саған сөзі бар.

Бедеу минген дағыстанда желер ме,
Хақ хәмирине бенде қайыл болур ма,
Ол да нашар, мен де нашар, хан ата,
Бир нашарды бир нашарға берер ме?

Таланды баста дунья-мал,
Болғай тасаддық шийрин жан,
Бир нашарды бир нашарға бергенін,
Қай китаптан көрдің енді, ата, сен?!

Атасы қызына қарап:

— Қараңғыда, қарағым,
Қармар қолым, шырағым,
Асқар тауым айбатым,
Белгинемнің мәдети,
Дизгинемнің қууаты,
Алдымда жүрсе айбатым,
Кейнімде жүрсе қууатым,
Узақта болса сорарым,
Жақында болса барарым,
Барсам-келсем базарым,
Тилладан питкен сазым,
Сал қулағың гәп тыңла,
Қапа болма гәухарым.

Қарамары қолында,
Эzzi келип турғанда,
Қолына қанжар алғанда,
Сеннен бұрын перзентім,
Нашарлығын билгенмен.
Көре-биле перзентім,
Бул нашарға бергенмен.
Тахты-Зәрил қалада,
Тағый-Зәрил қалада,
Және Зәрил қалада,
Әйнеки жақан бағында,
Ша Сұлайман тағында,
Усти толған көп нағыш,

Тамакының астында,
Тоқсан дууа бәнти бар,
Қанатының үстінде,
Алпыс екі нақышы бар,
Хәр дууаның бәнтинде,

Мың элиптің шәрти бар,
Бұлбұлгөя қушыңнан,
Ол дуадан жеңилди.
Қапа болма, перзентім,
Сениң ярын Шәрияр, —

деди. Бу сөзди ада қылып, пашша қызына бир мәртебе дем урды. Пашшаның қызы жуп-жумалақ топ болды. Әнжимге, «Муны, адам қәддине келтир», — деп ишарат қылды. Әнжим дууасын тәкирар етип, бир мәртебе дем урды — адам қәддине келди. Және Әнжим бир мәртебе дем урды — жуп-жумалақ тас болды. Әнжим үш мәртебе тас етип, үш мәртебе адам қәддине келтирди. Пашша айтты:

— Балам, өз халыңа яқшы екенсең. Әгер сен надурис болсаң, сени оқытып, камалға келтирип жиберейин, деп едим. Саған бир сөз айтайын, балам. Сулайман пашшаның дийуан молласы дәу болған. Аспижахангир — аты, Бұлбұлгөя қусы екен. Сұлайман өлгеннен соң жүзик дәудин аузында қалған. Аспижахангирге шөли-баян, Бұлбұлгөяға қала мураз* болған. Болды күш со үшеуинде! Аспижахангир менен дәу жыл он екі айында қырқ күн уйықлайды. Екеуи бир күнде жатады, бир күнде турады. Қайсы бурын түргелсе, уйықлап атырғанын өлтиреді. Биреуине-биреуи жау, балам. Бүгин екеуиниң жатқанына 7 күн болды. Астына дәүпери беремен, қырық қулаш арқан ал. Қызға дем урып, тас етип кесеңе сал. Сөйтип дәүпериге минип, жолға рауана бол. Сен қаладан шығарсаң, түрлі-түрлі тилсим бар, хәр сөзди айтар — сөзлерине қулақ қойма, балам. Дууаны оқып бара бер. Оннан арман барған соң, бир ағып турған тартпа сууды* көрерсең: Тартпа сууға барған соң, буннан аман қутылсаң, бир бөлек дағның сәнгириндей уйықлап атырған Аспижахангирди көресен. Дәүпери аяғын баспас. Дәүпериге жууап берип, сол жерден қайтар. Қырық қулаш арқанды қолыңа ал. Сөйтип Аспижахангирдиң қасына бар. Мына тасқа дем урып, адам қәддине келтир. Арқанды қолына бер, өзин Аспижахангирге мин. Өзинди Аспижахангирге тырыштырып, меккем таң. Сөйтип мына қызға және дем урып, тас етип кесеңе сал. Соңсоң Аспижахангирге танзири-қамшы ур. Со қамшының пәти менен Аспижахангир аспанға ушар, жерге түсер, «Үстимнен түс», — деп айтар. Түспегейсең, балам. «Олла-билланы» айтар, «Сениң айтқаның менен боларман». дер. Түспегейсең, балам. «Сен не себептен түспейсең, ким жи-

* Мийрас қалған нәрсе.

* Адамды ғарқ қылатуғын ийримли суу.

берди?» дер. «Өзим келдим», дегейсең. «Душпан еди Еменша, айтқан шығар сизге?» дер. «Өзим келдим. Сулайманнан қәсем етсең түсемен», деп айтқайсаң. «Душпаным еди Еменша, айтқан шығар сизге?» деп және сорар. «Өзим келдим» дегейсең. Онсоң, «Сұлайманның жүзигиниң зулпы урсын, етме басылсын!» — деп қәсем етер. Сонда ғана түсеғой. Агар Аспижахангирди минсең, Сулайманның жүзигин дәуден Аспижахангирге алдыртсаң, Сулайманның тилсимине барарсаң, аған Шәриярды көрерсең. Аспижахангирге мине алмасаң, жүзикти алдыртпасаң, Шәрияр саған жоқ, сен хәм Шәриярға жоқсаң. Екеуиң екі журтта қаларсаң, балам.

Муны Әнжим еситип, пашшаның қызына дем урып, тас етип кесесине салды. Қырқ қулаш арқанды ердиң басына қыстырды. Сөйтип өзи дәүпериге минди. Еменшаның өзи қол көтерип, хақына дууа қылып қала берди. Әнжим атқа қамшы урды, бәлент көше, пәс көше, беглер жүрген тар көшени аралап келе берди.

Дәрүазадан өтеди,
Және бир жерге жетеди,
Ол алдына қарады,
Қырман-қырман қызылды,
Әнжим сонда көреді.
Қасында бир адам бар,
Саққалының бәри алтын,
Әнжимге қарап сөйлейди,

«Қудай урған адамзат,
Жәлил урған адамзат,
Сен атыңнан түс», — дейди,
«Мына енди дүньяға
Сен ийелик ет», — дейди.
Қарамады йүзине,
Бул тилсимнен қутылды
Әнжим сағыу-саламат.

Енди бир шөли-баябанды көрди. Әнжим дөгерегине қарады. Бир бөлек дағның сәнгириндей уйқылап атырған Аспижахангирди көрди.

Дәүпери Аспижахангирди көрип еди, тәнде жаны қалмады, жер бауырлап жатты. Урса да хәргиз жүрмеді. Әнжим жерге түсти. Дәүпериге жууап берди. Дәүпери кейнине қайтып кетти. Қырқ қулаш арқанды алып, Әнжим Аспижахангирдиң қасына келди. Пашшаның қызына дем урды: адам қәддине келди. Муның қолына арқанды берди, өзи Аспижахангирдиң үстине минди. Пашшаның қызына (ол тырыштырып меккем байлаған соң) және дем урып, тас етип, кесесине салды. Әнжим Аспижахангирге бир танзири-қамшы урды. Аспанға ушты, жерге түсти! «Сеники болдым, түс!» — деди.

«Жақ, түспеймен, — деди Әнжим, — Сұлайманнан қәсем етсең түсемен».

«Душпаным еди Еменша, айтқан шығар сизге», — деди.

«Яқ, өзим келдим», — деди.

«Өзиниң келгенлигиң ырас болса, онда Сұлайман жүзигиниң зулпы урсын, етима басылсын, сеники болдым, түс», — деди. Сөйерде Әнжим пашшаның қызына дем урып, адам қәддине келтирди. Жерге түсти. Арқанды шешти. Аспижахангир сол уақтында Еменшаның қызын көрди. Әнжимге, «Әй қудай урған адамзат, жәлил урған адамзат! Бағана айтқаныңда өзиме. Еменшаның отырған орнын өзине зиндан ететуғын едим. Мени сен алдадың», — деди.

Аспижахангир және сөйледі:

— Атаң сениң Дарапша, Ағаң сениң Шәрияр,
Енең сениң Гүлшара, Өзиниң атың Әнжим.

Анда Әнжим сөйледі:

— Атам емес Дарапша, Енем мениң — Ақдәулет,
Енем емес Гүлшара, Ағам мениң — Шәрияр,
Атам мениң — Сасууар, Өзимниң атым Әнжим.

Аспижахангир сөйледі:

— Жалған атаң Сасууар, Ырас енең — Гүлшара,
Жалған енең Ақдәулет, Сен билмейсең бийшара,
Ырас атаң — Дарапша,

Әнжим айтады:

— Аспижахангир, көп ұарсақы сөзди қояйық. Мен бул айтқанларыңның бирде-биреуине де исенип турғаным жоқ. Дәудиң аузындағы жүзикти алып келесең бе, я жоқ па?

Сол уақтында Аспижахангир өзине бир дем урды. Қырғыйға айланып, Әнжимниң көзинен ғайып болып ушып кете берди.

Ярым ақшам аўғанда Сұлайман жүзигиниң шуғласы бир танап жерге түсип атыр екен. Сол уақтында Аспижахангир өзине яне бир дем урды — сона болды. Барып дәудиң ләбине қонды. Дәудиң аузындағы жүзикти алды. Және өзине дем урды — қырғый болды. Дәу жүзиктиң кеткенин билип, өзине бир дем урды — қаршыға болды. Қырғыйды қаршыға болып қууды. Бу қырғыйды қаршыға қоймайтуғын болды. Аспижахангир өзине бир дем урды — қаршыға болды. Екеуи хәм қаршыға болып ушып еди, дәу жете алмады. Дәу өзине бир дем урып, лашын болды. Лашын болып Аспижахангирди қууды.

Күн шыққан уақтында Аспижахангир Әнжимниң алдына

келди. Аспижахангир келип, Әнжимниң алдына аяғын бүкти, «Үстиме мин!» деп хәмир етті. Әнжим Аспижахангирге минди. Аспижахангир жүзикти Әнжимниң қолына берди. Сол уақтында дәу найза салым жерге келди. Аспижахангир Әнжимге, «Жүзиктиң бәнтин бас, болмаса өлесен!» — деди. Сол уақтында Әнжим жүзиктиң бәнтин басты, дәу турған жеринде өлип қалды.

Әнжим Сұлайманның жүзигин қолына салды. Аспижахангир Әнжимди Сұлайманның қаласына алып келди.

Әнжим алдына қараса сақалы жоқ, мурты жоқ, буұдай ирен, қой көзлі, ырақнай дилли, бал сөзлі, өзи хоширей нур, жүзлі, жуп жығасы басында, бир қыз пашшаны көрди. Ләк-ләк, байдақ-байдақ, сәнжақ-сәнжақ, ушы да жоқ, қыйры да жоқ, бийесап әскерди пашшаның ертип қиятырғанын көрди. Әнжим пашшаға сәлем берди. Сәлемин әлик алды. Пашша Әнжимге қарап, жол болсын сорап берди:

— Хауа жаусын айдын көлиң хөл болсын,
Жылдан-жылға кем дәулетиң мол болсын.
Сұлайман атына тәкирар минипсен,
Адам уғлы, инсан, сөйле, жол болсын.

Бедеу минип бул майданда желесен,
Хақтың санасыны ядқа билесен,
Сұлайман атына тәкирар минипсен,
Адам уғлы, инсан, қайдан келесен?

Он төртинде шалқып тууған айынды,
Көрип қуғанаман қәдди бойынды,
Сұлайман атына тәкирар минипсен,
Адам уғлы, инсан, айтқыл жөнинди.

Лалы-маржаң бул майданда сәдепти,
Хызмет ушын тәнде бағрым кәбапты,
Жол сорамақ бурынғыдан қалғанды,
Сораспақлық периштеден себепти.

Бедеу минип бул майданда желесен,
Хақтың санасыны ядқа билесен,
Сұлайман атына тәкирар минипсен,
Қайсы елден қайсы журтқа барасан?

Бағ ишинде ларзан урған қызыл гүл,
Қүдирет пенен сөйлеп турған қызыл тил,

Суўретинде суў болған,
Турқы қара тас болған,
Киндигинен байланған,
Бийхәсеп бәнт болған
Көп адамды көреді.

Әнжим турып ойлады:
«Аттан жерге қонайын,
Өликлерге барайын,
Жалғыз ағам Шәриярды,
Мен қыдырып көрейин,
Өлигин оның табайын».

Арманырақ барады. Сұлайманнан қалған жууанлығы 12
гез бир шынар бар еді. Шынардың қасына Аспижахангирди
қойды. Өзи исми-ағзам дуўаны көкирегине бәнт етип, өликлер-
ге келди. Өликлерди бирим-бирим аралады. Ағасының қай
суўрет екенин билмеди, ҳайран болды. Сөйтип қустың қасы-
на келди. Әнжим еденде турып, қусқа қарап, бир-еки ауыз
гәплей берди:

— Бұлбүлгөя сен, — деди;
— Тәуекелши мен, — деди;

— Айтысаман,
Оқысаман,
Шық қәпестен сен, — деди.

Бұлбүлгөя сонда:

— Қуда урған адамзат,
Жәлил урған адамзат,
Этирапына бир қара,
Суўретинде суў болған

Бәри сендей адамзат,
Қорықпадың ба жаныңнан
Қайтсаң бойма сен, — деді.

Әнжим сонда:

— Тәуекелши ол алла,
Тәуекелши мен, — деди;
— Узақтан келген
Талабанман,

Айтысаман,
Оқысаман,
Қандарым қуссаң сен, — деди;
— Шық қәпестен сен, — деди.

Бұлбүлгөя сонда:

— Қуда урған адамзат!
Жәлил урған адамзат!

Меннен көрме,
Қудадан көр, —

Деп қәпестен шығады,
Алдыныраққа барады,
Шақасына қонады.
Оның қонған шақасы,
Ийилип жерге дөнеди.

Тилиндеги санасын,
Исми-ағзам дуўасын,
Жаңылмастан Әнжимжан,
Тынбай оқый береди.

Қустың қәхәри келеди,
Оң ийинне қонады —
Шақалақлап күледі!
Қусың күлген уақтында,
Жолбарыслары ақырып,
Айдарқалар дем шегип,
Айбат етип келеди.
Тилиндеги санасын,
Исми-ағзам дуўасын,
Жаңылмастан Әнжимжан,
Тынбай оқый береди.
Қустың қәхәри келеди,
Жаңылмасын биледи.
Тас төбеге қонады,
Ол қанатын жаяды,
Түрли-түрли намаға,
Салып нешше дуўаға,
Шақалақлап күледі!
Әнжим сонда қарады —
Асты — топырақ, үсти — от,
Екеўиниң ортасында,
Бұлбүлгөя қусыңның
Жүргенлигин көреді.
Тилиндеги санадан,
Жаңылмады бул нашар,
Тынбай оқый береди.
Қустың қәхәри келеди.
Ол шалыға береди,
Бир пәринен байланып,

Үш жүз алпыс таўланып,
Түрли-түрли намаға,
Салып нешше дуўаға,
Шақалақлап күледі!
Қусың күлген уақтында,
Жер де күле береди,
Көк те күле береди,
Өлип атқан өликтин
Бәршеси жайдан турады,
Булар хәм күле береди.
Тилиндеги санадан,
Жаңылмады Әнжимжан —
Тынбай оқый береди.
Қустың қәхәри келеди,
Жаңылмасын биледи.
Ол аспанға ушады.
Сұлайманның қәбири,
Гүмбезине қонады,
Шақалақлап күледі!
Қусың күлген уақтында,
Аспан жерге түскендей,
Жер аспанға шыққандай,
Бир әлапат болады.
Тилиндеги санасын,
Исми-ағзам дуўасын,
Жаңылмастан Әнжимжан,
Тынбай оқый береди,
Қустың қалы сол еди,
Қус дуўадан жеңилди...

Не қыларын билмеди, ойланды: «Мен босам қанатлы қус-
пан, со ушып-ақ кете берейин». Әнжим қус қыялының бу-
зылғанлығын билди, көрсетпестен Сұлайманның жүзигин қо-
лына салды. Бұлбүлгөяға қарап:

— Әй, Бұлбүлгөя, мунда тыңла, ҳаққа шерменде болма-
саң, сен кейниңе қара! — деп хәмир қылды.

Бұлбүлгөя кейниңе қараса, Сұлайманның жүзигин Әнжим-
ниң қолында көрди. «Уа дарийға, мен қатаға кеткен екеймен»,
— деп Бұлбүлгөя мулақуш хәкке киби жорғалап, Әнжимниң
алдына келди. Әнжим қусты услап алды. Қанатын қайырды,
аяғына басты. Гезликти* қолға алып, қусты шалатуғын бол-
ды. Пышақты көрген соң қустың жаны қалмады: «Сен не қы-

* Үш қырлы пышақ.

лайын, деп атырсаң?». «Мен шалайын деп атырман», — деди Әнжим. «А, оның себеби не?». Әнжим айтты:

— Мениң ата-енем биймар болды. Тәуип тамыр услады, қушнуш суу бүркти, қоррандоз қорра ташлады. «Ата-енеңе Бүлгүлгөяның қаны ем», — деди. «Ата-хаққы — куда-хаққы, ене-хаққы — пайғамбар-хаққы, ата-ыразы болмаса — куда-ыразы емес, куда-ыразы болмаса ата-ыразы емес, ене-ыразы болмаса — Қэбаға жүз мың тәубе қылағой — тәубең қабыл емес», деген бір нақыл бар. Қуданың қәхәринен қорықтым, атам менен енемнің өмирин туттым, машақат шегип, сениң қалана — келдим. «Қаша ма, паша ма», деп күнде қәуипте жүремеңбе, заңғар, сени қарқыратып шалып, қаныңды шийшеге салып, алып кетемен.

Бүлбүлгөяның жаны қалмады. Әнжимге қарап:

— Күлмес ханның журтыны,
Қараханның шәхрини,
Жұлдызшаның халқыны,
Дәупериге көтертип,
Ағаң салған бағлардың,
Оң жағына қондырсам,
Шалмаспысаң, жан? — деди.

— Яқ, шалурман мен, — деди.

— Қарумшаның халқыны,
Бадахшанның шәхрини,
Дәупериге көтертип,
Ағаң салған бағлардың,
Арқасына қондырсам,
Шалмаспысаң, жан? — деди.

— Яқ, шалурман мен, — деди.

— Тахты-Зәрил қаланы,
Тағый-Зәрил қаланы,
Және Зәрил қаланы,
Әйнеки жақан бағыны,

Құсқа Әнжим рұхсат берди. Аспанға ушты, жерге түсти. Бір шақалақлап күлди — өликлер сүүретінде қыймылдаса берди. Еки мәртебе күлди — хәмме өрре-өрре жайынан турды. Үш мәртебе күлди — адамлар өз хушына келип, «Сен ашық болсаң — мен гириптарман, сен гириптар болсаң — мен еләрменмен», — деп хәммеси құсқа ашық болып, кейнинен

жууырыса берди. Құс дарақтың басындағы қәпеске қонды. Хәмме бұған жерде турып талабан болды. Сол уақытта хәзирети Қыдыр ғайыптан келди. Адамларға қарап, неше йерлерден тымсал келтирип, гәплей берди:

— Сизлерни көрип мен йығлайман зар-зар,
Жалғызлықтан гәрип кеулим бийқарар,
Кимиңе он жылдур, кимиңе бес жыл,
Сүүретинде суу болғанын, жандарлар.

Ашылғайма он гүлицнен бир гүлиц,
Сизлерге қарсы душпанға келгей шум өлим,
Кимиңе он жылдур, кимиңе қырқ жыл,
Сүүретинде суу болғанын, адамзат.

Жаз болса, мәужиреген тауда булағым,
Хәр бириңиз гәухарымсыз қарағым,
Кимиңе елиу жыл, кимиңе жүз жыл,
Турқың қара тас болғанын, адамзат.

Қайғы әсерин басқа салған буне дәрт,
Бул мийнеттен азат еткей құдирет,
Кимиңе мың жылдур, кимиңе жүз жыл,
Турқың қара тас болғанын, адамзат.

Бедеу минип, дағыстанда желесизлер,
Мениң бул сөзимди мақул көресизлер,
Ыразы болып қушты маған бересизлер.

Мен ушырып көремен,
Қонса кимнің басына,
Қусты соған беремен,

Айтқан бул сөзимди,
Қалай көресен, адамзат?

Бу сөз жандарлардың хәммесине мақул болды. Сөзди айтып болған соң құс келип, қәлендердің қолына қонды. Қәлендер қусты қолына алып, жауырынын сыйпады. «Әй жәни-ұар, — деди — ықтыяр өзінде». Қәлендер қусты қолы менен уширды. Бүлбүлгөя ушты. Қалаларды айналып келип, Шәриярдың басына қонды. Қәлендер «Бул есап емес. Кимнің басына қонсаң, оның басына қон. Қәне, тағы бир уш!» — деп қусты алып және ушырды. Және келип Шәриярдың басына қонды.

Хәмме халық муну көрди. Қәлендер және қусты қолына алды, «Әй, халайық, сизлер ыразы болың», — деп және ушыр-

ды. Қус пәрүаз әйлеп ушып кетти, айналып және Шәриардың басына қонды.

Халық өз көзі менен көрди. «Ас қайда болса, қәде сонда; шер қайда болса пәнже мунда; аға қайда болса хызметкер сонда» дегендей, төрт аяқлы хайуанат, еки аяқлы адамзат — бәршеси, «Не хызметің бар, аға?» — деп Шәриардың алдында қол қаусырып, құллық етип турды.

Қыймылдаған жандарға Шәриар патша болды. Ақшам жатты, таң атты, Әнжим ерте турды. Темирден қаса қолға алды, темирден геуишти кийди. Етек-жеңін кесип, қәлендер сыпатта болып, Шәриардың нәзерине келди. «Асса-лаұма әлейкум», — деп тәңір сәлемин берди. Сәлемин әлик алды. Әнжим Шәриарға қол қаусырып, арзы етип гәплей берди:

— Сени көрип мен йығлайман зар-зар,
Ялғызлықтан гәрип кеулим бийқарар,
Сал құлағың, есит мениң сөзимди,
Қәлендердің айтар саған гәпи бар.

Бул басында тилла жыға тәрзин бар,
Бир құдадан бес ұақ намаз қарызың бар,
Сал құлағың, есит мениң сөзимди,
Қәлендердің айтар саған арзы бар.

Бийганаман бийгана,
Бахты қара дийуана,
Излеп келген кейниңнен,

Биймарыңман, жан аға,
Көрисейик, кел, аға.

Шәриар сонда сөйледі:

— Бийганасаң, бийгана, — Дийуанасаң, сен, — деди,
Сен бир жүрген дийуана, — Танымайман мен, — деди.

Әнжим сонда сөйледі:

— Бир саулықта жуп қозы, — Табысайық кел, — деди,
Бир сен де, бири мен. — Маңырасалы кел, — деди.

Шәриар сонда турып ойлады: «Бүйерлер, нийерлер, периниң халқы дийерлер; буған қолымды берсем, көзимди тындырса, есимди аұдырса, алтын тахтымды алса, не келеди қолымнан». Қарамады йүзине, инанбады сөзине, сырт орай берип, Шәриар отыра берди жөніне.

Әнжим сонда сөйледі:

— Бир түйеде еки өркеш, Бири сен де, бири мен,
Алдыңғы өркеш сен едің, — Таныдың ба сен, — деди.
Кейинги өркеш мен едим, — Бозлашалы кел, — деди.

Шәриар сонда сөйледі:

— Бийганасаң бийгана, — Танымайман мен — деди.
Бахты қара дийуана, — Намахремсең сен, — деди.

Әнжим сонда сөйледі:

— Айналайын, жан аға, Он төрт ай анық өткени,
Жаным сеннен садаға, Излеп келген биймарыңды,
Қайсы бирин айтайын, Танымадың жан аға?

Айтпай саған қәйтейин?
Ол қаладан кеткенде, — Биймарыңман мен, — деди.
Не деп едің бизлерге? — Көрисейик кел, — деди.

Айтқан еңди сөзлеринди — Таласып емшек емискен,
Умыттың ба, жан аға? Тай құлындай тебискен,

«Иетти айдан келсем келгеним, — Тап курсақта жатысқан,
Иетти айдан келмесем, Қаналасың Әнжим муңлы,
Пайманамның толғаны, Қарындасыңман мен, — деди.

Сұлайманның журтында, — Көрисейик,
Сүйегимнің қалғаны. Танысайық,
Иетти айдан келмесем, Кел, — деди.

Дунья-малды тәрк етип,
Қара шашынды бөрик етип, «Әнжим», деген ұақтыңда,
Темирден қаса қолға алып, Хуушы кетти басынан,

Темирден геуишти кийип, Жайдай бели бүгилди,
Қәлендер сыпатта болып, Көзинен жасы төгилди,
Сүйегимди излеп бар» деп Еси аұып,

Айтып едің жан аға. Көзи тынып,
Сен қаладан кеткели, Пардақ таслап жығылды.

Бир майдан жатып, Шәриар хуушына келди, есин жыйып алды. Шәриар қарындасы Әнжимди көрди. Әнжим — ағасы Шәриарды көрди. Екеуи боталы түйедей бозласты. Қозылы қойдай маңырасты, Жаралы қуудай сыңсысты.

Әнжим Еменшаның қызын кисесинен тас етип шығарып

алды. Исми-ағзам дуғаны тәкирар етип, бир мәртебе дем урып еди — пери қаддине келди. Шәриярға берди. Хәзирети Сүлайманның Аспижахангир аты — муны хәм ағасына берди. Сүлайманның жүзигин хәм берди. Шәрияр жүзикти алып, оң қолына салды. Сөйтп Сүлайманның тахтына минди.

Жүзикти қолына салған соң, тахтқа минген соң енди Шәрияр-алам* болды. Шәрияр-алам, ол султаны-бакерем алтын тахтқа минип, бәршелерди бир көзде көрди. Инсиз-жинсиз мақлуқлар, «Аға маған не хызметің бар?» — деп алдында қол қаўсырып, қуллық етип турды. Оларға буйырып Жұлдызша ханның қызы — Қундызхан перини алдырды. Ғне сөйтп Шәрияр дәуранлар сүрди.

Бир күнлери атасы, енеси, толы журты Шәриярдың ядына түсти. Бир перини шақырып алды. Ол тайын болды, «Аға, не хызметің бар?» — деди.

— Хызмет, 7 пашшаның журтын, бир хатре* топырағын түсирместен, бағымның оң жағына неше күнде қондырасан? — деди.

— Аға, жууап берсең 9 күнде қондыраман, — деди пери.

— Онда саған жууап жоқ, — деди. Екинши перини шақырып алды.

— Сүлайман қаласының бир хатре топырағын да түсирместен, бағымның оң жағына неше күнде қондырасан? — деди.

— Жууап берсең, көзди ашып-жумғанша қондыраман, — деди екиншиси. Шәрияр «Көтер қаланы!» — деп хүким етті.

Қосшылар шүү-шүү дегенше,
Көкшилер по-пуу дегенше,
Айтып аузын жумғанша,
Ескен самал тынғанша,
Бермес ханның халқыны,
Қара ханның шәхрини,
Жұлдышаның халқыны,
Еменшаның журтыны,
Бадахшанның шәхрини,

Тахты-Зәрил қаланы,
Тағый-Зәрил қаланы,
Және Зәрил қаланы,
Әйнеки жақан бағыны,
Ша Сүлайман тағыны,
Бир хатре топырағыны,
Жерге түсирместен,
Шәриярдың бағынын
Қубласына қондырды.

Шәрияр өз журтына келди. «Атамды қууантайын», деп Шәрияр сүйинши сорауға еки адам буйырды.

Атасы кешейи-күндиз, «Балам Шәрияр келсе, дийдарын көрсем, онысын дүньядан қайтсам, кудаға мың ыразыман», — деп тилек етер еди. Енеси Ақдәулет, «Қызым Әнжим келсе,

* Дүньяға даңқы жайылған Шәрияр патша.

* Түйир.

мен Әнжимди көрсем 4 ақшам бирге болсам, онысын дүньядан қайтсам, кудаға мың ыразыман» — дер еди.

Еки адам Сасууардың бәргасына келди, майданда турып, сүйинши сорап, бир-еки ауыз гәплей берди:

— Араларсаң қыядаш,
Ағыза берме көзден яш,
Шығып майданға хабарлас!
Дағлар барды бәлент-пәс,
Батыр бар ерде болур сауаш,
Ғайыбың келди қалана,
Байбаба үйде бар болсаң,
Шығып майданға сентиллеш!
Тоғай толған қойыңның,
Шопаны келди, байбаба,
Өрис толған малына,
Падашы келди байбаба,
Атау толған жылқыңа,
Жылқыман енди келип тур,
Игри мойын түйеңнің,
Сәруаны келди, байбаба,
Ғәзийне толған пулыңның,
Дәулети келди, байбаба,
Төрт жүз тоқсан қулыңның,

Біғбалы келди, байбаба,
Он төрт айғы ғайыбың —
Шәрияр балаң келди,
Қалаң келди,
Сүйинши бері бай аға!

Әне сонда Сасууар
«Шәрияр» деген уақында
Не болғанын билмеди.
Телпеги жоқ —
Тақыяшаң,
Геуиши жоқ —
Мәсишен,
Жағасы алтын,
Хасыл тонның
Етегинен жамылып,
Көкиреги оттай қамылып,
«Жалғыз улым Шәриярды
Көрейин», деп жууырып,
Далаға шықты...

* * *

Аспижахангир Шәриярдың нәзерине келди, «Әй, Шәрияр-алам, о султаны-бакерем, атаңды үстиңе шақыртып, атаңнан уллымедин?! — деди. Шәрияр жүзикке қарады: атасының киятырғанлығын көрди. Тахтан түсти далаға шықты. Көшени аралап бул хәм келе берди.

Атасы қарады — Шәриярды көрди:

Жайдай бели бүгилди,
Көзинен жасы төгилди,
Баласын көзи көрген соң,
Еси ауып, көзи тынып,
Пардақ таслап жығылды.
Атасының қасына
Баласы дәрхал келеди.
Сасууардай атасы,
Бир майдан жатып сол жерде

Өз хуушына келеди.
Жалғыз улы Шәриярды
Көрген соң енди Сасууар,
Дал мойнынан қушақлап,
Көзинің жасын моншақлап,
Бауырына басады.
Қайта-қайта сүйеди,
Мийири қанбай барады.
«Алдымда жүрсе айбатым,

Кейнимде жүрсе қуғатым,
Тири бенде көрисер,
Қарағым аман бармедин?» деп
Қайта-қайта сүйеди.
«Ашылған бағымда гүлим,
Сайрар шәменде бұлбүлим,
Аман-есен бармедин
Көзгененнен, қулыным?» деп,
Қайта-қайта сүйеди.
«Балаң келди», деген соң,
Ақдәулеттей енеси
Жууырып бул хәм келеди.
Анасына Сасууар
Хешбир гезек бермеди,
Қууанышы сыймай қойнына
Қайта-қайта сүйеди,

Ақдәулет сонда сөйледі:

— Ха, сый кисим, сый кисим,
Тәңири қосқан бир кисим,
Сеннен гезек өткенди.
Маған гезек жеткенди,
Гезегимди бер,

Енеси қызы Әнжимди ертип жайына келди. Атасы Сасууар баласын ертип, бул хәм жайына келди. Баласы Шәрияр менен Сасууар 4 ақшам бирге болды.

Сасууар дүньядан қайтты. Шәрияр атасын ақ жауып, арыу кепинлеп мазарға қойды.

Енеси Ақдәулет хәм дүньядан қайтты. Муны хәм ақ жауып, арыу кепинлеп апарып мазарға қойды.

Шәрияр атасын, енесин жайластырып, тахтына минип отыра берди.

Мен улымды сүйейин,
Сабыр еткіл сен

Сасууар сонда:

— Ул меники, қыз сеники,
Сен қызды сүйебер,
Мен улымды сүйемен.
Шәриярдай перзентимди,
Жекке өзим сүйемен, — деп,
Қайта-қайта сүйеди.

Ақдәулеттей Әнжими,
Бул хәм тайын болады.
Оны анасы көреді,
Дал мойнынан қушақлап,
Көзиниң жасын моншақлап,
Бауырына басады,
«Дизгенемниң қуғаты,
Тири бенде көрисер,
Қарағым аман бармедин,
Әнжимим, аман жүрмедин», — деп,

Қайта-қайта сүйеди.

* * *

Аспижахангир бир күни Шәриярдың алдына келди «Әй Шәрияр-алам, о султаны-бакерем! Атаң емес Сасууар, енең емес Ақдәулет! Атаң сениң — Дарапша, енең сениң — Гүлшара. Енеңниң быыл зинданға түскенлигине 17 жыл болды. Енеңнен хабар асаң бойма бийшара» — деди.

— Аспижахангир, муне сөз? — деди Шәрияр.

Аспижахангир өткен-кеткенди бастан-аяқ баян әйледі:

— Атаң сениң Дарапша 9 хаял алған. Со 9 ынан хәм я

ул, я қыз болмаған. Соннан соңғы йерде Дарапша, «Келха, дүньясы қурысын, кетейин, буны талақ етейин, темирден хаса алып, темирден геуиш кийип, хәзирети Кәбаға хәжире болып кетейин», деп қыял еткен. Сөйтип қаладан шығып киятырғанда 3 қызды көрген. Биреуи бийхауа сөзди айтып отыр екен: «Әгар Шахидарап мени алса, сәугилик яры қылса, хақ миясар көрсе, қуда қабыл әйлесе Бийби Патма, Бийби Айша, Бийби Зәуре, Бийби Мәриям қолласа, бир кекили алтыннан, бир кекили гүмистен, басы алтын, қолы мыс, бир қыз бенен бир ул тууып берер едим». Бу сөзни әшитип, тахтына минип, со қызды айттырып алған. Аты Гүлшара екен. Муның менен дәуран сүрип, ханның ықласынан нашардың бойына алты айлық хәмиле пайда болған. Соннан соңғы жерде пашша ойлаған: «Жасым 45 ке келди. 9 хаял алдым, усы уақытқа шейин, «ингалаған» баланың дауысы түе, маңыраған ылақтың дауысын еситпеген хан едим. Алғаным Гүлшара тууса, бийшара мен я қууанып кетемен бе, я бийтақат боламан ба, болмаса жүрегим жарылып өлип қаламан ба?

Дүньясы қурысын, нетейин,
Бу журтны талақ етейин,
Туғырдан тарлан қус алып,
Аулар салып шикарлап кетейин.

«Уллы я қызы болдың», деп сүйинши сорап бара ғойса, алтын тахтымды, малы-мүлкимди — бәршесин со сүйинши сораған адамға инам етейин». Сөйтип Шахидарап қыял етип, қус салып шикарға шығып кеткен. Сениң анаң Гүлшара 9 ай-9 күн, 9 сааты питип, бир ул, бир қыз тууған. Мәстан маманы 9 ханым шақырып алып, сениң енеңниң астына ийт пенен пышықтың баласын таслатқан, «Ханның жақсы көрген хаялы ийт пенен пышықты тууды», деп халыққа жария еткен. Ул менен қызды мәстан мама ханның Занжирли сархауызына апарып таслаған. Пашша қалаға келсе, «Пашшаның хаялы ийт пенен пышықты тууды», деп хәрким айта берген. Пашша, «Көзим менен көрейин», деп Гүлшараның үстине келген. Ийт пенен пышық баласының жүргенлигин көрип, пашшаның қәхәри келген, 9 ханымды шақырып алып, «Гүлшараның үстиндеги липасын шешкенин шешип алып шешпегенин кесип алың!», деди. «Бир уртрам суу берсе, бир тислем нан берсе кимде-ким Гүлшараға, со адамның өз әлимдар, малы талауда болсын», деп жар урдырады қалаға. Гүлшараны қаладан қууып жиберген. Әне соның менен Гүлшара қаладан шығып кеткен: хешким нан бермеген, хешким суу бермеген. Болдырып бир шәхәрге

барған. Бул Томан үезирдин қаласы екен. Гүлшара усы қалаға қәлендер болып, көшени аралап, гәззел айтып, «хүү» деп шейдилла тартып келе берген. Қәлендердин бу шийрин сөзи, хош қауазы, ширели гәпи Томан үезирдин қулағына барған. Томан үезир қарындасы өлип, аза тутып, қаласында жатқанлықтан, бу саўдалардан хабары жоқ еди. Томан үезир «Бу қәлендерге сөз айттырып, кеўлимди көтерип қайтайын», деп көшеге шықса қәлендери — баяғы Гүлшара қарындасы екен. Қарындасын Томан үезир таныды. Гүлшара Томан үезирди танымады. Муның есиниң кеткенлигин билип, қолынан жетелеп, Томан үезир жайына алып келген. Сөйтип «Муны тойындырайын», деп алдына нан, «Шөлдесе ишсин», деп суў, «Кийе қоя ма», деп алдына тон қойған. Берген нанын жемеген, берген суўын ишпеген, «Әнжим менен Шәрияр, еки бирдей перзентим», — деп Гүлшара жылдай берген. Соннан соң Томан үезир ойлаған: «Әгар хан жаманлық еткенде тек басгенемди алады; әгар мен Гүлшараға жаманлық ете қойсам, қыяметте оның хақ қаны мениң мойныма болады. Адамзатқа билдирмей, хайўанатқа сездирмей, со қарындасымның орнына қарындас етип сақлай берейин».

Әне сениң енең Гүлшара Томан үезирдин тәрбиясында 17 жыл болғанда, «Сениң өлимдар еткен адамыңды Томан үезир сақлап атыр», деген хабар ұжансызлардан Шахидарап пашшаға барған. Пашша бу хабарды еситип, сениң енең Гүлшараны апарып зиңданға салған, ал Томан үезирди... ақ үйли етип, өзиниң нәзерине апарған. Гүлшара 7 жылдан бери зиңданда.

Сизлерди суўдан шығарып алып, 9 ханым биреўге «өлтирип кел!» деп жиберген. Бу өлтире алмай, 9 жолдың дәрбентине таслап кеткен екен. Сасуўардың Қараман деген саўдагерин Испиқан журтына баратырғанда сизлерди 9 жолдың дәрбентинен тауып алып, Сасуўарға берген. Сизлер қәмалға келип, атаңды, енеңди жайластырдың. Булар—сени тауып алған ата-анан. Қу-дадан тилеп алған анаң сениң — Гүлшара, атаң сениң — Шахидарап. Енди өзиң билесең, Шәрияр. 24 жасына келдин, «Ке, ата-енемди табайын», десең тауып беремен.

Шәрияр ойланып турды бир майдан отырды. «Усы сөз хақ па?» — деди.

— Хақ, — деди.

— Ырас па? — деди.

— Ырас, — деди Аспижахангир.

— Атам пашша ма? — деди.

— Атаң пашша, — деди.

— Енем зиңданда ма? — деди.

— Енең зиңданда, — деди.

— Онда Аспижахангир, мениң енемди тауып бер, — деди Шәрияр «Әжеп, — деди Аспижахангир. — Онда үстиме мин». Шәрияр

Аспижахангирдин үстине минди. Аспижахангир кеше жатпай, күндиз тынбай, бир шөли-баябанға алып келди. Шәрияр түсиді баратыр еди:

«Перзентим,
Пушты панайым,

Жигербентим,
Шам-шырағым,

дәрегинди енди кимнен сорайман, көрмей қалған ғайыбым», деген бир қауаз қулағына келди. Шәрияр иркилип тыңлап турды:

Қаршыға қустың баласы,
Қайында болур уясы,
Қайын басын жел соқса,
Қайғыда болур енеси,
Ғахы көлде өлди ме,
Ғахы шөлде қалды ма,
Мен сорлының баласы?
Ийтелги қустың баласы,
Жылғада болур уясы,
Жылға түбин суў алса,
Жылап кетер енеси.
Ғахы шөлде өлди ме,
Ғахы көлде қалды ма,
Мен сорлының баласы?
Жапалақ қустың баласы,
Жантақта болур уясы,
Жантақтың ушын от шалса,
Жылап кетер енеси.
Ғахы шөлде өлди ме,
Ғахы көлде қалды ма,
Мен сорлының баласы?

Қара қустың баласы,
Еменде болур уясы,
Емен түбин құрт алғанда,
Жылап кетер енеси.
Аспанға ушса анасы,
Жерге тамар көз жасы,
Ғахы шөлде өлди ме,
Ғахы көлде қалды ма,
Мен сорлының баласы?
Қара шашым жаяман,
Сарғаяман, соламан,
Әдира қалған емшегим,
Үш күннен бери
Ақ булақ болып ийеди,
Ийген сайын телмирип,
«Перзентим келип турма?» деп
Мен жолыңа қарайман.
Яратқан қәдир-алла.
Көрмей қалған ғайыбымның
Дәрегин кимнен сорайман?

Шәрияр қауаз шыққан жерге келди. Қырқ гез қуйы шыңырауды көрди. Ишинде бир жандар бар екен. Шәрияр, «Әй, инсан, жаның барму, яқму», — деп хабарласты. Сол уақытында Гүлшара Шәриярға қарай йығлап:

— Алла, алла, алла айтқан,
Алла, ядын көп айтқан,
Айры сақал атамбысаң сен? —
деди.
— Хабарыңды бер — деди.
— Ол емеспен мен, — деди.
— Әгар олар болмасаң,

Аялы қолдан май берген,
Тар құрсақтан жай берген,
Қан айырып сүт берген,
Түн уйқыдан ояңған,
Музлы бесик таянған,
Қублағахы сәрүаргенем
Енембисең сен? — деди.

—Енең емеспен мен,—деди
Эгар ол болмасаң,
Ағымбай-у-Назымбай яки
Атамбысаң сен?—деди.
—Олар емеспен мен,—деди.
Эгар олар болмасаң,
Заманласым, басласым.
Бирге жүрсең теңлесім,
Гүландам, Гүлсууымбысаң
сен?—деди.
—Олар емеспен мен,—деди.
—Эгар олар болмасаң,
Ханға жанын жаққан,
Туұры сөзди таслаған,
Игри сөзди баслаған.
9 ханым биримсең?—деди.
—Олар емеспен мен,—деди.
—Эгар олардан болмасаң,
Аямаған, майырған,
Жез қанаттан қайырған,
Перзентимнен айырған,
Мамамысаң сен?—деди.
—Ол емеспен мен,—деди.
—Эгар ол болмасаң,

Әне Аспижахангирдің сөзі, мұның сөзі—бәршеси жуп болды. Шәрияр енесі екенлігін усы сөзден билди. Кейніне қайтып, Аспижахангирдің қасына келди:

—Әй Аспижахангир, мениң тууысқаным, тууғаным, ғамқорым хәм сен. Мениң енем бул екен. Буны зинданнан нетип шығарып аламан?

—Шәрияр, оның ушын ғам жеме, хасла қапа болма. Мен зинданның бойына бараман, қуйрығымды зинданның ишине саламан, сеннен шарапат болсын, исми-ағзам дууаны тәкирар етип, бир мәртебе дем ур.—деди.

—Әжеп,—деди.

Аспижахангир зинданның бойына келди. Қуйрығын зинданның ишине салды. Шәрияр исми-ағзам дууаны тәкирар етип, Аспижахангирдің қуйрығына бир мәртебе дем урды. Қуйрығы 40 гез созылды. Келип Гүлшараның жүзине доланып турды. Шәрияр майданда «Сен мынаған асыл»,—деп әмир қылып қыйғырды. Гүлшара Аспижахангирдің қуйрығынан меккем ушлап алды. Аспижахангир Шәриярдың енесіне сау-саламат сыртқа шығарды. Шәрияр енесінің қасына келди, «Қәне ене, атанды

Душпанның тилине инанған,
Шаппай-желмей майрылған,
Перзентинен айрылған,
Бахты қара бийнауа,
Дарапшамысаң сен?—деди.
—Ол емеспен мен,—деди.
—Эгар ол болмасаң,
Түшүмде пирлери келген.
Бийби Патма мен деген,
Бийби Зәуре мен деген,
Атын Әнжимжан қойған,
Әнжимбисен сен?—деди.
—Ол емеспен мен,—деди.
—Эгар ол болмасаң,
Түшимде пирлери келген.
Қызыр Ильяс мен, деген.
Атын Шәрияр қойған.
Иигирма төрт жылғы ғайыбым.
Перзентим
Шәриярмысаң сен?—деди.
Бул жанған жанымды.
Отқа жақпа,
Эгар ғайыбым болсаң
Бизге хабарынды бер,—деди.

айттын, мәстан маманы айттын, 9 ханымды айттын, Шахидарап пашшаны хәм айттын, кейнінде бир айтқан сөзінде:

Иигирма төрт жылғы ғайыбым,
Шәриярмедин? деп един.

Түсиндеги сол баланды, өнінде көргенде танырмедин сен?»,—деди. «Эгар көз берсе, таныр едим мен»,—деди ене.

Енесі зинданның басында қалды. Шәрияр бир сайға келип, әсманы-пәлек самаға бағып, анасына дүлдүлдің гердин тилеп, бир-еки ауыз гәплей берди:

Мен йығлайман бүйерлерде зар-зар,
Жалғызлықтан ғәрип кеулим бийқарар,
Сорлы анамның көрерине көзі жоқ,
Ол дүлдүлдің гердин еткер анама.
Ураныңнан айналайын бириұбар.
Арылғай басымнан күн-күннен думан,
Жаны қаларынан қалмасы гүман,
Сорлы анамның көрерине көзі жоқ,
Ол дүлдүлдің гердин еткер анама.

Дүлдүлдің гердин енесінің қолына берди. Енесі оң көзіне сүртти—рәушан пайда болды. Шеп көзіне сүртти—рәушан болды. Анасы ғәрип бийшара түсинде көрген баласын өңінде көрди. Гә бауырына басады, гә «қарағым аман бармедин, шырағым аман бермедин көрмей қалған ғайыбым, перзентим аман бармедин»,—деп қайта-қайта сүйеди. Ықласының кеткенлігін соншелли, қатып қалған мәммелери парлап ийе береді. Сол ұақтында баласына қарап анасы гәплей береді:

—Алладан келгени пәрман,
Өлер бенде бийгүман.
Әдира қалған емшегим,
Ақбулақ болып ийип тур,
Сорлы ананды келип емши,
Көзғананнан жан балам?

Сенсең қозым, сен қозым,
Еки ортада тел қозым,
Мен анаң болурман,
Анаңның кеули жай болсын,
Сорлы ененди келип емши,
Көзғананнан қулыным?

Шәрияр сонда сөйледі:

—Алладан болур пәрман,
Өлер бенде бийгүман,
Сағыйра емес мен,

Қәбийраман, анажан
Қыйнай берме, ене сен.

—Қәдимнен қалған сөз еді,
Бұрынғының нақылы:
«Өзиннен туұмай ул болмас,
Сатып алмай құл болмас,
Емшек сүтин ембесе,

Ақ түймесін босатып
Сол емшегін көрсетип
Мойнын бурып,
Қуұдай сыңсып,
Тәуелле етті, енеси.
Шәрияр сөзді еситип,
«Енемнің сөзі өлмесін,
Гәпи жерде қалмасын,
Әмири тәрк болмасын», деп

Ерик сүтин емгеннің,
Анаға паяны болмас», деген.
Ананның кеулі жай болсын,
Сорлы ананды келип емши,
Көзғанаңнан жан балам?

Келип енесін емди.
Белине кирди мәдеги,
Дизине кирди қуұаты.
Боталы түйедей бозласып,
Қозылы қойдай маңырасып,
Жаралы қуұдай сыңсысып,
Баласы менен енеси
Қыя-майдан шөллерде
Сорасып, табысып, көристи.

Шәрияр енесін атқа мингизди, өзи Аспижахангирди жетелеп қаласына қайтты. Шәриярдың кеулі тасып кеткен екен енесін көрген сон: бір жерлерге келгенде кейнине қараса, аттың үсінде енеси жоқ! Енесинің ысырылып түскенин сол уақытта билди.

Шәрияр Аспижахангирге минип, зинданға қарап кете берди. Бір жерлерге келип, алдына қараса, өз рабайына отырған енесін көрди. «Ене, не себеп аттан түстің?—деди. —Мен бийғапыл екенмен, соң билдим Енеси айтты: «Балам, мен буннан жети жыл бурын азанда зинданға түстим. Сәскеде бір шопан пайда болды маған. Сол шопанға, «Қызым Әнжимди саған беремен,»—деп уәде қылдым. Қарындасың, Әнжимди шопанға берсең қалана бараман, әгар бермесен, баяғы көрген күним—зинданға бараман. Бунда халыққа, таңла қаққа шерменде болмайман, балам». Шәрияр енесинің сөзін жықпай, зинданға қарап жүрис етті.

* * *

Күнделикли сәскелик мезгил екен. Шопан зинданның күн бойына қараса бір хайуанаттың изин көрди. Келип зинданға күндегидей сөз айтып хабарласса —сес болмады. Шопан муңы көрип:

Ақша жүзи солады,
Ғамға кеулі толады,
«Етті йылғы мийнетим,

Күйген екен», деп зинданды,
Айналып жылай береді.

Шопан қарады—алыста киятырған атлы адамды көрди.

Атлы жақын келеді,
Шопан турып ойлады:
«Шахидараптай ханыңнан,
Келген екен жасауыл,
Алған екен шығарып,
«Сени ким бақты?» дегенде,
«Мени бир шопан бақты», деп,
Айтқан екен ырасын,

Өлим маған лазым екен». Пешин белине шалды,
Таяғын қолына алады,
Өрме қумды өрмелеп,
Еспе қумды еспелеп,
«Қайдасан қалың тоғай», деп,
Шопан жөней береді.

Бәрибир қашып қутылмасын билди. Шәрияр шопанның қасына жетип келди. Бүркіттей пәнже салды. Көтерип алып, бөктергиге миндирди. Оны енесинің алдына алып келди, әсте-ақырын жерге қойды. Өзи хәм атынан түсти. Ат қазығын жерге басып, нәзер етип қараса аяғында шарығы, басында жумырысы, адам көретуғын көркі жоқ бир жандар!

Шәрияр муны көрди. «Енемнің сөзін қайырсам, қыяметте шерменде болсам; енемнің сөзін қайырмасам, қарындасым Әнжим қапа болса... Бу қалай болур екен?» деп ойланып турды. «Жаманның жары көркі—кийим» деген, муны кийиндирейин», деп Шәрияр қыял етті. Аспижахангирдің қасына келди. Аспижахангирге, «Кундыз сопбас, еңсе постын, тилла қамар, бәршесін тайын етесең!» деп буйырды. Аспижахангир ғайып болды.

Айтып аузын жумғанша,
Ескен шамал тынғанша,

пашшалық липасын тайын етті. Шәрияр бу кийимлерди алып, шопанның қасына келди. Жумырыны көтерип қарап еді, кекили төкилип турған басты көрди. Шәрияр муннан сорады: «Баласен нийердің перзенти болдың?».

—Аға, мең айтайын,
Сен сорама, —деди шопан,
—Жоқ, бала, айта бер, —деди.

—Аға, мен Балхы-Бадахшан пашшасының улы едим. Түсимде пир маған келип аян берди: Атасы—Дарапша, енеси Гүлшара, улы—Шәрияр, қызы—Әнжим. Сен султан басыңды қойшы қыласаң, байдың қойын бағасаң! Баярың бир нан берсе—жартысын зиндандағы Гүлшараға берсең; жарты нан берсе—шерегін Гүлшараға берсең! 7 жыл машақат шегип Гүлшараны бағасаң! Шәрияр келип, зинданнан шығарып алады, қарындасы

Әнжимди саған береди. Бармасаң өлесен!». Султан басымды қойшы қылып, усы қалаға келдим. Байдың қойын бақтым, Баярым бир нан берсе—жартысын сениң енеңе бердим; жарты берсе—шерегин енеңе бердим. Жетти йыл машақат шегип бақтым, аға, мен оннан басқа хеш нәрсе билмеймен,—деди.

Бу сөзлерди ада еткеннен кейин Шәрияр оған бир қатар пашшалық липас кийгизди. Пашшалық липас кийген соң бәлкі Шәриярдан хәм зыятырақ болды. Енесин атқа мингизип, екеу атты жетелеп, қалаға қайта берди.

Бийик-бийик нурадан,
Суулар аққан жырадан,
Муннан хәм өтип келеди,
Кыйыр менен шыйырдан.
Муннан хәм өтип барады,
Терең жылға терең сай,
Сыпсың питкен қарағай,
Көгершинли көп тоғайды,
Аралап жөней береди,

Күни-түнин бир етип,
Уйқыға көзин үйретип,
Ананы ертип екеуи,
Жолға рауан болады,
Өрме қумды өрмелеп,
Еспе қумды еспелеп,
Енесин атқа мингизип,
Сәске ұақта қаласына,
Шәрияр жетип келди.

* * *

Әнжим жайынан турды. Пешин белине шалды. «Ағам Шәрияр енесин излеп кетип еди. Енемди әпкиятырған шығар», деп қыял етті.

Бәлент көше, пәс көше,
Беглер жүрген тар көше,
Көшелерди аралап,

Әнжим жөней береди,
Бир айналма көшеге,
Келип алдына қараса—

ағасы Шәрияр алдында, оның кейнинде бир адам бар—Шәрияр менен барабар. Муны көрди Әнжимжан. Ат үстине қараса, буулай ирек, қой көзлі, ырақнайжанлы, бал сөзлі, өзи хошүрей нур жүзлі бир нашар адамды көрди. Муны көрген ұақтында Әнжим мумдай ериди. Қорғасындай балқып, хуушы басынан кетип, бир майдан бийхуш болып турды. Келип Әнжим сәлем қылып, қолынан алды. Әнжим енесинин кейнине ерди. «Сыр алдырмайық», деп төртеуи Шәриярдың мийманханасына келди. Қалаға киргенде инсиз-жинсиз мақлуқлардың барлығы жылау-дар болып, буларды алып келе берди. Жайына келген соң енесин Шәрияр аттан түсирди. Әнжим билен Гүлшара екеуин бир жайға алып барды. «Шопанға» ерекше отау құрды. Шәриярдың өзи тахқа минип, пашша болып отыра берди.

* * *

Бир күни Шәрияр ойлады: «Енемнің сөзи өлмесин, гәпи жерде қалмасын. Балхы-Бадахшанның баласына Әнжимди берип той—тамаша етип, мақсутын қабыл етейин». Ұзағына хат жоллап, жақынына ат жоллап, сораған халқын жыйдырды. «Шәриярдың тойы бар, Ағар тойға еки адам болып барсаң бири мыс ләген, бири жез ләген, бири тилла ләген—үш ләген пайын бар. Яне ләгениң хәм өзіндики болады»,—деп жаршылар өте берди. Алтын шайнек, мыс шайнек, екеу-араның пайына берди. Алтын кесе, мыс кесе, екеу араға бес кесе тийди. Ат шаптырып, палуан туттырды, алтын қабақ аттырды:

Нағара сырнай тарттырды,
Дуутар, ситар, тамбур, гиржек
Отыз еки сазларды,
Бир қулақтан дүзетип,

Пашшалықтан шерттирди.
Қой семизин сойдырды,
Екеуи араға пайлы,
Ләгенлерин қойдырды.

* * *

Шәрияр тойды берип бола берсин, сөзди Шахидарап пашшадан еситиң. Баяғы Гүлшараны зинданға салғаннан Томанды ақ үйли етип қойған еди. Шахидарап пашша үәзирди шақырып алып, «Алты айлық ағыр журттын салығың, закатың 18 күнде алып келесен, болмаса өлимдар боласан»,—деди. Томан үәзир ойлады, ат басындай жүрегі қанаға сыймай туулады: «Пашша өлимдар еткен адамына иргежейлиден жасауыл қояды», деген бир нақыл бар еди. Бу пашша мени өлимдар еткен. Тәуекелди. Буған «яқшы» деп өте берейин».

—Қуллық тақсыр,—деди Томан үәзир. Атын сазлап, өзін оңтайлап, пашшаның нәзеринен жууап алып, көшеге шықты. Көшени аралап, қаладан хәм шықты. «Пашша-ға мени өлимдар етті. Қәдимнен қалған сөз еди, бурынғының нақылы, «Жақсы ийт өлигин аулаққа таслайды», деген. Салық, закаты қояйын», деген қыял пайда болды. Томан үәзир атына минди.

Бийик-бийик нурадан,
Суулар аққан жырадан,
Муннан хәм өтип келеди.
Астындағы атыны,
Ойлау жерден ырғытты,
Борбослау жерден ғарғытты.
Аттың басын бурады,
Айдап жолға салады.
Гә бәлентте, гә пәсте,

Жолға рауан болады.
Терең жылға, терең сай,
Сыпсың питкен қарағай,
Көгершинли көк тоғайды,
Аралап жөней береди.
Таудың арқарын қууыпты,
Буындайын жүйрикти,
Қайсындай бийе тууыпты.

Жуптан дизгинди үзеди,
Полаттан дойнақ қызады,
Жерге урған дойнағы,
От орнындай қазылды.
Дойнақтан шыққан гэртлери,
Жылдырым киби атылды.
Табаны тасқа тақылдап,
Қайтқан ғаздай ғаңқылдап,
Қуысқаны бөктерiuге
Үсти-үстине шарпылдап,
Аттан аққан терлери,
Қара жерге сиркиреп,
Аты ылғал әйледі,
Минген аты жууырды,
Жер танабы қууырды,

Дойнақтан шаңын сууырды,
Азғана емес мол жүрди.
Еки сәккиз—он алты,
Және сәккиз, және алты,
Отыз күн анық толды.
«Мезгилхана бар ма?» деп,
Көз жиберип қараса,
Бир пақшасы қоладаң,
Бир пақшасы гүмистен,
Бир пақшасы алтыннан,
Бир пақшасы якуттан,
Бир пақшасы зербарақ,
Гүнгирасы шам-шырақ,
Және қырқ гез ғарғалық,
Шәрияр салған қаланы,
Томан үәзир көреді.

Қаланы айналып дәруазаға келди. Алдына қараса, көзде жасы көл болып, жағалары сел болып, кеули бузылып, бағры езилип, көзинен аққан жаслары хатре-хатре яқасына дизилип, өксип-өксип жылап отырған бир адамды көрди. Томан үәзир буған қарап гәплей берди:

Қазан урмай* қызыл гүлин солды ма,
Әжел жетпей шул пайманаң толды ма,
Себеп недур өксип-өксип жылайсаң,
Жетер-жетпеслерден зәлел келди ме?

Бедеу минип бул майданда желесең,
Айтқан бул сөзимди қабыл көресең,
Жетер-жетпеслерден зәлел келди ме,
Хабарыңды тезирек маған бересең.

Ашылғайма оң гүлиннен бир гүлин,
Саған келген маған келгей шум өлим,
Себеп недур, өксип-өксип жылайсаң,
Хабарың бер жылдай берме, жан иним?

Анда ол Томан үәзирге қарап ұаз етті:
—Аға, Шәрияр деген пашшам бар. Шәриярдың тойы басланды. Әгар екеу-ара болып бара ғойса:, бири жез ләген, бири мыс ләген, бири тиллә ләген, үш ләген пайы бар. Ләген де өзіндики. Жаршылар хәм бар, «Алтын шәйнек, мыс шәйнек, екеу-араға бес шәйнек алтын кесе, мыс кесе, екеу-араға бес кесе» деген. Алдымда ағам жоқ (еди, кейнимде—иним. Бир уядан жек-

* Гүз (октябрь) келмей.

ке ушқан сор едим. Сол тойға баралмай, қатардан орын алалмай аға, өзимнің жеккелигиме жылап отырман.

Томан үәзир айтты: «Бала мен хәм жеккемен. Екеуимиз қосылып бара ғойсақ қәйтер екен?». Бу сөз оған мақул болды.

Томан үәзир муның менен қосылып қатарда отырды. Екеуи жуп болды. Үш ләген шай, алтын шәйнек, мыс шәйнек, екеуине бес шәйнек келди. Алтын кесе, мыс кесе—екеуине бес кесе. Буларда қатардан пайын алды.

Жеген адам жеп, ауысқанын пешине бастырып отырады. Шәйнек хәм кесени де солай етеди екен. Адамлардың бул қәкирегін дәуперилер биледи. Бұлбұлгөя мулақуш қәпестен шығып, бир шақалақлап күледі. Бу адамлардың бәршеси бийхуш болып жығылып қала береді. Дәуперилер ләгенди, шәйнекти, кесени апарып орнына қояды. Және Бұлбұлгөя бир шақалақлап күледі. Адам улы—инсанның бәршеси орнынан турады.

«Бүгін болмаса ертең-ақ аламыздағы, ертең болмаса бир күн аламыздағы», деп Шәриярдың тойында бу адамлар 40 күнге дейін жүре берди.

Шәриярдың 40 күн тойы питти. Перилер жар урды: «Адам улы бул қалада турмайсаң. Бул—периниң қаласы».

Адам улы—инсан кетип болды. Томан үәзир кетпеди. Перилер урды, сабады—кетпеди. Томан үәзирди қууалап, Шәриярдың алдына алып келди.

—Аға хәмме жанлы-жәмендер кетип болды, адам улы—инсан кетип болды, тап усы бир адам кетпейди.

Шәрияр сорады:—

—Сен неге кетпедің?

—Аға, мен сениң қалаңнан шықпайман,—деди.

—Не себеп шықпайсаң? Не мәниси бар?—деди пашша.

—Аға, мәниси—бизиң Шахидарап деген пашшамыз бар. Менин сорамағымда Гүлшара деген бир қыз болды. Патша бийперзент еди, мен араға түсип, сол Гүлшараны пашшаға алып бердим. Ол кәмбағал жүкли болды. Соған 9 ханым жаманлық етип, тийине ийт пенен пышықтың баласын таслаған. Пашша оны өлимдар етип қаладан қууып-шығарып жиберген екен. Елиме барған соң өлген қарындасымның орнына қарындас етип сақладым муны. «Мениң қарғағанымды не ушын жарылқайсаң?», деп пашша маған дарғазап қылды. Сол Гүлшараны шөли-жәзийрадағы зинданға салды. Мени ақ үйли етип, алдына әпкелди. Жақында шақырып алды «Алты айлық ағыр журттың салығын, закатын 18 күнде алып келесең»,—деди. Жан үстинде «қабыл»—пашшадан жууап алдым. Сөйтип кеште жатпай, күндиз тынбай, «Өлимтигимди аұлаққа таслайын», деп киятыр едим, сениң бул тойыңның үстине келдим. Енди баратуғын жерим жоқ, батату-

ғын көлим жоқ, оннан басқа хеш илаж жоқ,—деп оның алдында турды.

—Онда сен Гүлшараны таныймысан?—деди Шәрияр.

—Көрсем таныр едим,—деди.

Шәрияр енесін дәриу тайын етті. Гүлшара Томан Ұзир ағасын көрді, бұрынғы жылау-жылау ма—еккиси көп жыласып табысты. Томан Ұзирдің сөзі ырас болды.

Томан Ұзирге Шәрияр Ұз етті:

—Қәне Томан Ұзир, мен қайтадан той беремен. Шахидарап пашшаны тойға шақырып келесен бе? Астына дәупері беремен. Дәуперині көрсе сени өлтире алмайды.

—Әжеп,—деди Томан Ұзир.

Томан Ұзир өзін оңлап дәуперинің үстине минди, көтерилип бир ушты және сарықты, Шахидарап пашшаның қаласына жетті. Дәуперині қаланың дәуазасының алдына қойды, өзі қалаға пиядалап келди.

Бәлент көше,
Пәс көше,

Беглер жүрген,
Тар көше,

Көшелерди аралап хан есиги датқа жай, тар қапылы кен сарай, сәлем берип Шахидарап пашшаның алдында қол қаұсырып турды.

Пашша Томан Ұзирден:

Тойдан қайтқан жигиттің,
Той белгиси болады,

Жаудан қайтқан жигиттің,
Жау нышаны болады,

Жау нышаннан хабар бер, — деп сорады. Томан Ұзир пашшаға қарап былай деди:

—Сени көріп қаұсыраман қолымды,
Рауа көрмейсең маған өлимди,
Сал қулақың, ешит мениң сөзімди,
Айтайын сизлерге келген жөнімди.

Муннан енди мен кеттім,
Бул қаладан шықтым,
Бир ай тамам жол жүрдим,
Шәрияр деген пашшаның
Елатына бардым.

Ат белине минесен,
Сөзімди мақул көресен,
Шәрияр тойға шақырды,
Пашшайым қалай көресен?

—«Пашша жек көрген адамына иргежейлиден жасауыл қояды», деген. Сениң өлімдар екенінди ол хәм билген екен. Жәлат—деп пашша бақырды.

—Тақсыр, мениң нышаным бар-ға,—деди.

—Не нышаның бар? Шақыр қәне нышаның болса,—деди. Дәуперині Томан Ұзир шақырып еди, дәуазаны қулатып, көшелерди жығып, ол Шахидараптың алдына келди. Шахидараптың жаны қалмады, «Мына бәленди қайтарағөр», —деп өтинди. Томан Ұзир ханның нәзерінде дәуперинің үстине минди. Айтып аұзын жумғанша және Шәриярдың хызметине келди. Шахидарап туғырдан тарлан қуш алып, хызметкер алып, 62 әмелдар 32 мөхирдар ертип, Шәриярдың тойына қарай жол тартты.

Аспижахангир Шәриярдың алдына келди, «Әй Шәрияр-алам, о султаны бакерем, атаңды үстине шақыртып, атаңнан уллы болдың ба! Гүнакар болдың!»—деди. «Мениң гүнам қәйткенде өтеледи?»—деди. Шәрияр. «Атаңның алдына тоғыз күнлик жолға паяндоз төсе»,—деди Аспижахангир. Пашша буйырып еди, «Әжеп»,—деп дәуперилер тоғыз күнлик жолға паяндоз төсеп таслады. 9 күнлик жолда атасына иззет етип, Шәрияр пиядалап кетти.

Шахидарап пашшаның қаласы менен Шәриярдың қаласы 30 күнлик жол еди, 9 күнлик жолда Шәрияр турды. Шахидарап пашша келе берди. Қарады: Шәрияр пашшаны көрді. Шәрияр жасы кишилик етип, Шахидарап пашшаға сәлем берди.

Шахидарап пашша Шәриярға қарап гәплей берди:

Балам,
Муне сауда,

Муне иш,
Хабарынды бер?

Шәрияр айтады:

Сени көріп қаұсыраман қолымды,
Сал қулағың, ешит мениң сөзімди,
Мен айтайын саған енди гәпимди:
Бедеудің жалын өресен,
Сөзімди мақул көресен,
Мына паяндоз үстинен
Ата, атлы жүресен.

Шахидарап сонда сөйледі:

—Бууған беліме қамарым,
Мәдет бергей бир қудайым,
Мына паяндоз үстинен жүрмеклик,
Орынлы емес бизлерге,
Қыйнай берме балам-ай.

— Ата, «Хызмет етсен, миллет етпе», деген бир нақыл бар. Миллетим жоқ, жүребер ата сен,—деди Шәрияр. Шаҳидарап пашша, «Балам, сөзиң өлмесин, сениң гәпиң жерде қалмасың, әмириң тәрк болмасын»,— деп паяндозға ат тартты. Шәрияр атасының атын жылауынан алды. Жетелеп тахтына алып келди Дәүлер паяндозды жыйнап, булар хәм келди. Мийманларды таза жерге алып барып, айшы-әширет, сазы-сәубет, 9 түрли тағам тартты.

Атасына 15 күн хызмет етті. 15 күннің ишинде атасы Шәриярдың әйнеки жаҳан бағын, Бүлбүлгөя қусын, инсиз-жинсиз мақлуқларын, Аспижахангир атын—хәммесин көрди. «Әй, балам, сениң қалаң бир ғайры нақыш екен бизиң журтқа хәм қаланды апарайсаң қалай болар екен»,—деди Шаҳидарап. «Әжеп!»—деди. Шәрияр алам. Дәүперилерге «Қаланы көтер» деп әмир етті. Дәүперилер бир хатре топырағын жерге түсирместен, Шаҳидарап пашша қаласының қубласына әкеп қондырды.

Шаҳидарап өз қаласына кетти, «Мен хәм той берип, Шәриярды шақырайын» деп қыял етті.

Узағына хат жоллап,
Жақынына ат жоллап,
Төрткүлlep ошақ қаздырды,

Шаҳидарап пашша,
Елатына той берди.

Аспижахангир айтты: Ертең сени Шаҳидарап пашша тойға шақырады. Атаңа таныттырайын ба сени?». «Таныттыр». — деди.

— Онда—деди Аспижахангир,—ертең тойға барамыз. Адамларға нан, гөш берер—жер, атларына жем берер—жер. Маған от берсе де жемеймен, жем берсе де жемеймен. Алдыма келсе—тислеймен, артыма барса—тебемен, бәлки өлтирип, қырғын етемен. Онысын сеннен сорар: «Минген атын Жахангир от берсекте жемейди, жем берсекте жемейди, не жейди өзи?», «Минген атым он сери маржан, он сери хинжи, он сери гаўхар, хәр мезгилине сийсери тас жейди, ата»,—деп айтқайсаң. Сеннен, «Ол заманға бул заман, өзи хайуан бийзибан, тас жеймекен?»—деп сорар. Сен:

—Тас жемесе хайуанат,
Адамзат әулады,

Мухаммедтин үмметі,
Ийт пенен пышық тууғанын,
Қай кітаптан көрдің?—

деп сол уақытта айтқайсаң.

Шаҳидарап пашша сораған халқын тойға шақырды. Шәрияр да тойға келди, той ишинде болды. Ат шаптырды; палуан туттырды; алтын қабақ аттырды; нағыра, сырнай тарттырып дуу-

„ШӘРИЯР“

63-бетке

*Аттың танапын
қолына алды;
жетелеп,
өзинің бәргасына
алып келди.*

тар, ситар, тамбур, гиржек, отыз еки сазларын бир қулақтан дүзетти.. Шәриярдың адамларына нану-гөш берди—жеди, атларына от берди, жем берди— жеди. Аспижахангирге от берсе де—жемеди, жем берсе де—жемеди; алдына барса— тиследі, артына барса—тепти. Біразды өлтирип, ойран етті. «Шәриярдың атына от бер, жем бер » десе ҳешким бармады. Қорықты, датқашы болды. Шахидарап Шәриярдың алдына келди:

— Минген атың Жахангир, Артына барса—тебинди,
От берсе де жемеди, Біразды өлтирип, уайран етті.
Жем берсе де жемеди, Не жейди хабарын бер?
Алдына барса—тиследі.

Шәрияр турып арыз етті: «Тахт үстінде хан ата, сөзимди мақул тыңла. Минген атым Жахангир он сери маржан, он сери ҳинжи, онсери гәўхары шам-шырақ, ҳәр мезгилине сийсери тас

Анда пашша сөйледи:

— Ол заманға бул заман,
Өзи ҳайуан бийзибан,
Тас жеймекен, балам-ай!

Анда Шәрияр сөйледи:

— Ата, сөзинде жоқты қата,
Сиз мажазый уллы пашша!
Өзи ҳайуан бийзибан,
Тас жемесе ҳайуанат —
Адамзат әулады,

Мухаммедтиң үммети,
Ийт пенен пышық баласын
Туўғанлығын хан ата,
Қай китапта сен көрдиң??!!

Айтып аузын жумғанша,
Ескен самал тынғанша,
Хуўышы кетип басынан,
Белден кетип қуўаты,
Дизден кетип мәдаты,
Жайдай бели бүгилди,
Көзден жасы төгилди,
«Жагирма төрт жылғы ғайы-
бым,

Белине кирди мәдаты,
Дизине кирди қуўаты,
Шәриярдай баласын,
Дал мойнынан қушақлап,
Көзиниң жасын моншақлап,
Баўырына басады.

Перзентим,
Шәриярмедин сен?» — деди.
Пардақ таслап жығылды.
Ол бир майдаң жатады,
Өз хуўшына келеди.

«Белғанамның мәдаты,
Дизғанамның қуўаты,
Алдымда жүрсе айбатым,
Кейнимде жүрсе қуўатым,
Тириде бенде көрисер
Аман-есен бармедин,
Шәриярдай перзентим,» —
Деп қайта-қайта сүйеди.

«Кемем қырға тийгенде,
Қырлатып ескен жалғызым,
Салым суўға тийгенде,
Сарлатып ескен, перзентим,

Тири бенде көрисер,
Аман-есен бармедин?
Көзғананнан перзентим»,—деп
Қайта-қайта сүйеди.

Шахидарап пашша 62 әмелдарды турған жеринде шаптырды. 40 арба отын төктірди. 9 ханымды үстине миндирди. Отынға от берип, 9 ханымды отқа өртеп жиберди. Мәстан маманы шақырып алып, «Қырық қысырақ* керек пе, я қырық пышақ керек пе?» —деди. «Балам пышағы құрсын, маған еншиге қырық қысырақ бер», —деди өзінше түсинген мама. «Яқшы, мама» —деп дүрре тиймегеннен 40 қысырақты Шахидарап пашша тайын етти. Арқанды номайдан тапты, жигитлерди жыйнап алды. Арқан менен мама қырық қысырақтың құйрығына бәнт етилди. Хәр қысыраққа бир-бир тәнзири-қамшы урды пашша. Маманың шаппаттай гөши хәр қысырақтың құйрығында кетти.

Шахидарап жаманларын өлтирип, жақсыларынан үезирлер қойды. Шахидарап алтын тахтын, малы мүлкин Шәриярға инам етти. Шәрияр Томан үезирди енесин пашшаның нәзерине алып келди.

Шәрияр атасы менен енесин табыстырып, мұрады-мақсетине жетти.

* Жас, күшли атлар.

Қаншайым

ЖЫРАУДАН

Қаншайым деген бұл қыздың,
Питкерилди дәстаны,
Қосқаным жоқ бұл жырға,
Болып өткен бір ұақта,
Ұақыдан басқаны.
Айтып жүрди Қурбанбай...
Яд еткен бұны Халмурат...
Халмураттан қалған соң,
Бұл дәстанды айтқанлар,
Бухараның елінде,
Жасап өткен Айтуұар...
Айтуұардан қалған соң,
Шаңғет деген бақсы айтқан...
Түн бойына жыр жырлап,
Дәстанды ол жақсы айтқан.
Яд еткен оннан Қазақбай..

Қазақбайдан қалған соң,
Көкирекке мол тоқып,
Есте тұтқан Қурбанбай.
Неше жыллар жырлады,
Қаншайымның дәстанын!
Сексен жасқа толғанда,
Келди тағы күш-қууат—
Қурбанбай айтты дәстанды,
Берип күтә ықтыхат,
Қағазға жазып алынды,
Бәхәр шығар алдында.
Кемшилиги бар болса
Биз кеширим сораймыз,
Оқыған я еситкен,
Халқымыздың алдында.

Сәрдақлының елинде,
Сарыша көлдің бойында,
Темирхан патша журтында
Қарақалпақ халқының,
Қазаяқлы руынан
Аты Сулайман деген,
Дәуран сүрди бир адам,
Дәулеті өзине жеткендей
Қарыуы көптен өткендей,
Өзи жетпис жасында.

Жалғыз улы бар еді —
Халыққа азап бермеген,
Жаман сөзге ермеген,
Өзи ушын мал жыймаған,
Халық ғамын ойлаған,
Жақсының сөзін бақлаған,
Сардақлы деген бул елди,
Басқыншы жаудан сақлаған.
Аты еді Абдулла,
Ақылдан хеш мини жоқ,
Шийрин сөзлі ер еді,
«Сулайман деген кисиниң,
Жалғыз улы» дер еді.

Сулаймандай кисиниң,
Жалғыз қызы бар еді,
Алма ишинде нар еді,
Көрген жигит ашық боп,
Изінде интизар еді.
Өзи он сегиз жасында,
Зердар қалпақ басында,

Бой жеткен бул ботакөз,
Омырауда мойны гез.
Лебине шекер, пал қойған,
Зия-зулпын тараған,
Шырайына хәр адам,
Күнде-күнде қараған
Сулыу перийзат еді.
Өзи еді сауатқан*
Сардақлының елинде,
Аты шыққан бир жанан.

Сулайман деген кисиниң
Бир хаялы бар еді
Еки хаял алыуды
Ол миясар көрмеді,
Аты еді Хәлимша,
Еки бети гүл-ғумша,

Сулайман деген кисиниң
Үлкең хәулиси бар еді.
Пақсалары он еки,
Гүңгирасы он жети,
Ол пақсаның ишине,
Бир аршыннан бәнт болған,
Дәрұазасы қараман,
Ишинен қуйы қалалған,
Әшекейлеп неше жай,
Мийман ушын қойылған,
Қараз, тағы бир жууаз,
Терис хайуан—кең пәрүаз...
Узақтан хәулиге қарасаң,
Зият еді қорғаннан.

Ендиги сөзди еситиң,
Сулайманның исинен.
Хаялы және Сулайман,
Терис хайуанның алдында,
Жатыр еді уйқыда.
Әжептәуір түс көрип,
Апыр-топыр оянып,
Сулайман деген бул кисі,
Қағып кийип шекпенин,
Шығып келди майданға
Шыра жағып хаялы,
Суу қуяды қолына.
Қапа болып Сулайман,
Қарамас оңлы-солына.

— Арзымды есит құлақ салып, әкежан,
Сен «ах» урдың мениң болды баурым қан,
Көзлерің мөлдиреп жасты төгесен,
Қандай кемлик көрдің, әке, дүньядан?

Жигирмада болдым өзим пирқаман,
Хасылзада боп тууылдым анадан,
Жетерликтей дүньяңыз бар өзиңде,
Не себептен кеулиң болды сизиң ғам?

Жан әке, есит мениң зарымды,
Анам барды хәулықтырып жанымды,
«Әкеңизге қатты қайғы келди», деп,
Буды мениң ақыл-хуушы, аңымды.

Тууылдым мен ғам-қайғысыз анадан,
Кемлик көрмей рийза болдым дүньядан,
Маған айтың кеулиндеги гирбинди,
Питкерейиң әрманыңды, әкежан?

Сууық демин алады,
Еситип буны Сулайман.
Ақыл-есин жыйнады,
Жан-жағына қаранып,

Өткен исти ойлады.
Түсинде көргенин,
Жасырмастан баянлап,
Абдуллаға айтады:

— Абдуллажан, саған айтар арзым бар,
Уйқыда жатырып көрдім бир аўхал,
Сол нәрсени көрип турдым орынымнан,
Мендей байға жоқ көринди дүнья-мал,

Бул аўхалды көрген соң,
Сәудиги оның Хәлимша,
Жууырып барды ентелеп,
Абдулланың қасына:
— Балам орныңнан тур,—деди
— Атаң сениң бийтәхәт,
Әстелеп өзиң бар,—деди.
Әсте барды Абдулла,
Әкесиниң қасына,
Тоқтата алмады жас жигит,
Әкесиниң көз жасын,
Бойын тиклеп Абдулла,
Әкесиниң аўхалын,
Бир сөз айтып сорады:

* Оқыуды билетуғын.

Бағларым бар—гүл ашылған лалалар,
Меннен себил қалмақ* болды дүнья-мал,
Түстим енди ахыреттиң** жолына,
Хәрем-шарбақ болды маған күтә тар.

Келгенинде барды, улым, шарапат,
Халды сорап ғам кеуилди еттиң шад,
Өмириң узақ болсын, балам, дүньяда,
Жақсылардан сен көргейсең шарапат

Қартайғанлық —бендесине қыйын дәрт,
Жетпiske келгенше өмирим болды шад,
Мусылманның Бейтил деген жери бар,
Молламушкил айтты: «Ет,—деп,—зиярат».

Мен таппадым балам сеннен қыйлықал,
Кеулиме салмадың хасла қайғы-зар,
Бул дүньяда мениң сеннен тилегим,
Перзент болсаң Бейтилге бир алып бар?

Сәхәр ұақта ишим оттай жанады,
Мен сизлерди көрсем мийрим қанады,
Алып барсаң тилек еткен жериме,
Абдуллажан, сеннен кеулим толады.

Сонда турып Абдулла,
Әкесине қарады,
Бир-еки сөз сөйледи,
Сөйлей берип не деди:
— Бизлер кетсек бас алып,
Анам қалай қалады?
Бағда сайрар мурғызар...
Және айтар арзым бар:
Бир емшекти емискен,
Тай, қулындай тебискен,
Қаншайымдай қарындас,
Ол сонда қайда барады?
Оған емес зиярат,
Хеш ұақытта миясар.

Алтын еттиң гүлләни,
Мынау турған хәремди —
Ол енди кимге қалады?
Бағымның бар шийеси,
Жаманның тийер кийеси,
Хәрем менен шарбақтың,
Ким болады ийеси?

Хәлимшадай сәудиги,
Ениреп келип жылады,
«Сулайман қайда кетсе де,
Соның менен бир жерде
Өлемен», деп қулады...
«Кәйтсек болар еди?» деп,

Қыздан кеңес соралды.
Қаншайымдай перийзат,
Сыйпап турып бурымын,
Куұсырып турып қолларын,

Әкеси менен анаға,
Абдулладай ағаға,
Айтып турды мынаны:

— Жаманның сөзине әке ермесең?
Анажан сен не нәсийхат бересең?
Бейтидің жолы бар, билсем, алты ай,
Он еки айда аман болсаң келерсең.

Сәхәр ұақта жатып шектиң қайғы-зар,
Жигитликте болдың ба сен гүнакәр?
Жоқ па әке жақын менен жууығың?
Енди маған ким болады қәуендер?

Сөзимди тыңласаң сизлер кетпеңдер,
Қуры нийет етип, мәзи төкпең тер,
Еситемен «Барған жолда қалды», деп,
Узақ болса керек Бейтил деген жер.

Ортаға қылыш, нан қойып,
Сулайманға серт еткен,
Қызды жети жасынан,
Он жыл дауамы оқытқан,
Жақын досты бар еди,
Молламушкил дер еди...
«Тапсырып кетсек қызды», деп,
«Молламушкил досқа», деп

Сулайман менен Хәлимша,
Батыр жигит Абдулла —
Үшеуи кеңес қурады,
«Болады, —деп— қәуендер,
Молламушкил дос молла».

Сонда турып Қаншайым,
Айтты жылап мынаны:

— Әкежан, сизге айтар арзым бар,
Кеулиндизге алып жүрсен қайғы-ғам,
Еситемен Бейтил деген бир мола,
Барғанлардан шықпапты хеш сес, хабар.

Не сөйлесем әке кеулин қалады...
Бийпайдаға қуры шашып дүньяны,
Барып әзезилден пәтия алғаннан,
Бул сапардан қандай пайда шығады?!

Сардақлыда жетим бала, тул қатын,
Неше гедей арқалаған қул атын!
Жетим менен жесирге бер дүньяны,
Болмас па сонда абад ахырын!

* Ийесиз

* О дүньяның

Өзим жаспан, жалғыз қызбан анадан,
Қайыр етиу қалған бизге бурыннан,
Таслап кетсең «достым» деген моллаңа...
Қәсімет шықпас халықты алдаған молладан!

Сардақлы дегенің, билсең, уллы ел,
Сөйлей берсең қыза берер қызыл тил,
Қара шашлы қызбан, батыр жүрекли,
Айтып болдым ендигисин өзің бил.

Еситип буны Сулайман,
Жолбарыстай ақырды,
Қызына қарап бақырды:
— Жаратпайсаң сен неге,
Баратуғын Бейтилди?
Абдуллаға буйырды:
— Тезден шақыр бунда,—деп,
Достым Молламүшкілди!
Әке тилиң алады,
Жууырып-жортып Абдулла,
Сол моллаға барады,
—Шақырды сени әкем,—деп,
Абдулла шауқым салады.

— Есит, достым, арзың мендей молланың,
Жүк салынған нар көринди көзиме,
Шақырттың мендей жақсы достыңды,
Сен ересең қандай кәруан изине?

Ашылдырдың заманыңда гүлинди,
Шадлы еттің Сардақлыдай елинди,
Қияметлик достым едің, Сулайман,
Маған айтшы баратуғын жеринди?

Хазан урмасын бенделердің гүлине,
Жүк салыпсаң қара нардың белине,
Жолың болсын достым болған, Сулайман,
Сапар шектің қайсы ханның елине?

Сен кеткенде көзден ағар тамшы жас,
Өзің едің тек те маған кеуіл-хош,
Шықсаң енді Сардақлыдан суұрылып,
Кимлерди етесең қасына жолдас?

Мешитинің алдында,
Китабын жауып иймансыз,
Геушин кийип аяққа,
Сәллеси селтийип,
Сулайманның қасына,
— Аманлық па тақсыр?—деп,
Молла жетип барады.
Жүйрик еді бул молла —
Сөздің алдын алады,
Сақалын әсте бир сыйпап,
Сулаймандай кисиден,
Жол болсын сорап турады:

— Арзымды есит, моллажан,
Жатып едим таң сәхәр,
Түсима енді бир мәхәл,
«Бейтил деген бир жерге,
Барып кел», деген сөзлерин
Жолдаслыққа хаялым,
Жолбасшыға бар улым,
Бейтил деген бир жерге,
Тәуекел етип үшеумиз,
Шегемиз бизлер бир сапар.
Хәрем-шарбақ ушын да,
Болды менде ууайым.
Қызым жалғыз қалады...
Сизден басқа адамға,
Енді кимлер нанады?!
Оқыттың, өз перзентің
Сарайда өзи болады.
Нашарлықтан жылады,
«Жалғызбан», деп зар-зар.
Қияметлик достымсаң,
Бол қызыма қәуендер?
Он еки айда келемен,
Бейтилге етип, тәуекел,
Бир жола сапар шегемен.
Бағларым бар лалазар,
Жаманға болар дүнья тар.

Бизлер кетсек Бейтилге,
Қызымнан бол хабардар.
Әжел барды алдымда,
Та көргенше аллаяр! —

Тамам етті сөзлерин,
Усының менен Сулайман,
Молламүшкіл сол уақта,
Турып қолын кереди,
Қуғаннан бул наймыт.
Терис пәтия береди.
Оннан кейін Сулайман,
Ырғып турып орнынан,
Сарпай берип моллаға,
Артады жүгин ақ нарға.
Хәлимшаны миндирип,
Азықты молдан арттырып,
Айылын беккем тарттырып,
Молла менен Сулайман,
Хәлимша менен Абдулла,
Минип бедеулерине,
Шықты әсте майданға,
Отырған уллы сарайдан.
Қаншайымдай перийзат,
Аясын неге ол сөзин,
«Ақылы бар,—деп—ағамның»,
Қыз айтты кеуилиндегисин:

— Аға, қулақ салың айтқан арзыма,
Хәр ким айтпас келген сөзди аұзына...
Аман келсең қаналасым, жан аға,
Хеш инанба шуғыллардың сөзине.

Қарсы болдым Бейтил деген сол жерге,
Қайсар әкем қулақ аспас сөзлерге,
«Аман барың», деп тилеймен сизлерге,
Сөз келмесин, ағажаным, жүзлерге.

Ақылдың басына сияды дәулет,
Мендей қызға жараспайды қиянет,
Мен шықпастан сарайымнан салланып,
Бирақта жоқ моллакенде қәсімет.

Сапарға шықтыңлар журтқа бийгана,
Молла—шуғыл, әкем өзі—бийгүна,
Молла салмаса еди бизге бир мәлел,
Қыйқашлап қарар еди оқығанымда.

Аман болсам шаң салмаспан жүзине,
Әкем билмес, уқ усыны өзіңе,
Аман барып, сау келсеңиз Бейтилден,
Исенбенлер шуғыл шайтан сөзине.

Усыны айтып Қаншайым,
Дәрүазаны илдирип,
Абдуллаға билдирип,
Кеуилиндеги бар исин,

Жалғыз қалды гүлжанан,
Хәрем шарбақ ишинде.
Жол бойында Абдулла,
Бир сөз айтты моллаға:

— Арзымды есит, құп тыңлайгөр, моллажан,
Нәзер салың сизге көп сөз айтпайман...
Инанбаңыз әзәзилдің сөзине,
Ақылыңды алмасын бир шуғыл шайтан.

Бағларымда сайрап турған мурғызар,
Бизлер кетсек душпанларым қуғанар,
Қапалықты салма бизге хәрдайым,
Қаншайымға берме хеш бир қайғы-зар.

Мен тапсырдым саған қарындасымды,
Мәртлигимнен хеш ким таппас минимди,
Жалған сөзлер узақ өмир сүрмейди,
Рауа көрме, тақсыр, бизге өлимди.

Дослықтан болар адам кеули шад...
Қарындасым, жайым саған аманат,
Мен бараман әке сөзин қайтармай,
Ол қалады хәулиге болып азамат.

Нешше жыллар болдық бирге қәдирдан,
Кеуилге әкемиз салды бир әрман.
Бағы-шарбақ мен тапсырдым сарайды,
Көрискенше қалың, тақсыр, хөш-аман.

Сөзин туұарып Абдулла,
Молла менен хошласты.
Бейтилге қарап жол ашты.
Қыздың жалғыз қалғаны,

Молланы әбден қуұантты.
Көкирегине түкирди,
Айтты мың-мың шүкирди.
Сабалап ала байтады,

Хәремге қарап жол тартты,
Келсе молла хәремге,
Сыпырылған дөгерек,
Ишинен қулып урылған,
Хәрем беккем бәнт болған.

Жылауын тартып байталдың,
Жан-жағына қарады,
Дийүанадай сарнады,
Сыртта турып моллеке,
«Хабарлас» деп өтинип,
Айтты сонда мынаны:

— Нашарлықтан етпе өзиң ууайым,
Мен келмей-ақ бекитпесең сарайым,
Әкеңизден айтатуғын арзым бар,
Шығып кетши, уа перзентим, Қаншайым?

Әкеңизден бир сөз айтсам аманат,
Сәлемин еситип болар кеуилиң шад,
Ырқым болмай ауыл бетке кетпеге,
Айтайын мен әкеңизден нәсият.

Сол мәхәлде Қаншайым,
Тал шыбықтай тауланып,
Қызыл гүлдей буралып,
Мойынына моншақ тағып,
Қолына алды мылтығын.
Аяқларын ғаз-ғаз басып,
Дәрүазадан қараса,
Үстинде бар меллесі,
Басында бар сәлләси,
Жылауын тартып байталдың,

Тур екен Молламүшкилиң—
Әкесиниң «жан досы»,
Қос ернини бир жалап,
«Қаншайым шығар қашан»
деп.
Қылұасын көрип молланың,
Жийиркенди Қаншайым.
Әке менен ананың,
Зарын шегип Қаншайым,
Айтты сонда мынаны:

— Есит сөзди қулақ салып, атажан,
Шарбақ аулақ, ел ишинде көй душпан,
Өзим нашар, хәқтан басқа жоқ жолдас,
Қәуип етемен рәхимсиз душпаннан.

Жасларға толтырып қанлы көзимди,
Қапалықтан жасым жууды жүзимди,
Душпан изин билмек ушын сыпырдым,
Қорғамақшы болып оннан өзимди.

Үш адамым кетти, бауырым қанды,
Ядқа алдым ақ сүт берген анамды,
Жолға шықты сизин менен жан әкем,
Узаттын ба Абдулладай ағамды?

Әкем айтты маған қандай нәсият?
Душпанлар салмасын басқа мәлемат,

Хақ сөйлей бер—ертең жердің асты бар,
Анам айтты сизге қандай аманат?

Сапар тартып рауан болды көп кәрұан,
Изінде бозладым, болды бауырым қан,
Ағам маған берді қандай нәсият,
Расынды айта берің, атажан?

Байталда турып моллеке,
Сақалын сыйпап, бас қасып,
Муртын әсте таулады.
Қаншайымға бир қарап,
Әнгимени құрады.

«Жағынайын», деп қызға ол,
Жумсады тилге бар күшин.
Ширенип турып зәңгиде,
Көтерип қойып ийинин,
Қызға айтты мынаны:

— Қаншайымжан, саған айтар сөзім бар,—
Әкеңнен аманат, ағаңнан хабар,
Өтирик болса айтқан сөзім, перзентім,
Бүгін жердің үсти, ертең асты бар.

Ағаңның сөзі бар айтқан мынадай:
«Ол келгенде кеулинди аш хошминай,
Устазыңнан хеш аянба, ет хызмет,
Келегойса кеулинди аш уялмай».

Әкең кетти, мениң болды бауырым қан,
Тамағымнан өтпеди хеш ұақ нан,
Кеуил ашып сөйлесейін сен менен,
Таярлап қой ең мазалы тамақтан.

— Арзы айтайын, молла ата,
Сөйлесең кеуилим толады,
Тамағың қандай болады?
Мен отырман, молла ата,
Сарайымда зар жылап.
Сеннен басқа достым жоқ,
Жүр, атажан, қараулап.
Сиз келгенше жан ата,
Қояйын мен не ғамлап?

Сонда турып бул молла.
Мыйығын тартып күледі,
Қаншайымды сөз бенен,
Ериткенин биледи,
Алдап-арбап жас қыздың,
Көкірегі менен кеуилин,
Өсиргенин биледи.
Қууаныштан кеули хош,
Тауып жыллы сөзлерди,
Молла күлип сөйледі,
Сөйлегенде не деди:

— Хәр бендеге алла берсин тилекти,
Инсаниятқа бәрха саулық керекти,
Мениң сүйген хош көрерлик тамағым—
Қуптан ұақта тайын етсең бөректі?

Саған айтқан бул сөзлерім нешикти,
Мен көрдім китапта жети ашықты,
Мен киремен көп сөйленип сарайға,
Бәнт етпеңіз, қызым, мынау есикти?

Қойынымда қуран барды, тилде—хат,
Жақсы сөз айтайын етип минахат.
Жесем өзим «бөрек» деген тамақты,
Табар кеуилим сонда мениң рәхәт.

Арзымды есит Қаншайымдай арыұжан,
Кеуилиңе келтирме сөзди хеш қашан,
Мен келемен қуптан ұақта сыланып,
Әй, перзентім, кешке шекем хош, аман.

Қаншайым барып сарайға,
Қойдың етин алады,
Тайынлап хәуес тамақты,
Бөрекке инта салады.
Әйне қуптан ұақтында,
Сығалады есиктен,
«Молла хәзир келер», деп,
«Бир хабарды берер», деп
Арадан өтти аз ұақыт,
Жетип келди бул молла,
Йошып, әбден қууанып.

Қулпын ашты сарайдың,
Қаншайым қыз гилт пенен.
Молла ишке киреди,
Жан-жаққа қарай береди.
Отырарын билмеди,
Көрип төсек нағышын.
Турып қалды хайран боп,
Сыйпап молла ақ шашын.
Қаншайым сонда моллаға,
Айтты бир сөз сулыұлап,
Сөзге қойып ықласын:

— Кулақ салдым, ата, узақ сестіңе,
Алтын моншақ тақтым өзим үстиме,
Неге келип хайран болып турасан?
Шығың, тақсыр, салған төсек үстине.
Адым аттың мешит бетке, бир тынбай,
Тайынладым сизге төсек, жақсы жай,
Дәстүрхан үстінде отыр, асты жең,
Алтын чайнек пенен, ата, ишиң чай.

«Бисмилладан» сөзди баслап моллажан,
Жан-жағына қарап жеди тамақтан,
Жартысын жеп болып молла бөректің,
Қыздың жүзин көрип болды аң-таң.

Қ а н ш а й ы м

Келе салып болды, тақсыр, ақылың лал,
Әкем таслап кетти бундай дүнья-мал,

Төрт тәрәпке ықлас пенен қарайсыз,
Қәне айтың, бизге айтты не хабар?

Молла мүшкил

Қаншайым, жақынлас отырып бунда,
Бирге тамақ жесек береді маза,
Қол узатың мынау тұрған бөрекке,
Сондай шийрин екен, өзі тап-таза.

Қаншайымжан, сөз айтайын өзіңе,
Бұрыннан ашықпан айдай жүзіңе,
Бүгін шийрин болды берген бөрегің,
Назың менен салшы менің аузыма?

Түр-түсинен молланың
Нәпсисинен қәуіп қылған,
Қаншайым өз шаршысын,
Алдына оның таслады,
Алдайын деп молланы,
Шаршысы еді жипектен,
Ийіскеlep төрт мушынан,
Молла кеуілин хошлады.

Көп сөйлесіп отырды...
Молланың көзі жайнады,
Күліп сөйлеп бұл молла,
Ашықлықты ойлады.
Ретін тауып хәр ұақта,
Қаншайымға қарайды,
Жүйесін тауып сөзлердің,
Хәр нәрсені сораиды.

— Арзымды еситің менің, Қаншайым,
Ашықлықтан шектім өзім ууайым,
Ғамлық түсті устазыңның кеуілине,
«Сүйсем» деген сенің айдай жамалың.

Маған болсаң алла қосқан назлы яр,
Бир сүйсем лебиңнен жерге тамар пал,
Ашық болдым жасырайын мен несін?
Маған көринеді бойың миясар.

Сарғайып атады енді қызыл таң,
Дүньяда бендеге ашықлық жаман,
Сөзімді есит құлақ салып, Қаншайым,
Ақ жүзіңнен бир сүйдирсең ырзаман.

Айталмады тилим барып сөзімді,
Жете алмадым, көрдім басқан изінді,
Сорсам лебиңнен мийрим қанып,
Моллаға ылайық көрдім өзінді.

Сол мәхәлде-Қаншайым,
Көзі оттай жанады.
Хәр нәрсені ойлады.
Жүріп еді молланы,
Әкесі менен тең көріп,
Туұған бөлек болса да,
Туұысқандай бир көріп.
«Айтайын,—деп,—бир сөзді»,
«Алдайын» деп молланы,
Ақыл-есін жыйнады.
Жаман сөзге зейин,
Қаншайым сирә салмады.
Алдау болды молланы,
Кеуілине алғаны.
Нашарлығын билді де,
«Алай-булай ис болса,
Моллаға күшим жетпес,» деп.

Еритер оны сөз тапты,
Жылан инге киргендей.
Ойлап усы сөзлерін,
Келмесе де күлкиси,
Мыйғын тартып бир күлді.
Төрде тұрған сандықтың,
Қасына әсте барады,
Үстінде тұрған төсекке,
Қаншайым қолын созады.
Жерге төсек таслады,
Екі адам сыйғандай.
(Сонда Молламүшкилин,
Жымыйып күліп муртынан,
Кеуілин әбден хошлады).
Төсегін жайып төменге,
Моллаға айтты мынаны:

— Молла, құлақ салғыл менің сөзіме,
Ашықлықты сиз алыпсыз кеуілине,
Бағман болып бағ ишінде аралап,
Солдырмадың сен ашылған гүлімді.

Бағларымда жаудырасқан ақ гүл бар,
Жамалыма сиз болыпсыз интизар,
Рухсат бермей сизге, молла, қәйтейін?
Аржағын өзің бил, сизде ықтияр.

Терер болдың енді бағда гүлімді,
Рыйза болсаң алдым айтқан тилиңди,
Сен де ашық, мен де ашық дүньяда,
Байладым мен ашықлыққа кеулімді.

Ашық болған хәр бир адамның дүньяда,
Басқалардан кеулі болар зияда,
Достан көпти гейбиреудің душпаны,
Шығып келиң Молламүшкил далаға?

Таза гүлмен, шын ашылған лалазар,
Болма хәр ұақ душпаныңнан бийхабар,
Хәремнің шетине барып тың-тыңлап,
Жүргенлер болмасын, алын бир хабар?

Перийзатпан, салтанатлы төремен,¹
Тәғдириме не жазылса көремен,
Кәйтейин мен, хақтың иси, илаж жоқ,
Молламүшкіл, қойыныңа киремен.

Инанып қызға бул молла,
Бірғып турды орнынан.
Қаншайым шығып алдына,
Молла ерди—кейинине,
Қарап қыздың ийинине:
Өзи назлы яр екен!
Бағ ишинде нар² екен!
Наймыт молла бул жерде,
Мойнына қол салады.
Мәрт, дана қыз Қаншайым,
Молладан тез қаймығып,
Сұлыу сөз тауып мазалы
Молланы алдап барады.
Дәрұзадан екеуи,
Бирге шықты далаға,
— Мен бул жақтан қарайын,
Сиз арқадан келиң,—деп,
Молладан тез қаймығып,
Есикке қарай айналып,

— Молламүшкіл, бул дүньяң жалғанды,
Мени алдап салмақ болдың әрманды,
Хәр қиялды алып, молла, кеулине,
Кімлер берди саған бундай дарханды?³

Гуналылар түсер аттың өңине,⁴
Кулақ салдым молла айтқан сөзине,
Мен едим-ғой оқытқан өз перзентің,
Болмас па еди қоссаң мени теңиме?

Ашық болдың ойнақшыған көзиме...
Олай болса ел түкирер жүзине,
Мен аламан сен қозғалсаң жаныңды,
Абырой барда қайтың молла, изине!

¹ Қасылзадаман.

² Қасыл жеміс терек.

³ Хуқықты (дархан—салықтан азат етилуі ұаққында хужжет).

⁴ Алдына.

Қайтып келме, молла, мениң жаныма,
Өлерсең, рәхим ет сен жаныңа,
Қолымда бар рәхимсиз жезқулақ,
Жақынлама, былғанасаң қаныңа.

Сол мәхәлде бул молла,
Албырақлады, өтинди,
Кәдир айтып сөйледи.
Гүнгир-гүнгир дауысы...
Ашыуланып Қаншайым,
Тынламай айтқан сөзлерин,
Жезқулақты гөзеди...
Бир мәхәлде молланың,
Маңлайынан атады.
Тиймесе де атқан оқ,
Жети жерде жығылып.
Қорыққанынан бул молла,
Ауызына қум тығылып,
Үйине қашып қайтады.

* * *

Арадан өтти неше ай!
Не бир таңлар атады.
Хәрем-шарбақ ишинде,
Есиктең құлпын айырмай,
Қаншайым қыз жатады.

Неше күнлер өтеди,
Сулайман деген кисниң,
Узақтағы Бейтилден,
Аман-сау елге қайтқаны,
Моллекене жетеди.

Көкирегине түшкірген,
Молламүшкіл қууанып,
Ала байталды алдырды,
Ер-жүүенин салдырды.
Уақты әбден хош болып,
Бул хабарға мәс болып,
Қуранын салып қойнына,
Тәсписин асып мойнына,
Жол чайын да мол қылып,
Минди байтал белине.
Жолға шықты бул молла,

Сулайманның алдына.
Йймансыз молла жалтаңлап,
Қарады оң-солына.
Көзи оттай жанады,
Жолға шығып бул молла.
Байталға қамшы урады,
Ала байтал жаныуар,
Қубылып ойнап барады.
— Қайда келди достым?—деп,
Қиятырған көрұаннан,
Я көринген адамнан,
Хаулыға, берип бул молла,
Шетинен тутып сорады.
Жете алмады моллеке...
Ертеңине таң атты,
Байталын-ғой бул молла,
Жолға салып ырғалтты.
Байтал шаршап керилди.
Песин ұақты болғанда.
Сулайман менен Абдулла,
Нағыз бедеу белинде,
Хәлимша түйе үстинде,
Елес-елес көринди.
Көрингенде молланың,
Көзи оттай жайнады,
Бир сумлықты ойлады.
Байталын және сабалап,
Келип жетти бир мәхәл.
Сулайман көрип молланы,
Бедеуинен түседі.
Жәдигөй еди бул молла:
Сулайман деген кисини,
Қушақлай берип қулады,
Жөгисиреп зар жылап,
Көзинің жасын булады.
Гүз самалы еседі,
Абдулла менен Хәлимша,
Түйеден, аттан түседі:
«Бир-биреуді дүньяда,
Көрер күнлер бар», десип,

Ортаға алып молланы,
Қушақласып сүйисти.
Қуғаннан жер үсти,
Қозғалғандай көринди.

Молла өңирине түкиринди.
Сол мәхәлде Сулайман,
Моллаға қарап сөйледі:

— Арзымды есит достым болған, моллажан,
Биз сүрдик дүньяда әрмансыз дәуран,
Биз кеткели Қаншайымжан аман ба?
Ели-халқым отыр ма саў, абадан?

Өзин әрман еткен Бейтилге бардым.
Сени көрип шыдамады қарарым,
Мени көрип жер қушақлап қуладың,
Аман саў ма үй-ишлериң, балаларың?

Бейтилге жеткенде айттым мен зарым,
Әрман менен сарғайғанды жамалым,
Кеше-күндиз шектим қайғы-уғайым,
Саў отыр ма жалғыз қызым Қаншайым?

Өлсем хазан урар бағда гүлиме,
Сақыйлықтан саўлат енди түрима,
Қалған жалғызымнан хәрем-шарбақтан,
Хабар бериң, жалғыз қызым тири ме?

Мәрт Сулайман я әрманлы өтти ме?
Я душпанлар мурадына жетти ме?
Шарбағымның ийеси боп Қаншайым,
Я дүньяда теңин таўып кетти ме?

Не себептен сен жылайсаң зар-зар?
Қайғы басса мениң тилим болар лал,
Шарбағымның ийеси еди Қаншайым,
Дурыс сөйле, жалғызымнан бер хабар?

Сол мәхәлде бул молла,
Байлап ала байталын,
«Қаншайымдай арыўдың,
Шығарайын», деп ойқанын,
Еки көзине жас алып,

Қуранды әсте қолға алып,
Көп сумлықты ойлады...
Сулайманға қарады,
Қаншайымды шуғыллап,
Айтып турды мынаны:

— Есит сөзди қулақ салып, Сулайман,
Дос болдық, қойдық биз қылыш хәм қуран,
Дәстүрхан үстине қатар жайып нан,
Қияметлик садық болып дос-яран.

Мәрт өлгенде душпан кеўили болар шад,
Саған еттим туўысқандай ихтихат,
Қаншайымдай перзентинди, қызынды,
Маған таслап кеттиң етип, аманат.

Душпанлардың ғам кеўили болды шад!
Өзим устаз—маған етпеди мирәт,
Бул дүньяда көгермегир, өспегир,
Аманатқа етти қызың қиянет.

Кеседен ишилди шарап хәм шәрбет,
Есикке байланды күнде бедеў ат,
Хәр бир адам сүйип бети-қолынан,
Сен кеткели болды, достым, кесепат.

Суў орнына симирип иштим қызыл қан,
Не бир күнлер өтти тыңла, молладан,
Нәсиятты-алмай қызың Қаншайым,
Абыройды төкти сүрди көп дәуран.

«Балам» дедим—еситилмеди зарым да,
Мен қарғасам қалар болды қаныма,
«Абыройды төкпе», дедим, жыладым,
Тыңламады—тийди қызың арыма.

Әй, Сулайман, нардай белим бүгилди,
Оқ тиймей-ақ омыртқам-аў сөгилди,
Мине—қолым, жалған болса, жан достым,
Сардақлыда абыройыңыз төгилди.

Сен кеткели солар болды қызыл гүл,
Жай алдына көп байланды қулакер,*
Лолылардың жайы болды сарайын,
Ендигисин мәрт, Сулайман, өзиң бил?

Жаман сөз айтады мениң жүзиме,
Шыдамадым жаслар толды көзиме,
Мине—қылыш, мине—нан хәм дәстүрхан,
Инан, достым, хәр бир айтқан сөзиме.

Сол ўақтында Сулайман,
Суўық демин алады,
Көз ушынан жас алып,
Әсте ғана жылады,
Жылаған соң Сулайман,

Абдулладай жас жигит,
Шапанына сыймады,
Әкесине сөйледі,
Сөйлегенде не деди:

*Сарғыш-қоңыр ат.

— Әке, есінт менің айтқан арзымды,
Инаным жоқ қыз баланың өзине,
Жалғыз қалып сарайыңда Қаншайым,
Намыс-ар келтирди бүгін жүзіңе.

Сулайман дейдилер дүньяда атың.
Адамзатқа питпегенди ғайратың,
Барсақ ел ишинде қәйтпін жүреміз?
Қаншайымның ким жақтырар бул атың?

Өзим жаспан, мұрадыма жетемен,
Сардақлыға барып, әке, нетемен?!
Рухсат бериң өз ауызыңнан, әкежан,
Бул дүньядан басымды алып кетемен!

Аттың жалын қыя шөлде өрермен,
Тууысқан құрысын қәдир билмеген!
Абдуллажан халың қалай дегенде,
Дос-душпанға қәйтпін жууап беремен?!

Өзгергендей болды дүз,
Қаралай өшіп қалды жүз,
Бир-бирине қарады,
Әжептәуір басып сус,
Бейтилден қайтқан үшеуі.
— Керек емес пәмсіз құс.

Бузған қонар туғырын,
Биз барғанша Абдулла,
Өлтирип кел қызды!—деп,
Әкеси болып дарғазап,
Баласына буйырды:

— Жалғыз улым, құлақ салғыл зарыма,
Ас қылышты қәхәрленип мойныңа,
Саят яңлы, сен бағадыр перзентім,
Ур қыдышты Қаншайымның мойнына!

Қаншайымның еситпесін ақ-зарын,
Шөлден асқан тәним менен құлағым,
Разыман, өлтирип кел, перзентім,
Суұдай ағыз жәлеп қыздың қанларын!

Молламүшкіл расын сөйледи,
Боялсын қаныңа кийген көйлегі!
Шөлге тасла Қаншайымның лашыны,
Дүзде қалсын оңбағырдың сүйегі!

Жылап келди Молламүшкіл зар-зар,
Өзи молла, бермес өтирик хабар,
Инанамаң, оның айтқан сөзіне,
Бар, балам, кетпесін намыс-ар.

Сонда турып Абдулла
Бедеунне минеди,
Қылышын байлап белине,
Сауытын үстке кийеди.
Қарындасына исинип,
Ауылға қарай жөнеди,
Бедеуге қамшы урады—
Бедеу ушып барады,
Туяғынан от шығып,
Асып түсіп беллерден.*
Күни бойы жол жүрип,
Хәремине барады.
Қарап еди сарайға.
Шығыпты ақбас хәм жантақ,
Дәрұазаның үстине.

Шықса хәрем сыртына.
Жыңғыл, жантақ жаснаған,
Шарбақлардың әтирапын,
Адам, хайуан баспаған.
Абдулладай жигиттин,
Иши оттай жанады,
Дәрұазаға қарады,
Ишинен қулып урылған...
Хайран болып Абдулла,
«Тири ме,—деп—Қаншайым?»
Дауыслай берип бақырды,
Қаншайымды шақырды.—
Хасла саза болмады!
Сол мәхәлде Абдулла,
«Қаншайым», деп зарлады:

— Хеш ұақытта қайтпағанды бул бахтым,
Жақын етим узақ жолдың жырағын,
Көздің рәушаны, жаным Қаншайым,
Тиримисен, бул дүньяда шырағым?

Шектим көп жол жүрип қайғы-ууайым,
Сардақлыда төгилди ме абыройым,
Тиримисен, жарық дүнья жүзінде,
Айналайын, мәдеткерім Қаншайым?

Абдулламан, жылайман мен зар-зар,
Ағаңман мен, сағынышлы интизар,
Көзімнің қарасы, жаным Қаншайым,
Тири болсаң шық майданға, бер хабар?

Сол мәхәлде Қаншайым,
Шықты әстен шарбаққа,
«Бул ким өзи, байқайын».
Деген мақсет ойында.
Бир мәхәлде еситти,
Таныс сесті қәдирдан.
«Ағам ба?» деп Қаншайым,
Дәрұазаның алдына,
Жақын келип қарады.
Жезқулақты қолға алып,
Ойланып тағы турады,

Қатты ауыр толғанып.
«Әжел жетип дүньядан
Пайманам менің толды ма?
Сынап келген ол мени,
Душпан сесті болмасын?
Анлап сестің ағанын,
Сол дауысқа салмасын?»
Деген қыял шарық урды,
Қаншайымның кеуилинде.
«Зия-зулпым бурайын,
Өзімнің атым жазылған,

*Таудың онша бийік емес жерлерінен.

Бир тақия бар еди,
Абдулланың басында.
Соны ғана сорайын.
Тақияны алайын,
Нәзер салып көрейин.
Абдулла болса егерде,

Караманнан соғылған,
Дәрұазаны, ашайын.
Егерде болса басқа ол,
Қақ маңлайдан атайын»,
Деп ойланып Қаншайым,
Мына сөзди айтады:

— Ағам болсаң сизге айтар сөзім бар,
Сынап келер душпанлар бар биймәхәл,
Инанбаспан, бір белгини көрмесем,
Кеуилиңе келмесин қайғы хәм мәлел.

Ат қуйрығын жипек яңлы өресен,
Хаслың адам, не мақсетте келесең?
Ағам болсаң, қаналасым Абдулла,
Мен сораған бір белгини бересең.

Рәхим етиң көзден аққан жасыма,
Егер ағам болсаң келген қасыма,
Өз атымды жазып қойған кестелеп,
Бир тақия кийип едің басыңа.

Өзім жалғыз, жылайман мен зар-зар,
Дос жыласа залым душпан қуғанар,
Егер берсең сол тақияны қолыма,
Қаншайымдай туысқаның инанар!

Усы гәпти айтқаннан,
Абдулла түсти атынан,
Жиберди оны жантаққа.
Қарап тұрып жан-жаққа,
Дәрұазаның мушынан,
Қаншайымға созады,
Өзиниң аты жазылған,
Басындағы тақияны.
Созғаның қыз услады...
Сөйтти де гилтти қулыпқа,
Шаққанлық пенен салады—
Дәрұазаны ашады.
Қыз кеуили йошады!
Абдулла ишке киреди,
Келмегенин хеш кимнин,
Сезгир жигит биледи.
Сол мәхәлде Қаншайым,

Қушақлап тұрып ағасын,
Көзден жасын мол төгіп,
Талып қалды есинен...
Көп өтпей арадан,
Есин жыйнап Қаншайым,
Абдулла менен бирге ол,
Аралады шарбақты,
Гезип жүрди хәр жақты.
Келмегенин хеш кимнин,
Өз көзи менен көрген соң,
Жигит зейини илген соң,
Алданғанын сезеди.
Иши оттай жанады,
Қаншайымға Абдулла,
Мынаны айтып турады:
— Қарындасым, Қаншайым,
Неғайбыл сөзге инанып,

Ерип Молламушкілге,
Әкем деген сорлы ол,
Маған берди буйрығын.

Қысқа дөнди бәхәрим,
Енди бир сөз айтайын,
Қайтты мениң қәхәрим:

Қаналасым, қулақ сал сен сөзіме,
Неғайбылдан жаслар толды көзіме,
Қылыш пенен нанды қойған ортаға,
Молламушкіл түскен екен изиңе!

Әкем айтты маған түсти бир хызмет...
Басыңнан кетпесин бахыт-удәулет,
«Кесемен—деп,—Қаншайымның желкесин»,
Ата-анама берип келдим өзім шәрт.*

Жалған сөзге күйип-писип жанаман,
Сен шын хақсаң, қәйтип қылыш саламан?!
Боямасам көйлегиңди қаныңа,
Мен әкеме не бет пенен бараман?!

Қыз да болсаң салтанатлы төресең.
Өзиң дана, журттың ақылгерисең,
Кешти ата-анам сеннен, Қаншайым,
Бул сөзіме қандай жууап бересең?

Питкерсембе перзентликтиң парызын?
Молла екен қыянетши хәм залым,
Қандай ақыл бересең сен, Қаншайым,
Айтшы маған тилин менен сен өзиң?

Ақыллы қыз сол уақта,
Жер шуқланып ойланды,
Сумлығына молланың,
Оғада қатты қыйланды.
Өзи болса сауатқан,
Ақыллы қыз Қаншайым,
Сөйлемес сөзди хеш жалған.

«Ағамды ийи бос, деп
Душпан отлар салады,
Жоқ етпей мени Абдулла,
Әкеме қәйтип барады?»
Деп ойланып Қаншайым,
Шегип көп-көп уғайым,
Абдуллаға сөз айтты:

— Аға, қулақ салың мениң сөзіме,
Хазан урған екен нәүше гүлиме,
Әкемиздиң айтқан сөзи сынбасын,
Апар шөлге қум қуйылсын тилиме,

*Ант берип келдим.

Шөлде қалсам мен қалмайман жалаға,
Өзим нашар тар көринди кең дүнья,
Әкемиздің айтқан сөзі сынбасын,
Тасла мени адам жүрмес далаға.

Перийзатпаң, салтанатлы төремен,
Өлмесликке ақыл ойлап көрермен,
Не қылайын шуғыл түссе араға?!
Соның ушын шийрин жанды берермен.

Аға, есит мениң айтқан зарымды,
Байлауынан жаздыр енди атынды,
Алып кетип мени узақ шөллерге,
Көйлегимди боя, төкпе қанымды.

Алып барып үлкен таудың алдына,
Жара салың бир мақлуқат жанына.
Бул өлимнің буннан басқа жолы жоқ,
Кийимимди боя бәлки кийик қанына.

Мен жылайман пушайман жеп зар-зар,
Дос жыласа қуғанбай ма душпанлар?!
Мәгер өтер тууысқанның қәдири,
Көйлегимди қанға бояп алып бар.

Усыны айтып Қаншайым,
Сөзин тамам етеди.
Сол ұақытта Абдулла,
Көз жасын сел-сел етеди.
Хәр тәрепке қарады,
Көп ойланып турады...
Қаншайым қарындасына,
Кийимлерин кийдирип,
Сарайды сырттан илдирип,
Қаншайымды артына,
Абдулла алды миндирип.
Из тиймеген шөллерге,
Бедеу менен жөнеди.
Нахақ иске батырдың
Қабырғасы сөгилип,
Көзде жасы төгилип,
Бели жайдай бүгилип,
Қарындасын узаққа,
Шаршатпай алып барады.
Мәнзил таңлап жол жүрди,

Бедеу жолды өндирди,
Түскенге шекем қараңғы,
Шөлге асып кетеди.
Баратырса Абдулла,
Киятырған бир қулан,
Алдынан кесип өтеди,
Ат үстинде Абдулла,
Қуланды гөзеп атады...
Аттан түсип Абдулла,
Қуланды сойып қолынан,
Қаншайымның көйлегин,
Қанына оның бояды.
Бояды да жылады,
Қаншайымдай арыұды,
Шөлге таслап барыұды,
Миясар көрмей өзине,
Түсирди бирақ сол жерге...
Қарады гә аспанға,
Қарады жигит гә жерге,
Сөйтип турып ойланып,

Минди аттың белине. Абдулла турып атында,
«Тууысқан»—жаман дәрт екен, Бир сөз айтып сөйледі,
Рыйза болған қалыұға, Тууысқан қарындасына:
Қаншайым арыу мөрт екен.

— Қаншайымжан, айтатуғын арзым бар,
Ғәлет исти душпан көрди миясар,
Әрман менен қалдың шөлдің ишинде,
Хәрұақ алып турар сеннен ким хабар?

Ашылмаған оң гүлиңнен бир гүлиң,
Сөйлегенде шийрин еди хәр сөзин,
Айралықты душпан салды араға,
Әрман менен шөлде қалдың сен өзин.

Қарындасым, тууысқаным, қарағым,
Көздің нурын жақты еткен шырағым,
Өзин нашар, қалдың енди шөллерде,
Саңырау болар қия шөлде қулағың.

Нанды услап, инандырды бийийман,
Жетписинде терис қайтқан дүньядан,
Жалғыз қалдың тау ишинде, шөллерде,
Айтқан сөзге қулақ астың, ырзаман.

Кеулимнің дым тарқамас енди думаны,
Мен саған қоймайман хеш бир гүнаны,
Келип көрсе хәрем ишин әкемиз,
Буйрығына ол пушайман қылады.

Ат қуйрығын бестен таллап өремен,
«Өлтирдим», деп алдап жууап беремен,
Әкем қайтса шайтан салған ырайдан,
Ертең-бир күн тағы қайтып келермен.

Сол ұақытта Қаншайым, —Өлгенимди айтып бар,
Белин бекем бууады, Әкем менен шешеме,
Көзлеринің жасына, Жыламасын еситип,
Еки бетин жууады, Бир илажы болар,—деп,
—Мен ушын хәлек болма,—деп, Айтты оған мынаны:
Ағасына қарады.

— Сайлап миндің аға өзин әреби ат,
Нашарға жалғызлық болды қыйын дәрт,

Эрман менен шөлде қалды сүйегім,
Ақ сүт берген жан анама сәлем айт.

Ат мойнына тақтым сайлап бир тумар,
Жан әкем еле болар пәнтқумар.
«Қаншайымжан эрман менен өлди», деп,
Жан әкеме өлгенимди айтып бар.

Сәлем айт Сардақлы елге,
«Сүйеги қалды» де қия шөллерде,
«Қаншайымжан эрман менен өлди!», деп,
Қайғы жеткер қатар-қурбы, ерлерге,

Қылышыңнан сауаш күни ағар қан,
Әке тилиң алдын, аға, «ырзаман».
Енди сени маған қайтып көрмек жоқ,

«Қаншайым», деп сен қыларсаң көп эрман.
Тууысқанман, кеуилим оттай жанады,
Таслап кеттиң мендей бахты қараны,
Уах, өлмесек, аға, және көрерсиз,
Бахытымызға нелер несип болады?

Усыны айтып Қаншайым,
Зар-зар жылады,
Абдулланың қолынан
Сүйип-сүйип алады.
Қалтасына ақ суғып,
От жағыу үшін шөллерде,
Шахмақ тасты алады,
Буннан кейин Абдулла
Изине қайтып кетеди.
Қула дүзде қуланнның,
Қасында қыз жалғыз қалады.

Жетип келсе үйине
Бедеуин минип Абдулла
Көрди үйиннің алдында,
Кең көсип жатырған,
Жуп нәрсени қарайған.
Қарайған нәрсе сол екен—
Әкеси менен шешеси
Үйине жетип келипти,
Дәрүазаның алдында,
Қатты уйықлап қалыпты,
Ояталмай екеуин,
Абдулла ботадай бозлады:

— Басыңнан өткенди қайғысыз дәуран,
Арамызға араз салды бийийман.
Айтатуғын бир-еки ауыз сөзим бар,
Аш көзинди, ата-ана, қәдирдан?

Бирнешелер айтқан сөзге ереди,
Ким дос болса жақсы кенес береді,
Мен айтайын қара түнде үн қатып:
Сениң әке. кәйтип уйқың келеді?

Бир сөзлерди қәхәр менен айтасаң,
Күндиз уйқылап, тағы бийжай жатасаң,
Қаншайымның барып жатқан жерине,
Бир күн, әке сен де барып қаласаң!

Турың жатқан орныңыздан әкежан,
Қасыңызға перзент келди шаршаған,
Шөлде өлген қызыңыздан көп «сәлем»,
Питкердим мен хызметинди буйырған.

Өрре турды Сулайман!
Қыз анасы Хәлимша,
Ғарғып турып орнынан,
Жан-жағына қарады—
Қаншайым жоқ қасында!

Көздің жасын булады,
(Кәйтсеңиз де перзент ғой!)
«Қызымнан бер хабар?» деп,
Бир-еки ауыз сөз айтып,
Анасы толғап сорады:

— Абдуллажан, арысланым, айбатым,
Сен кеткели белде қалмады қууатым,
Көкирегің қәйтип барды қылышқа?!
Қайда қалды Қаншайымдай перзентим?

Балам, сен әкеңе еттиң иқтыхат,
Жалғыз қызым ол да өзи бир зүрият,
Қайда қалды Қаншайымның өлиги?
Ақ сүтима ыразыман, шынынды айт?

Душпан салар бендесине эрманды,
Адам аяр перзент түе хайуанды,
Ырастан кестің бе қыздың желкесин,
Қаншайымдай перзент қайда қалғанды?

Еситип буны Абдулла,
Бели жайдай бүгиліп,
Көзиең жасы төгиліп,
Қаншайымның көйлегин,
Коржынынан алады,
Әкесинің алдына,
Қызыл қанға боялған

Көйлекти атып урады!
Ата менен анаға,
Солғын жүз бенен қарады...
Орнынан турып әкеси,
Қәхәрленип пәтленип,
Мына сөзди айтады:

— Балам, есит мениң ахыу-зарымды,
Сениң ушын пидә еттим жанымды,
Өз көзиңнен көрдің бе сен, перзентим,
Қаншайымның усы жайда барыны?

Дос сөзине «тәуекел» деп ердің бе?
Қаншайымға ахырет-азап бердің бе?
Сол шаянның кесип келмей геллесин,
Қия шөлге тири таслап кеттің бе?

Абдулла

— Эке, сизге айтар мениң бир зарым,
Нахақ төктим Қаншайымның хақ қанын,
Мен қарасам сарайда бир из де жоқ,
Шығардым сонда да қызыңыздың ойқанын.

Реҳим етпедим көзден аққан жасына,
Таулап услап Қаншайымның шашынан,
Тауыс яңлы мен шырлатып туғанды,
Шөл ишинде қылыш урдым басына.

Бул күнлерің, эке, саған әрманды,
Қаншайымның лашы шөлде қалғанды,
Қанға бояп, алып келдим көйлегін,
Айтпайман мен алдыңызда жалғанды.

Душпанның сөзине өзің ересен,
Нахақ жанның сен жууабын бересен!
Шын перзентің Қаншайымның қарасын
Енди өлсең қияметте көресен!

Еситип буны анасы,
Өксип-өксип жылады,
«Қурысын, —деп,—душпанлар!»
Жалғыз қыздан айрылып,
Нық белинен майрылып,
Көзинің жасы төгілді.
Душпан кеуіли болды шад,
Та өлгенше анаға,
Қаншайымның өлгени,
Болып кетти уллы дәрт.
Урынып, өксип жылады,
Қаншайымның анасы.
Эке менен баласы,
Кеуіл айтып бул жерде
Бирин-бири жубатып,
Қулпын ашып сарайдың,
Жай ишине киреди,
Ишине кирсе—бир из жоқ!!!

Қаншайымның хақлығын,
Ата-анасы биледи.
Ис өткен соң не илаж?!
Жайдан-жайға киреди.

* * *

Ендиги сөзди еситің,
Қия шөлде зар жылап,
Көзинің жасын мың булап,
Қалған шөлде арыудан.
Кәбабын жеп қуланнның,
Жан-жағына қараса
Қыбырлаған бир жан жоқ,
Шығып турған я шөп жоқ,
Жалғызлығын алып есине,
«Не пейлимнен таптым?!», деп
Қамығып турды Қаншайым,
Шөл—жәзіяра ишинде:

— Жас ұақтымнан мен болмадым бийәдеп,
Ас ишпедим «жақсы» яки «жаман» деп,
Сол пейлимнен жолықтым ба бәлеге?
Қия шөллер, маған болды үлкен дәрт,

Мен ермедим шуғыллардың сөзине,
Насақ сөзди ертпедим мен изиме,
«Өзимди сақлайын», дедим ғыбаттан,
Ақырында жаслар толды көзиме.

Не себептен болды менде қыйын хал?
Неге тартпақтаман буншелли азар?!
Шуғылдың сөзине ерип атамыз,
Басыма раҳимсиз салды қайғы-зар,

Жаманлық та, жақсылық та кешеди,
Жылай берсем бир күн үнім өшеди,
Көленкеден басқа жоқты жолдасым,
Енди мениң күнім қалай кешеди?!

Суу орнына ишер болдым шөлде қан,
Жаман екен тууысқаннан айрылған,
Меннен кимлер келип хабар алады?!
Қия шөлде қалдым өзим сергиздан.

Усыны айтып Қаншайым,
«Шөл ишинде қалмайын,
Жақсылық шығар алдымнан,
Көрейін,—деп — бахтымнан»,
Етинен алып қуланнның,
Жолға болды рауан.
Көз ушында булдырап,
Тау жотасы көринди.
«Жетейін соған ертерек...
Яки шопан бар шығар.
Яки сәруан бар шығар?
Яки кәруан бар шығар?
Яки булақ бар шығар?
Жетип барсам сол тауға,
Күн кеширер едим», деп,
Қумар көзин жаслады,
Булдыраған сол тауға,
Қаншайым турып орнынан,
Адымын керип таслады.

Жан-жағына қарады,
Қия шөлдің ишинде,
Қаншайым жалғыз барады,
Хұр қызындай перийзат,
Пияда жол жүрмеген,
Терлеп-тепшип көрмеген,
Ыссы менен сууықты,
Жаслайында татпаған,
Хеш бийжағдай жатпаған,
Табанынан тас қағып,
Еки көзинен жас ағып,
Үш күн бойы жол жүрди.
Шийрин жанын қыйнады,
Көзлери оттай жайнады.
Шөллегенде шөп шайнап...
Көк тас тесип өкшесин,
Турды базда ол қанап.
Бийикке шықса жортады,
Ойға түссе жууырып,

Көзи күнге тигилип,
Бели жайдай бүгиліп,
Барар жерін билмей-ақ,
Этирапына қарады,
Қаншайым қыз зар жылап.
Азығы пүтін сап болып,
Жүрегі қыздың сазады,
Қыйын дәртке қалады.
Жейін десе—тамақ жоқ,
Ишейін десе—суы жоқ.
Келди таудың астына,
Бір буржаны қушақлап,
Омалақ атып қулады.

* * *

Үлкен таудың артында,
Бар еді үлкен бір қала,
Атын Жонан дер еді,
Патшасы еді Бабахан.
Бабаханның журтында,
Елпең деген бір елде,
Шанияз деген исмли,
Бір балықшы бар еді.
Баласын Шабан дер еді.
Хаслы гедей сорлы еді.
Шабан деген кисинің
Азамат улы бар еді,
Сол жигиттің исмин,
Абдурахман дер еді.
Ол дуньяға келген соң,
Секиріп атқа минген соң,
Бахыт келди басына,
Дос жыйналды қасына.
Елі халқы ишеді,
Молдан пискен асынан.
Абдурахмандай жас жигит.
Өзі де болды сауатқан.
Атағы шыққан мәрт болды.
Сияқына қарасаң,
Аяқлары бесиктей,
Омырауы есиктей,
Билеклери тоқпақтай,
Жауырыны бар қақпақтай,

Маңлайының ортасы,
Тарта қарыс тараба,
Бабаханның елінде,
Абдурахмандай батырдың,
Данқы шықты әлемге.
Екі досты бар еді,
Екеуі де нар еді.
Биреуін Асан батыр, деп,
Биреуін Әшир батыр, деп.
Атар еді елі-халық.
Ел шетінде болған соң,
Абдурахмандай мәрт жигит,
Халықтың ғамын ойлады.
Жонанға келген басқыншыдан,
Талау салған душпаннан,
Абдурахман мәрт жигит,
Елі-халқын қорғады.
Әйне жигит жасында.
Елинен таңлап қыз таппай,
Абдурахман жүр еді.
Унамаған қызларға,
Нәзерін онша салмады.
Ғайраты тасқан уақтында,
Таулар менен құмлардың,
Кийік пенен қуланым
Қумар болып аулады.

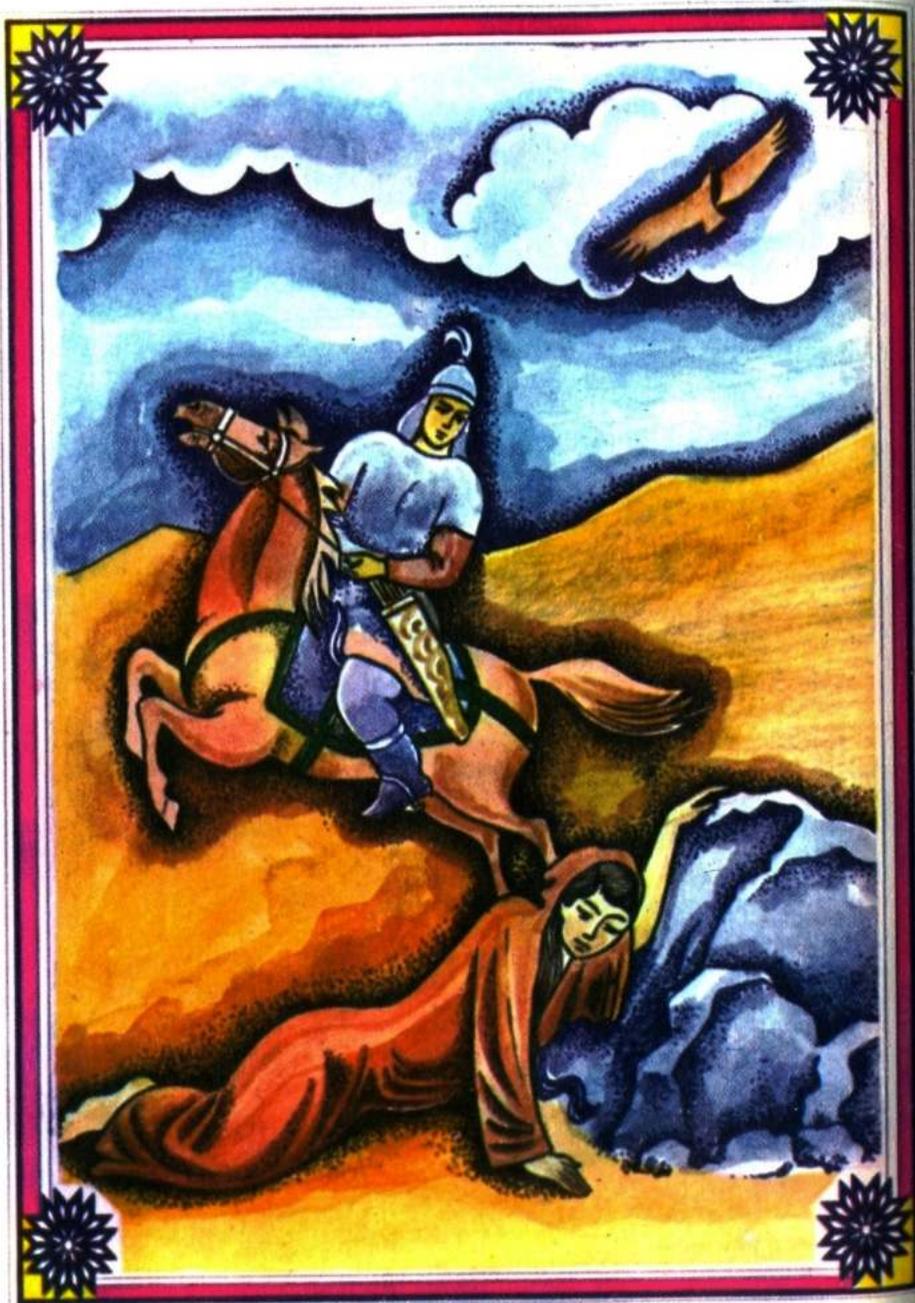
Бір күні аңға шыққанда,
Қусты салып жүргенде,
Омыраулы көк кийік,
Шыға келди алдынан.
Абдурахман қумартып,
Қус жиберди артынан,
Тазы зуулап барады.
Көк кийіктің изинен,
Абдурахман мәрт жигит,
Қоян көктей атына,
Керилип қамшы урады.
Әшир, Асан екеуі,
Жете алмай ізде қалады.
Кийікті ол қууалап,
Абдурахман кетеді,
Көп жерлерге жетеді,
Бір мәхәлде көк кийік,

„ҚАНШАЙЫМ“

129-бетке

*Барып жигит қараса—
Гүлдей жүзі жайнаған,
Екі беті алмадай,
Удылжыған қып-қызыл,
Жатқан екен перийзат.*

Көзден ғайып болады.
 Абдурахман мәрт жигит,
 Көз жиберип қарады—
 Көп буржаның басына,
 Қусы қонып қалады,
 Тазы барып соңынан,
 Этирапында турады.
 Барып жигит, қараса—
 Гүлдей жүзи жайнаған,
 Еки бети алмадай,
 Уұылжыған қып-қызыл,
 Жатқан екен перийзат.
 Көргеннің мийри қанады,
 Хүрдин қызы секилли!

Абдурахмандай мәрт батыр,
 «Тәнде жаны бар ма?» деп,
 Көкирекке қолды салады,
 Әсте ғана сыйпалап.
 Жерден көтеріп алады,
 Аұзына суұ тамызып.
 Суұды жутып Қаншайым,
 Көзин ашып қараса—
 Аұызлары оймақтай,
 Арысландай бир жигит
 Сонда оған көринди.
 Қууғаннан шөлде қыз,
 Өксип-өксип жылады.

— Араладым Хәсер таудың тасларын,
 Табалмадым өзиме кеуіл хошларым.
 Боламан мен сен жананға қәуендер,
 Не себептен ақты көзден жасларын?

Қамшы урсам көкке атылар әреби ат,
 Сени көрип болды кеулим әбден шад
 Сен неге өксип-өксип жылайсаң,
 Көптен берли көрмедің бе адамзат?

Қолымда ойнайды полаттан қалқан,
 Дүньяда көрмедим мен сендей жанан.
 Перимисен, адамбысаң, бер хабар,
 Буншама ақ урып не болды саған?

Мен қорғадым Елпең деген журтымды,
 Мен муңайып айтайын өз дәртимди.
 Кимсен өзиң, сеннен сорап билейин,
 Бизге баян әйле, пери, атыңды?

Солдырғанман душпанлардың гүллерин,
 Сауаш күни тарқатқанман шеримди,
 Қумарландым сендей қызды көргели,
 Бизге айтың шыққан журтың-елиңди?

Астыма мингенде киснер әреби ат,
 Ашықлар сөз айтса етер ықтықат,
 Қыйын сауда түскен сениң басына,
 Жасырмай айт өзиң маған, перийзат?

Усы сөзди айтқан соң,
Абдурахман мәрт палуан
Мутырасын алды да,
Орамал менен сыпырып.
Жерге қойды абайлап.
Жерге төсек жаяды,
Таудың таслы жерине,
Отырды қустай екеуі.

Орнынан турып Қаншайым,
Мутырадан суу ишип,
Келди ақыл-есине.
Зулпын қыз әсте тарады.
Сулұ қасын сылады.
Көз қыйқашлап қарады,
Сулұлап айтты өткенин,
Бұл жерге қалай жеткенин:

— Сөзди тыңла, батыр жигит, мәрт султан.
Баян етсем өзим шыққан жеримди,
Кеуіл ашып сөйлесейін сен менен,
Сардақлы деп атар тууған елимди.

Әкемнің исмин дейди Сулайман,
Молламушкил деген менен дос болған.
Журттан шығыуыма болды сол себеп,
Жасы жетпей терис қайтқан бийийман.

Мен жыламай ким жыласын зар-зар,
Бейтилге болғанды әкеміз қумар.
Әке-шешем, жалғыз ағам Абдулла,
Үшеуі қосылып етилер сапар.

Жалғыз қалдым кең сарайдың ишінде.
Хеш ким рәхим етпес көзде жасыма,
Бузық көрдим устазымның қылұасын,
Шыдамадым нийет еткен исине.

Келтирмедім шарбағымның қасына,
Мен түкирдим иймансыздың бетине...
Шуғыл екен, инандырды сөзине,
Ата-анамды қарсы қойды өзиме.

Кеуіліне тоқып көп жалған гәпти,
Ағама салғанды үлкен бір дәртти,
Әкеміз инанып молла сөзине,
—Қызымды өлтирип кел, балам!—депти.

Ағам келди шарбағымның қасына,
Буулықты ол көзден аққан жасына,
Таслап кетти найлаж қайнаған шөлге,
Мен зорға келдим таудың тасына.

Жала жапты қылды мени гүнакар,
Душпанымда қайдан болсын намыс-ар?!
Хақлығымнан келдің мениң үстиме...
Мен жыламай ким жыласың зар-зар,?!

Солмағанды мың гүлимнен бір гүлим,
Жала жапсадағы маған шуғыл хәм зулым,
Несийбем тартқанды таудың ишине...
Усылай болды мениң жаслық тәғдирим.

Әжел жетпей шықпас екен тири жан,
Үмитлендирип, таслап кетти жан ағам,
Хәлсиреп бір өзим шөллерде қалдым,
Хеш ким де алмады меннен бір хабар.

Жығылғанда еттим қайғы-ууайым,
Бір жутым суу ушын жаман сарғайдым,
Сүйеп суу берген соң айтпасам болмас,
Сорасаң атымды дейди Қаншайым.

Ақыллы дана ер еді,
Абдурахман мәрт жигит.
Қаншайым сулуу болса да.
Жас кеуілін тоқтатып,
«Ақыллы қыз екен», деп,
Ишинен жигит қууанып,
«Хаслымды мениң сорар», деп,
Сөзден үмит етеді.
Кеуілін жигит хошлады,
Көп сөзлерди ойлады,
Бир-еки ауыз сөз айтып,

Өзин тутты бұл жигит.
Қаншайымның кеуіли,
Дәрья яңлы тасады.
«Сөз айтсам теңім екен», деп;
«Бойы—бойға минәсип...
Хаслы залым болса егер,
Аулақ жүрип қашайын;
Өзи болса хақ жигит,
Кеуілимди шын ашайын», деп
Бир сөз айтты Қаншайым

— Батыр жигит, сизге айтар арзым бар,
Егер көрсең айтқан сөзди миясар.
Жақсының болмайды жаман қиялы,
Дос көріп сорайын, атың ким болар?

Хазан урып солдырмағыл гүлимди,
Суу тамызып шығардың сен тилимди,
Ат сорасқан айып емес, заманлас,
Айтың, жигит, бизге шыққан елинди?

Жақсыны көргенде мийрим қанады,
Жүрегім елжиреп халлас урады,

Ат сорасқан айып емес, заманлас,
Айтыңызшы, ата менен бабаңды?

Жырақ қалды Сардақлының қаласы,
Қыз баланың неге жетсін наласы?!
Бірас атың баян етиң, мәрт жигит,
Сіз боласыз ким дегеннің баласы?

Абдурахманның сол уақта,	Халық үшін хызмет қылғаның,
Кеуили толды сулыұдан.	Соның үшін ел-халқы,
Менменликтен өзін сақлап,	Абдурахмандай жигитти,
Ғошшақ жигит ақылын топлап,	Шын жүректен сүйгенін,
Бабасы балықшы болғанын,	Баянлады сулыұға:
Әкеси дийқан болғанын,	

— Арзымды еситиң, Қаншайым жанан,
Бірас сөз айтайын жасырмай саған,
Бабамыз балықшы, әкемиз дийқан,
Бабамыз—Шанияз, әкемиз—Шабан.

Күн көриске жумсаған ол көп күшти,
Ийнинде шолпысы, өзи балықшы
Қамыс үй—жазында, жарымлық аұқат,
Қысында—қақыра, дийқан болыпты.

Бабамыз Шанияз әкемиз Шабан,
Отыз жыл жүрипти байларға дийқан,
Күнликшилік пенен күнин кеширген,
Бизлердей перзентти зорға сақлаған.

Жигит болып шықтым соннан дүньяға,
Ғайратымнан бедеу миндим бийбақа.
Бул Елпенде жаратпадым қызларды,
Ғайыптан жолықтың, Қаншайым, маған.

Жанымда бар еді екі жандай дос,
Басқыншыға аұқамласып болдық қас,
Себеп пенен қусым қонды басыңа,
Бизден жағдай сорасаңыз, қарындас.

Шашларыңды сонша ұзын өресен,
Елеберин жөнин сорай бересен,
Сендей бір қыз еді менің әрманым,
Жолдас болсақ буны қалай көресен?

«Елпен» деп аталар бизің туған ел,
Бағда ашылған қыз екенсең қызыл гүл,
Дәуран сүрмек сениң менен —қумарым,
Ендигисин, Қаншайымжан өзің бил.

Бағымды көрсениз—ашылған гүлзар,
Айдай жамалыңа болдым интизар,
Қосылысып бірге дәуран сүрейік?
Мендей мәртке өзің болсаң шын қумар.

Дүньяда кисиге бермесин тарлық,
Хақ истен келеді жигитке байлық,
«Абдурахман» дейди менің атымды,
Бірге қосыламыз, көрсең ылайық?

Абдурахманның сөзлерин,	Дәрьядай кеуилин ашады,
Парасатлы көрді қыз.	Көкиректе әрманың,
Сабырлы екенін билип,	Биримлеп қыз айтады:
«Нағыз туған жигит» деп.	

— Абдурахман, сөзимди есит, мәрт султан,
Өзиндей жигитке болсын жан құрбан,
«Әжел ғайып неке ғайып», дейди журт,
Мениндей перийзат шын ашық саған.

Таулардың басынан көринер ақ қар,
Неше ашық өткен болып интизар,
Өзиниздей жигит көрсе миясар,
Мен боламан мәнгилікке сәуер яр.

Және қулақ салып ергил тилиме,
Шадлық пенен алып барғыл елине,
Барып қолдан кесе шарап берейін,
Оннан кейін сал қолыңды беліме.

Жаныма жыйналсын қыз хәм жауанлар,
Сырнай-гернай шертсін қосып хош хауаз,
Той бериниз атыңызға ылайық,
Тойда хызмет етсін қатар-құрбылар.

Ылақ болсын хәм шабылсын әреби ат,
Кеулимнен шықсын және ғамлы дәрт,
Тойды берип тұрып Елпен елине,
Ата-анаңыз көрсетсін құрмет.

Тойыңызға жыйналады көп адам,
Шадлық құрсын ғәрип-қәсер, неше жан,
Қол алысып гүллән дослар ишинде,
Екеўмиз сүрейик әрмансыз дәўран.

Бармай турып Елпең деген елине,
Қолды салма мениң таза денеме,
Той-тамаша бермей, көпке танытпай,
Сендей мәртти мен алмайман кеўлиме.

Кеўили толды жигиттиң,
Қыздың айтқан сөзине,
Қарлығаштың пәриндей,
Шым қап-қара көзине.
Болды әбден хош уақты.
Қулан менен кийиктиң,
Етинен илеп қәбапты,
Қаншайымға береді;
Аттан алып қоржынын,
Жемис қойды ортаға.
«Енди қашан келер?» деп,
Артта қалған доеларын,
Күтеди жигит бир қанша...
Досты Асан хәм Әшир,

«Абдурахман қайда» деп,
Бир төбеден асты да,
Келип жетти бир уақта.
Асан аңлап қараса,
Қаншайымның аузына,
Кәбапты тутып жан досты,
Отыр екен қасында.
Бир мәўсимде ашылған,
Қызыл гүлдердей жарасып,
Отыр екен мәс болып,
Әбден уақты хош болып.
Бұны көрип Асан да,
Айтты сонда мынаны:

— Абдурахман, достым едиң жана-жан
Сениң ушын ишемен мен хәтте қан,
Изди көрип, әтирапқа ат шауып,
Табалмадық, болдым лекин саргиздан.

Көзимнен аққанды бул қанлы жасым,
Гездик шөл аралап, таўлардың тасын,
Кәбап бердиң тарқаналы қолыңнан,
Сорадың ба, достым, қыздың сен хаслың?

Ашық болған жигит «яр» деп зар урар...
Бир перийзат дуўшар бопты миясар,
Яр қолынан бүгин шарап ишейик,
Ата-анаңа тезден жеткер сен хабар.

Жигит болар жигирмада барқаман,*
Достын излер өлгенинше қәдирдан,

* Қамалға келер.

Пери ме екен я болмаса хұрмекен?—
Саған тап болыпты сулыў бир жанан.

Қулақ салғыл, Абдурахман, сөзиме,
Батыр билип ерген мергенге изиңе.
Қутлы болсын достым усы қылўетин,*
Қосылыпсаң бир периниң өзине.

Ат ойнаса көкке шығар бурқып шаң,
Бәлент болдың бул дүньяда душпаннан,
Ғайыптан қосылыпты сизге бир пери,
Қалмасын кеўлинде гирбиң хәм әрман.

Досты кеўлин билдирип, — Түйе хәм ат жеткер,—деп,
Айтқанын соң бул сөзди, Қуўанып қарап Асанға,
Абдурахман шад болды. Тағы да бир сөз айтады:
— Ата-анама билдир, —деп,

— Асан достым, айтар саған арзым бар,
Бахыт туўры келди бизге миясар,
Дос қуўансын барғанымда шадланып,
Күйиң өлсин биз барғанша душпанлар.

Көринеди Қаратаўдың қауышы,
Қабыл болды ата-ананың көз жасы,
Душпан жылап, дослар күлсин бул иске,
Ғаррымыздан алың барып сүйинши.

Бағларымда сайрар тынбай мурғызар,
Ағайин-туўғаным билсе қуўанар,
«Таў үстинде бир арыўды алды», деп,
Ел-халқыма бул хабарды айтып бар.

Шадланысып келсин ағайин-туўған,
Қара нар үстине гебеже** құрған,
Жанында келсин қыз бенен жаўан,
Кеўилинде қалмасын зәрре бир әрман.

Атлар шауып келип алсын орамал,
Қаншайымды көрген болар интизар,
Ел жигити қалмай келсин жыйналып
Бул сөзлерди досларыма айтып бар.

* Оңаша отырған жерин.

** Түйе ямаса арба менен узақ жолға шыққанда зат салатуғын ыдыс.

Досты Асан хәм Әшир,
Тоқтата алмай өзлерин,
Ойнақшытып көзлерин,
Секирип минди атына.
Қуғаннан дослары,
«Тезирек жетсек еди» деп,
Атқа қамшы урады.
Астындағы бедеулер,
Айбатлы тау-тас үстинен,
Жумалаған таслардан,
Асып-түсіп барады,
Жолда көрген адамлар,
Дүрлигисип қалады.
Күн болғанда сәске түс,
Шаңырағы дан-даннан,
Ууықлары алтыннан,
Шабан жатқан отаудың,

— Жыламаңыз, қуғаныңыз илайым,
Көрдим балаңыздың бахыт-талайын,
Мен ойлайман «перийзаттың қызы» деп,
Қарап тұрсам бір сулыу қыз, мұлайым,

Ғош жигиттің қабыл болды көз жасы
Балаңыздың көптен күткен хәуесі,
Жасты төгіп жылай бермең әкесі,
Бизге берің қуғаншлы сүйинши,

Қолымдағы мениң полаттан қалқан,
Достымның кеуилинде жоқ болды әрман,
Гез келипти бір перинің қызына,
Хабар ет, еситсин ағайин-тууған.

Ашық болған «назлы яр», деп «ах» урар,
Таярлансын қыз-келиншек, жауанлар,
Қатар-қурбы, жигитлери жыйналсын,
Бүгинги күн тойға миясар болар.

Еситип буны Шабаның,
Белин беккем бууынып,
Жас жигиттей қууыңлап,
Ырғып турды орнынан.
Абдурахманның анасы,

Он жағынан екеуи,
Бедеуиң шауып өтеди.
Бир айланып еки дос,
Ғаррысына жетеди.
Бели жайдай бүгилип,
«Абдурахман келер», деп,
Отырып еди ғаррысы,
Бара сала еки мәрт,
Бедеуден ырғып түседі,
Кемпир менен ғаррысы,
«Балаға бәле болды», деп,
Еңкилдесип жылады.
— Жылай гөрмең хасла сизлер!
Шад болыңлар енди,—деп,
Шайырлығы бар Асан ер,
Кемпир менен ғаррыдан,
Сүйинши сорады:

Аршаларын ашады,
Әшир менен Асанға,
Зерли шекпен жабады,
Сүйинши алған жигитлер,
Елпеңнің кең шетине,

«Той», деп атлар шабады.
Шабан ғарры той баслап,
Қуғаннан шад болып,
Екеу-ара бір табақ,
Халыққа берди көп тамақ.
Палауды молдан үйдирип,
Қыз-жигитти жыйдырып,
Нарларға жүкти арттырып,
Абдурахманның алдына,
Айтқаннан етип зияда,
Нешеси атлы, пияда,
Ел шетине шығарды.
«Бағлардың гүли шайда», деп,
«Бундай пери қайда», деп,
Қызлардың көзі жайнады,
Жетип келген бир ұақта,
Қаншайым жатқан көк тауға.
Гебежеге миндирип,
Хасыл кийим кийдирип,
Түрли сазды шерттирди.
Жигитлери ат шауып,
Қуғанып ылақ ойнады,
Қаншайымдай арыуды.
Ұақты-хошылық саз бенен,
Қызға миясар наз бенен,
Отауына әкелди,
Үш күн тойды береді.
Той өтип, халық тарқасып,
Ашылады гүл-ғұмша,
Абдурахман, Қаншайым,
Отауда қалып оңаша,
Дәуран сүрди әрмансыз,
Жыл бойына удайы,
Доланып күндіз хәм кеше...
Бир жыл өтти арадан,
Айлар жетти жаңадан.
Қаншайымнан ул болды.

— Жүрген жериң Елпең көлдің даласы,
Қус салғаның Хәсер таудың жырасы,
Сизлердей жигиттің барды мәртлиги,
Бирақ қайғырмайды халықты биразы.

Атын Асқар қойдырды.
Және бир жыл арадан,
Зуулап өтти белгисіз.
Тағы тууды бир улды,
Атын Мамыт қойдырды.
Шабан баба қуғанып,
Қой семизин сойдырды.
Баслады үлкен бир тойды.
Үш жыл өтти арадан,
Әрмансыз сүрди мәрт дәуран.

* * *

Бабаханның еллери,
Хағлаған күтә бай еди,
Төрт түлиги сай еди.
Сардақлыны сораған,
Темирхан деген урыспаз.
Бул журттын патшасына,
Өлгенинше жау еди.
Сардақлыдан бул Жонан,
Күтпегенде таланып,
Халық болды сергиздан.
Бабахандай бул ханға.
Абдурахман батырдың,
Хабары түсти сол заман.
Мәртлигин оның еситип,
Шақыртып алды жигитти,
Хәпзаматта Бабахан.
Хәш бир көрген жоқ еди.
Елпеңлинің патшасы,
Сонындай гүлзар жигитти!
Бабаханды ардақлап,
Батыр оның алдында,
Тәжим берип турады,
Сонда турып Бабахан,
Жигитке сөз арнады:

Жарылғанды шаруалардың сабасы,*
Қулағыма жетти халықтың наласы,
Халық қорғамай не қылып жүрсең, мәрт жигит?!
Өзің болсаң балықшының баласы!

Кеннен жатқан бұл Елпеңнің еллери...
Журтты шапты Сардақлының шерлери,
Бизиң елди олар бассынып талайды,
Бармаймыз ба, ели-журттың ерлери?!

Басқыншылар басқа салды қайғы-зар,
Душпан болеа ол кимлерди қайғырар?!
Батырдан халық табар уллы күш-қууат,
Неге болдың ели-халықтан бийхабар?

Абдурахман сол ұақта, Ханның хабарсызлығынан,
«Жалғыз неге жарар!» деп, Айтты күйинип мәрт палуан:
«Маған сарбаз керек», деп,

— Ашық болған ялғаншыда «ақ» урар,
Жалғызларға дүнья болар бир күн тар,
Қалай шыдап отырыпсыз патшамыз,
Биздей мәрт жигиттен өзиң бийхабар?

Толдым хәзир жигирма бес жасыма,
Рахим етпеспен душпан жасына!
Қорғар едим Жонан менен Елпеңди,
Қырқ жигитти берсең мениң қасыма.

Журтыңыздан хабардар бол, тақсыр хан!
Үстимде сауытым, болса хәм қалқан.
Өткір найза болса өзи полаттан,
Этирапыма келе алмайды хеш душпан.

Қырқ жигитим минсе сайлап қаназат.
Белине байласа қурал хәм жарақ,
Шықсақ ат ойнатып бизлер алдынан.
Елпең елиң болмас па еди парахат?!

Тамам етип сөзлерин, Сол мәхәлде Бабахан,
Турған жерде мәрт жигит, Көп ойларды ойланды...
Кейнине қайтады. «Бар,—деп—бунда қәсәйет,

* Териден исленген, шубат сақланатуғын ыдыс.

Жигит екен ақ нийет»,
Деп кеңести Бабахан,
Беглер менен үзирге,
Келисим берди бәри де,
Абдурахман батырды,
Қырқ жигитке бас етип,
Шығарыуға алдына,
Топылатуғын душпанның.
Арадан өтти үш-төрт күн.
Елпеңнің ханы Бабахан,
Қырқ жигитти таярлап,
Қырқ бедеу таярлап,
Жигиттиң берди қолына.
Абдурахман, мәрт жигит,
Ләшкер ертип изине,
Кетти сөйтип жол тартып,
Хәсер таудың үстине,
Душпаннан халқын қорғауға.

* * *

Ендиги сөзди еситиң,
Сардақлының патшасы.
Темирхан деген урыспаздан.
Қаншайымның ағасы,
Абдулланы қасына,

Ертип шықты ол жолға,
«Аң аұлайман», деу менен.
Ортасында шөллердің,
Шаңғытып олар жүр еди.
Қасында бар неше адам,
Асынған қурал-жарақты,
Минген сайлап елден атты.
Кийик қашты бир ұақта,
Көп жигиттиң алдынан.
Абдулладай мәрт жигит,
Бул кийикти қууалап,
Айрылып кетти ханынан.

Бир ұақытта көринди,
Сардақлыға жол тартқан,
Көп нарларға жүк артқан,
Қум үстинен жол асып,
Қиятырған бир көруан.
Темирхан кетти изинен,
Баратырған көруанның.
Жақынлап барса көруанға,
Қыдыр деген ғарры бар.
Көруанды алға баслаған.
Қыдырды көрип Темирхан,
Айтты сонда мынабы:

— Арзымды есит қулақ салып, Қыдыр шал,
Батыр тәрик етпейди хеш бир дүнья-мал,
Өзиң едиң жети ханның еркеси,
Елпеңнің елинен берши бир хабар?

Ашықтың пидәдур яр ушын жаны,
Кеулинде жоқ Темирханның эрманы,
Елпеңнің елинен берин бир хабар,
Бул елаттың ким болады палуаны?

Көкке қарар бизлер минген қаназат,
Қырқ жигит бойында тасыйды ғайрат,
Барып турып тайың олжа қылмаға,
Елпеңнің елинде бар ма перийзат?

Мыйық тартып Қыдыр шал, Темирхан сонда жалтақлап,
Темирханға қарады. Қырқ жигитке қарады,
Темирхандай патшаның, Кекетип оны Қыдыр шал,
Таңлап айтқан сөзлерін, Былай деп берди жууашты:
Бир пул шелли көрмеді.

— Қулақ салың, қәтелик жоқ сөзімде,
Мен сөйлесем жаслар толар көзіңе,
Елпенде бар Сардақлының арыуы,
Хан миясар көрмей ме оны өзіңе?

Сорайсаң сен бұл Елпеннен бир хабар,
Абыройынды төгер сениң душпанлар!
Бир сулууды көрдим Елпен елинде,
Буындай арыуды көрмедім, инан.

Билесең бе, ханым, елдің абыройын?
Қызлар шекпес Елпиндіде ууайым,
Сардақлыдан бир қыз келин болыпты,
Атын дейди ол арыудың Қаншайым.

Мен айтпаспан сизге хеш уақ жалғанды,
Талап жүребер басқыншы боп көруанды!
Сардақлыдай салтанатлы елиннен,
Бир арыуың Елпенге гүң болғанды.

Буның менен Қыдыр шал, Әдеуір ғана қабартты,
Хабар айтып патшаға, Сүйеклерін қақсатты.
Сардақлыға жол тартты. Қырқ жигитін топлады.
Темирханның кеуилин, Кеуилиндегі бар сырын,
Қыдыр шалдың сөзлери, Хеш жасырмай айтады:

— Ашылар бағларда, не шайда гүллер,
Тыңла сөзди кең майданда жигитлер.
Бұл хабарды еситип жүрек жанады—
Атланың изимнен, бағадыр шерлер.

Ышқы отына күйип-лаулап жанаман,
Барып Елпенлиге талау саламан,
Тири болсам дүньяда Қаншайымды,
Несип етсе хаяллыққа аламан.

Ат қуйрығын шөл ишінде өремен,
Сауаш болса несийбемнен көремен,

Ашық едим Қаншайымға бұрыннан,
Мен жолына ғарры жанды беремен.

Буны айтып Темирхан,
Кесе жолдан жүреді,
Дәрбент жолға жақынлап,
«Шаң шығарып» келеді.
Бир кийикти өңгерип,
Жетип келди Абдулла,
Ғайратына жигиттің,
Темирхан берди бир тилла.
Сол мәхәлде қызғылт күн,
Уясына батады,
Мәсләхәтлесип Темирхан,
Майдан жолдың ишінде,
Жигитлер менен жатады.

Таң атыудан жетеді,
Темирханның жел сөзи,

Уйқыдан турған хәр кимге:
«Оның кетиң—бир жақтан!
Бесиң кетиң—бир жақтан!
Тийисіңлер—хәр жақтан!».
Буйрық берип турғанда,
Арысландай ақырып,
Жолбарыстай ыңыранып,
Абдурахман мәрт батыр
Тура қалды алдында.
Астында Қоян Көк,
Қиснеген уақытта,
Қаратау кетти гүңдиренип.
Аттың басын бұрады,
Абдурахман мәрт палуан,
Тымсал айтып сөз бенен,
Жол болсынды сорады:

— Хауа жауса айдын көллер хөл болсын,
Душпан қарсыласса жасы сел болсын!
Қайсы елден қайсы елге барасаң,
Ат көтерген хәй, басқыншы, жол болсын?

Сен минипсең нар бедеудің белине.
Не жаманлық алып шықтың кеулине?
Бұрынғыдай сала жатқан* халқым жоқ,
Сен барасаң қайсы патша елине?

Астымда ойнайды киснеп бедеу ат,
Шөлді гездим, эрманым жоқ кеулим шад,
Қайсы елден қайсы елге барасаң,
Қайда барсаң, барар жерден хабар айт!

Писент етпей жигитти, Айбат етип кийликти,
Темирхан патша жекиринип, Хәкисине сөз айтты:

— Ат мойнына тақтым тилладан тумар,
Қолымда қаруым, белде мәдет бар,
Жүрген жолымды мен саған айтайын,
Батыр болсаң жақынлап кел, енеғар!

* Қорғаусыз жатқан.

Нешиелер тилейди басқа өлимди,
Ашыұлансам майыраман белинді!
Көп сөйлем Елпеңлинің қусшысы,
Я болмаса мен шабаман елинди!

А б д у р а х м а н:

— Ханлар өлсе аза болар алтын тах.
Батырлардан хеш кетпесин дәулет-бақ.
Өзим өлмей мен бермеймен жолымды,
Сенде болса, менде де бар күш-жарақ.

Әжел жақын келер гейде бендеге,
Маған абай етесең сен неге?!
Найза салып сынасайық күшлерди,
Қумар болсаң кел өзиңиз бир жекке!

Жекпе-жекке шығуға, Абдулладай батырын,
Ханның кеуили бармайды, Былайыңша арбайды:

— Қолыңда бар беккем полат қалқаның,
Душпанлардан алып бергил әрманым,
Ол бир қорқақ балықшының баласы!!!
Шық майданға, Абдулладай палұаным?

Алдында душпаның саған зар урар,
Шолпышыға енди әжел, қәуип туұар,
Хәуес пенен барып кескин желкесин,
Бармасаңыз басқа тағы палұан бар.

Епкинли еди Абдулла,
(«Батыр—аңқау, ер—гөдек»,
Деп айтқандай ели-журт.)
Арбауға ол нанады.
Ат ойнатып сол ұақта,
Майданға шығып барады.
Кеуилинде темирдей.
Сығасып орнап қалады,
Темирханның әрманы.

Абдулладан басқа бир,
Жоқ еди оның палұаны.
«Ғайрат көрсет, балам!» деп,
Атаңа нәлет Темирхан,
Көп хошемет салады.
Майданға палұан шыққан соң,
Абдурахман сөйледі,
Қасында жолдасларына,
Сөйлегенде не деди:

— Қулақ салып кеуилине уқ, жигитлер,
Қызды денем, ойнады сом билеклер,
Палұанына мен берейин соққыны,
Сизлер мениң тамашамды көриңлер.

Абдулладай жигиттиң,
Көзи оттай жанады,
Абдурахман бир жақтан,
Ер Абдулла бир жақтан,
Дәл ортаға шығады,
Жақын келди қасына,
Бир ұақытта Абдулла
Урды мықлап ақ найза—
Абдурахман қорықтастан,
Қалқан тутты басына.
Тийген ұақта бул найза,
Абдурахмандай жигиттиң,
Қарсы тутқан қалқаның,
Еки теннен бөледі.
Абдурахман мәрт жигит,
Найза салған ұақтында,
Абдулланың сауыты,
Шапан янлы сөгилди.
Абдурахман, мәрт-палұан,
Жағаға қоллар салады —
Ат үстинде екеуи,
Бир-бирин тартып ала алмай,
Ер үстинде алысты.
Тартқан ұақта Абдулла,
Абдурахман дәрпенбес.
Еки палұан сол жерде,
Жерге түсип алысты.
Бир-бириннің белинен,

Әбден қатты таулады.
Абдулладай мәрт жигит,
Абдурахмандай палұанға,
Қышқырып жамбас салады,
Абдурахман сонда да,
Дәрпенбей тағы турады.
Кеуилин ғамға толтырды,
Ақша жүзин солдырды,
Абдурахман батырдың,
Қуатына шыдамай,
Көкиреги сырылдап,
Абдулла палұан болдырды.
Турып қалды қырынлап...
Абдурахман палұанның,
Көзи оттай жанады,
Көтерип жерден алады,
Айналдырып басынан,
...Лекин ойланып мәрт жигит,
Аяңқырап палұанды,
Жерге есте қояды,
Қанжарын қолға алады.
Аяу бар ма урыста?!
Сол ұақытта Абдулла,
Шақалақлап күледі!!!
Абдурахман мәрт жигит,
Абдуллаға бир қарап,
Хұрмет пенен сорады:

— Минген ұақта көкке қарар әреби ат,
Өлер ұақта күле ме екен адамзат?
Кеулимде зәрре әрман қалмасын,
Жаның барда себебини хәзир айт!

А б д у л л а:

Жақсы болса ел болады парахат,
Ел қорғайды нағыз туұған азамат,
Күлмей-емей жылайын ба зар-зар?!
Баратырман сәуер ярсыз, бийзүрият.

Ах урғанда еримей ме, қара тас,
Өлгенимде жаяр еди қара шаш...
Мен жоқ еттим, ерип шуғыл сөзине,
Жоқлайтуғын менде жоқ я қарындас...

Найза урсаң бөлинеди қара тас
Әзиз ерге күтә мүшкіл бул сауаш,
Мен жалғызбан жарық дүнья әлемде,
Болайын мен сениң менен мәңги дос.

Абдурахман

Неге керек еки елге жаўгерлик?!
Инсаният тилейди бәрха тирилик,
Басын тартса дос болыўдан кимде-ким,
Ол болады мәрт жигитке нәмәртлик.

Абдулла

Дослық келип ашты мениң кеўлимди,
Сен де мендей қорғадың журт-елинди,
Тири болса берер едим мен саған,
Шөлде қалған Қаншайымдай сиңлимди.

Айтқаннан соң бул сөзди, Турды орнынан Абдулла,
Секирип турды орнынан, Қылышын байлап белине,
Абдурахман мәрт палўан!!! Темирханның бетине
Толқыды, ыраслады демин, Көз айырмай қарады,
Танытпады күйеу бала екенін. Айтты сонда мынаны:

— Кулақ салың бул сөзиме, Темирхан,
Бундай ер жоқ, нағыз батыр, шын палўан,
Қәхәрленип шықса егер сауашқа,
Ушырайды ели-халыққа не аўхал?!
Ант беремен алдыңда.

Сырын билдим көкиреги дос, ақ кеўил,
Өлгенше боламан мен енди шын дос,
Келип алмасаңыз мәрттиң қолынан,
Болмайсаң халыққа қәўми-қарындас.

Ат ойнаттым бәлент майдан жыраға,
Бундай батыр мен көрмедим дүньяда,
Сырын билдим көкиреги дос, ақ кеўил,
Дослықта жасайық бизлер бәрқулла.

Темирхандай шерменде, — Душпан етип еки елди,
Абдурахманды көргенде, Қәтелик өтти меннен,— деп
Кетти бирден маймаңлап, Манзур айтты* зарланып:

* Түйірли гәп айтты.

— Абдурахман, арзымды есит, кулақ сал,
Мәрт жығылды, қолдан кетти намыс-ар,
Қәтелик көп екен билсем өзимде,
Мәрт жигит жықса да бермейди азар.

Кулақ сал сөзиме, халықтың баласы,
Адамзаттың көп болады наласы,
Қолынды бер, көрисейик палўаным,
Кетти мениң кеўилимнің жарасы.

Биз мингенде кисинейди әреби ат,
Неше жола салдым елге қыйын дәрт,
Кеширерсиз гүнайымды, мәрт жигит,
Дос болайық бир-биреўге қойып шәрт.

Мендей надан мал үстинде урысар,
Нәмәртлик ис ойсызларға жарасар,
Батыр жигит халқы ушын гүресип,
Ким болса да ары ушын таласар.

Алдымә тутылған полат қалқан бар,
Енди жақсылық боп, әрман жоқ бол,
Кеклер кетти кеўилимнен таралып,
Биз боламыз сизің елге дос-яран.

Суў орнына ишип жүрдим қызыл қан,
Надан болып өскен екен Темирхан.
Кеше — душпан, бүгін мине дос болдық,
Бизде де, сизде де қалмасын әрман.

Абдурахман палўанның,
Дослық еди күткени —
Жүзи оттай жайнады,
Көзи күлип ойнады.
Қайта-қайта көрисип,
Қолынан алды Темирхан:
— Сендей болмас ҳасыл зат,
Еки елди дос еткен,
Батыр жигит, азамат!
Кеўилге шиддет* алмаўға,
Бир-биреўге өлгенше,
Енди жара салмаўға,

Ант беремен алдыңда.
Рийза болсын халқым да.
Бир-биреўге барайық,
Дослықта мәңги жасайық.
Биреўде не жетпесе,
Биз бөлисип турайық.
Көзден ақпас қанлы жас,
Жасасақ бизлер болып дос;
Елпең деген ел менен,
Сардақлы болсын мәңгиге,
Тууысқан қәўми-қарындас.

* Душпанлық.

Абдурахман, сөзимди есит, мәрт султан,
Жалғаншыда қаймықпадым адамнан,
Көзиме көринди сыны-сымбатың,
Кеулиңе ҳеш жаманлық алмаған.

Атланып шыққанда қолымда жалау,
Елиңе мен салдым неше рет талау,
Саған кеуил бердим тууған адамдай,
Дослыққа қабыл ет қылышым мынау.

Еки елдің бағда гүли солмасын,
Бир-биреуден ҳасла кеуил қалмасын,
Бул дүньяда сениң, мениң тилегим,
Арамызда ҳеш бир қаслық болмасын.

Усы сөзди айтқанда,
Абдурахман палуанның,
Жығылды аяқ ушына,
Сардақлының патшасы.

Дәрья яңлы тасады,
Темирханға сол ўақта,
Абдурахман мәрт жигит,
Мына сөзди айтады:

— Пейлиңизден қайттың, болды кеуилим шад,
Жаманлық-ғой мәрт жигитке кесапат,
Дослық салдық кеуил ашып араға,
Барсаңыз етемен сизлерге хызмет.

Жигит болар жигирмада барқаман,
Жақсы сөзге еримей ме тәнде жан?!
Бизиң елдің барып көриң хызметин.
Сардақлының патшасы сен, Темирхан.

Жаман сөзге мәрт байланар тилинен,
Үмитим бар Сардақлының елинен,
Барсаң саған мен беремен зияпат,
Дуз татып кет Елпенлинің елинен.

Тамам етти сөзлерин,
Абдурахман мәрт палуан,
Сол ўақытта Темирхан,
Қырқ жигит пенен кенести:
— Әй, жигитлер, жигитлер,
Қулақ салың тилиме,
Мийман болып Елпеңге,
Барсаңызлар жигитлер,
Шадланып атқа минилер!

Жақсылардан чай ишип,
Қайтайық ели-халыққа.

Амантаз деген биреуи,
Дүньяда лаққы қуу еди,
Дузақ баспас сум еди.
Жигитлердің арасынан,
Ханға қарап сөйледі:
— Әй, Темирхан, Темирхан,

Бизден бар ма кеуилиңде,
Қайғы менен я әрман?
Көре алмасаң сен барып,
Бул Елпеннің қырларын
Бурыннан жаўсаң, алакөз...
Алып барсаң бизлерди,
Сарғайтпасын жүзлерди!

Бул сөзлерди айтқанша,
Көзди ашып-жумғанша,
Көк бурқырап, қара шаң,
Келип қалды үстине,
Таудан, асып көк кийик,
Артында бар көп кийик,
Урды келип ортаға!!!
Минди ҳәр ким атына.
Аң қызығы — шайтанды,
Апыр-топыр болады,
Қарамай сөздің парқына,
Темирханның ләшкери,
Көк кийиктиң изинен,
Қууып кетти батысқа,
Көринбей кетти бир ўақта,
Гайып болып бәри де.
Көп кийиктиң изинен.
Абдулла менен Темирхан,
Күни бойы ат шапты,

Қуптан болған ўақтында,
Алдында қой жүргендей,
Таудан асып көп кийик,
Өрмелесип барады.
Бул аўхалды көрген соң,
Темирхан пәске қайтады,
Үйли-үйине тарқасып,
Күн батардың алдында,
Тумлы-тусқа хәммеси,
Тарасып алып кетеди.
Ертеңине жыйналып,
Қырқ жигитиң бәри де,
Қурды үлкен мәсләхәт...
Елде үлкен той берип,
Халқын жыйнап бир жерге,
Сардақлының елине,
Түсиндирип айтады,
Сардақлының көп халқы,
Бул дослыққа қууанып,
Болды әбден хош ўақты.

Абдурахман мәрт палуан,
Кеули суўдай тасады,
Қууанып әбден йошады.
Жигитлерге қарады,
Ойланып турып мәрт жигит,
Мына сөзди айтады:

— Тыңлаңызлар қасымдағы батырлар,
Бурын — душпан, бүгин — доспыз, бердик қол,
Елпең менен Сардақлы бир дос болып,
Енди талау, я саўаш жоқ, таптық жол.

Биз мингенде кисинейди әреби ат,
Ели-журт та енди болар парахат,
Жүриң дослар елге қайтып кетейик?—
Бәриң бирдей Елпенлиге азамат.

Саўаш болса тәнде денем жанады,
Биз салмаймыз инсаниятқа жараны.
Елпең менен Сардақлыдай еки ел.
Темирхан хәм Бабахан дос болады.

Қамшы урса көкке атар қаназат,
Биз дос болдық, кеуилимиз енди шад,
Барып хызмет биз етейік халыққа,
Ер изиме қырқ жигиту-азамат.

Еситип оннан бул сөзди,
Хош болды ұақты хәммениң,
Шақақласып күлисип,
Жигитлердің нешеси,
Дуұтар менен най шертип,
Дәрбенттен қайтты елине,
Тууып өскен жерине.
Шарап кесе қолға алды,
Жигитлер әбден мәс болды.
«Дос болды, — деп, — еки ел»
Ели-журттың бәри де,
Хақ нийеттен қууанды.
Бойлары болып дәл яңлы,

Сөзлери болып пал яңлы,
Қаншайым көрип қууанды,
Абдурахманды қарсы алды.
Емпеңлеген ата-аналар
Ел қорғаған батырлар,
Көристи қол алысып,
Бир-бирине қарасып.
Шабан деген бабаңыз,
Дос еткенге мудама,
Хақ нийеттен қууанған,
Ауұхалын сорап батырдың,
Айтты сонда мынаны:

— Абдурахман, әй, перзентим, арзым бар,
Болып едик сен кеткенде бийқарар,
Бүгин мине еки елди дос етип,
Ел шетинен бердин, балам, шад хабар.

Көзимнің қарары, тәнде дәрманым,
Аман жүрсең қалмас, улым, әрманым,
Ырза болдым, көрсеттің сен ғайратты,
Еситип мен хақ нийеттен қууандым.

Саған берсин ғайрат пенен енди дәс*,
Ел абыройын улым етпедиң ылас,
Халық қууанды сениң еткен исине,
Болғанына мәңгиликке татыу, дос.

Өзим гедей едим, болған бийнауа,
Нешелерге хорлық берди бул дүнья,
Дослық салып сен келипсең араға,
Шадлық бердин Елпеңнің ул-қызына.

Бабаның кеуилин шадлап,
Қаншайымды көз астыңан,
Ара-тура бир шарлап,
Айтты бир сөз мәрт жигит,
Тымсал етип, сөз таңлап:

* Күш-қууат.

— Арзымды есит айналайын, әкежан,
Аямады бизің елди Темирхан.
Талау салып, шабыуылды көп салып,
Қуртар болды елди, малды, дүньяны.

Залаңның көп бул дүньяда әрманы,
Гегиле жарлады бир жигит қаны,
Сардақлыда Темирхандай патшаның,
Бардур Абдулладай палуаны.

Темирхан келиң елдин қәстине,*
Ат ойнатып келе қалды үстине,
«Хә» дегеннен тутты урыс сайманың,
Аң-таң болып қышқырғанда сестиме.

Мен едим-ғой халық ишинде шазада!
Ат ойнатып келди Абдулласы да!
Урған ұақта екеуимиз де тең етип,
Бөлинді қалқан, сынды найза да.

Сынады Абдулла мениң қууатым,
Алысты мен менен жиберип атың,
Сынап көрип өзинің де қууатын,
Ақырында көрди мениң ғайратым.

Абдулла умтылды мениң үстиме,
Жықпақ ушын қоллар урды дәстине,
Ылақтырмақшы болдым тасларға,
Аядым, жақсылық келди кеуилиме.

Алысқаным Қаратаудың даласы,
Маған жетпей Абдулланың шарасы,
Жыққанымда мени хайран қалдырып,
Шақалақлады Сардақлының баласы!

«Әзелден өткенди сонша ууайым,
Қарындасым бардур аты Қаншайым,
Тири болса берер едим», деди ол,
Ойлап палуан ел менен өз абыройын.

Сырды билмей әуелхадан қас болдық,
Сыйласпаға қасыл болдық, дос болдық,

* Елге қастыяншылық пенен.

Қол алысып дослық пенен екеуимиз,
Еки палұан кеуиллерди хош қылдық.

Көп ишинде айталмадым сөзимди,
Мен етпедим Абдуллаға назымды,
Әке, маған қандай кеңес бересен?
Қырқ жигитине танытпадым өзимди.

Мәрт екен-ғой, қулақ салды сөзіме...
Жаман сөйлеп мен тиймедим кеуилине,
Көк кийикти қуып кетип сап болған,
Бирден қайтып кетти келген изине.

Еситип буны Қаншайым, Көзиниң жасы тынбады...
Кеуилине алып уғайым, Абурахманға бир қарап,
(Жаман дәрт-ғой туғысқан!) Қаншайымға бир қарап,
Еңкилдеп жылап жиберди, Фаррысы айтты мынаны:

— Абдурахман, тыңла улым, тилегим,
Хәм қууатым, хәм өзинсең жүрегим,
Шыдамадым Қаншайымның сестине,
Алып барып көрсет шыққан иргесин.

Тыңла балам, айтқан мениң бул зарым,
Қаншайымның тарқат, улым, қумарын,
Барып көрсин ата менен анасын,
Көрип қайтсын Абдулладай туғанын.

Өзи нашар хәр нәрсеге жарайды,
Өзин барсаң да айып болмайды,
Қаймықпағыл, Абдурахман перзентим,
Бурыннан соң күйеу сыйсыз болмайды.

Абдурахман, саған айтар арзым бар:
Қаншайымжан етер қайғы менен зар,
Ата-ананың тилин алған жақсыдур,
Алып барсаң ели-журты қуғанар.

Сөз тыңлайды жигитлердің сарасы,
Узақ болмас еки елдің арасы.
Алып барсаң Қаншайымдай келинди,
Сауғат* болар еки бірдей баласы.

* Сауға.

Дегеннен соң атасы,
Абдурахман мәрт палұан,
Мыйығын тартып күледі,
Бул истин дәркар екенин,
Жигит зейни иледі.
Хош болды уақты әкенин,

Қасында турған ененн,
Барды енди мәрт жигит,
Қаншайымның жанына,
Сүйикли сәугил ярына.
Периден сулыу арыуға,
Айтты жигит мынаны:

— Қаншайымжан, саған айтар арзым бар,
Қулақ салып сөзди есит назлы яр,
Ата-ана рұхсат берди бизлерге,
Сауғатқа аламыз қәлеп қандай мал?

Бир уақытта Қаратаудан пәс болдым...
Темирхандай патша менен дос болдым,
Танытпадым хеш кимге де өзимди,
Ағаң менен өлгенимше дос болдым.

Ушырмадым Шалқар көлге ғазымды,
Мен уялып сарғайттырдым жүзимди,
Сардақлыға екеуимиз бир барайық?
Абдуллаға танытайын өзимди.

Қаншайым әбден шад болды, Қаншайым қолға алады,
Абдурахманның бул сөзи, Оң-солына қарады,
Кеуилине ыхтықат болды. Абдурахман палұанға,
Асқар менен Мамытты, Айтты сонда мынаны:

— Мен ашылған бағ ишинде қызыл гүл,
Сиз барғанда сөз етпесин бизиң ел,
Төреликти қойдым батыр өзиңе,
Мен қәйтеин, ендигисин өзин бил?

Кеуил аштым бул бәхәрден жазыма,
Қайыл болдың мениң еткен назыма,
Менде жоқдур Абдурахман хеш әрман,
Ата-ана ақыл берсин өзиңе.

Мен нашарман, тердің бағда гүлимди,
Өзим аштым сендей мәртке кеулимди,
Сардақлыға сапар етсең палұаным,
Қуғантасаң мениң туған елимди.

Усыны айтып Қаншайым,
Кеуилинен кетти уғайым.
Абурахман палұанға,

Берди ерик-ықтияр,
Сарпайды молдан алады.
Жанында бар сан жигит,

Абдурахман мәрт палуан,
Нарларға жүк арттырып,
Сары атаңның үстине,
Тақтараман құрдырып,
Қаншайымдай арыуды,
Еки улы қасында,
Гебежеге миндирди.

— Жигитликте әйлемедім кеуіл шад,
Қартайғанда көрдим, келинжан, рәхәт,
Кетер болсаң Сардақлының елине,
Сулаймандай қудамызға сәлем айт.

Бизлерге жетисти жақсы бир заман,
Кеуілде қалмады ғам менен әрман,
Абдулладай ағаңызға сәлем айт,
Ортақ болды хәммемизге бул дәуран.

Ашылғай сениң бир ғумшадан мың гүлин,
Хызметің унады, жоқ болды минин,
Амаң барып, сау келгейсең журтыңа,
Сорағанға сәлем айтың, келиним.

Усыны айтып бул бабан,
Абдурахман баласын,
Қаншайымдай келинің,
Шығарып салды кең жолға,
Абдурахман мәрт жигит,
Жолдасы бар қасында,
Нарларын жолға жетелеп,
Тартыу-бадалға менен,
Сардақлының елине,
Жолға рауан болады.

* * *

Ендиги сөзди еситин,

— Қулақ салың, Сарғын мерген, сөзиме,
Көп ләшкерлер көринеди көзиме,
Жалғыз болып мениң күним толмасын
Барайық биз Темирханның өзине?

Буны көрип шад болды,
Әрмансыз ғарры Шабаның,
Қаласынан Жонанның,
Шыққан уақта Қаншайым,
Сулайман деген кисиге,
Сәлем айтып сөйледі,
Хақ ниеттен Шабаның:

Абдулладай жигиттен.
Қылышты көкте ойнатып,
Қаршығасы қолында,
Аңға шығып жүр еди,
Қыр астынан бир шаңғыт,
Елес-елес көринди.
Көз жиберип қараса,
Батыр туған Абдулла,
Көреді көз ушынан,
Киятырған ләшкерди.
Сарғын деген мергенин,
Шақырып алып қасына,
Бир сөз айтып сөйледі:

Кәруан болса дизилискен бул көп нар...
Ел-халыққа тап болмасын қайғы-зар,
Ат қояйық Темирханның қасына,
Биз берейік душпанлардан бир хабар?

Сонда Сарғын сөйледі,
Сөйлегенде не деди:
— Жаным достым, Абдулла,
Нәмәрт болып сен барма,
Темирханның алдына.
Көринген қара — дос болса,
Болмаймыз ба шерменде?
Не деймиз сонда екеумиз
Достың жүзин көргенде?
Өзин батыр, мәрт болып,
Неге жейсең ууайым?!
Көринген кәруан қыбырлап,
Шөл ишинде узақтан,
Ел-журтына киятқан,
Болмасын ол Қаншайым?
Сениң еле хабарың жоқ...
«Еки журт бирдей дос болып,
Абдурахман мәрт палуан,

Қаншайымды ярлыққа,
...Алыпты», деп еситтим.
Қаншайымдай қарындасың,
Тартыу-бадалға менен,
Тууып өскен журтыңа,
Киятырған болмасын?
Жүрек соған барады,
Қабағым тартып барады.
Ким екенин сорайық?

Айтқанындай Сарғынның,
Аттан түсти секирип,
Абдурахман мәрт жигит.
Ағасын көрип Қаншайым.
Көзинің жасын төгеди,
Көздің жасын көп булап,
Бир сөз айтты Қаншайым,
Ағасына зар жылап:

— Нәмәртлерге бул жалғаншы тар екен,
Айралық дегенің қайғы-зар екен,
Көрдим, аға, тириликте жүзинди,
Бир-биреуді көрер күнлер бар екен.

Суу орнына иштим сонда қызыл қан,
Әжел жоқта шықпайды екен шийрин жан,
Бир қушақлап тарқатайын қумарды,
Тезирек кел көрисейік, тууысқан?

Аттан түсіп Абдулла,
Көрип аң-таң қалады:
— Айналайын, Қаншайым,
Атты бүгін алтын таң,
Кеуілде жоқ хеш әрман,
Көрер күнлер бар екен,
Жақынлап кел бермаған?

Ағасына жете алмай,
Қуғанғаннан Қаншайым,
Жолда неше жығылды.
Ағасын қатты қушақлап
Көзде жасын булады,
Сағынған екен—қулады!
Есине келип екеуі,

Аманлықты сорады,
Абдурахман мәрт жигит,
Абдулла менен сүйисип,
Қол алысып көрисип,
Ауылға қарап жол тартты...
Абдулла жолда қараса,
Сарғын мерген қасынан,
Ат шауып кетип қалыпты...

Ендиги сөзди еситип,
Сарғын деген мергеннен:

— Эй, Сулайман құлақ салың, арзым бар,
Басларыңа қонды хәзир қос сунқар,
Қууаныңлар еки бірдей ата-ана,
Қаншайымды көриу сизлерге миясар.

Гүналық дегенің адамға арды,
Қаншайым дүньяда ол тири барды,
Асқар, Мамыт еки бірдей улы бар,
Маған беретүғын сүйиншің барды?

Зор хабарды айтқан соң,
(Перзент шийрин жағанда!)
Қалтасына қол урды,
Тиллә берди мергенге,
Сұлайман деген бул киси.
Аршаны ашып Хәлимша,
Сарпай жапты мергенге.
Әне-мине дегенше,
Абдурахман тартқан нарлар-
дың,
Қоңырау менен дүң-дүни,
Этирапқа тарады.
Жетип келди бир мәхәл,
Хәрем-шарбақ қасына.
Ананы қыз көрген соң,
Атаны қыз көрген соң,
Қушақласып көрисип.
Еңиреп-еңиреп жылады...

Ауыл-аймақ жууырды,
Сұлайманның үйине.
Молламүшкил жан досты,

Атын шауып кетеди,
Сулайманға жетеди.
Отырып еди қуяшта
Сулайман менен Хәлимша.
Ат құлақтан тер қуйып,
Сарғын мерген бир ұақта,
Хаулығып хәм ентигип,
Сулаймандай кисиден,
Хәлимшадай анадан,
Тымсал етип сөз айтып,
Сүйиншини сорады:

— Не келди бунда? — деп,
— Қандай адам келди, — деп,
Жууырып келди бир мәхәл,
Сәллеси жүдә селтийип.
Қәдимгидей Хәлимша,
Моллаға төсек салады,
Ал ғаррысы Сулайман,
Көз аударып қарады.
Қарағанын жамаң жорып,
Молла мойнын тартады.
Молланың көзи қапылды,
Билмей қалды қапылда.
Сарғын мерген түргелип,
Сәллесин алды басынан,
Еңсесине бир урып,
Артына қолын байлады.
Пысық еди бул мерген,
Бир тамға оны қамады.
Сол ақшамы жигитлер,
Ылғый батыр, шын мәртлер.
Саз-сәубетти қурады.
Зауқы менен саз болды.

Хәммениң ұақты хош болды,
Жигитлер де мәс болды.
Ертеңине таң атты.
Уйқыдан турып Сулайман,
Сардақлыны тойға айтты.
Абдулладай мәрт жигит,
Уллы тойды басла қы.
Журттын кеулин хәшлады,
Тойда палуан туттырып,
Бақсы-жырау айттырып.
Темирхан да бир жақта,
Шатыр қурып отырды,
Абдурахманның кеуили
Оның да кеулин толтырды.

— Хақ бендениң бир күн болар кеуили шад,
Шуғыл шегер сумлығынан жамаң дәрт,
Мынау — наның, мынау қылыш қасында,
Молламүшкил, болған исти ырас айт?

Қылуасына хәр ким жууап береді,
Бенде қандай мүшкилге де көнеді.
Ұақты жетип, қалған сонша жасларға,
Сумлық еткен ахыретти көреді.

Мынау турған журт ағасы Темирхан,
Болды ол да бир ұақытта зулым хан,
Хәр ким етип заманында билгенин,
Соңынан қылады иске пушайман.

Молламүшкил

Мынау турған дәстурхан,
Мынау турған көк қылыш,
Билип еттим қиянет!
«Перзентим», деп Сулайман,
Таслап кетти жалғзын.
Аманатқа кеуилимде,
Болмады менде ақ нийет.
Ашық болдым мен өзим,
Билим берген қызыма.
Сөйледим — тилди алмады,
Қызым болған Қаншайым.
Нахақ ис хеш болмайды,

Той сауалар күн болғанда,
«Бир тамаша қалды», деп,
Абдулладай мәрт жигит,
Халыққа қарап сөз айтты.
«Бул не, қандай тамаша?»
Гүңкил-гүңкил сөйлесип,
Халық жым-жырт қалады.
Сарғын мерген бир ұақта,
Тамдағы Молламүшкилди,
Алып шығып ортаға,
Бир жаққа нанды қояды,
Бир жаққа қылыш қояды,
Қолына берип кітабын,
Иймансыз Молламүшкилден,
Бир сорауды сорады:

Хақ ис жерде қалмайды.
...Мен хасамды сорайман,
Сәллемди берсең орайман.

— Сендей шуғыл молладан
Көзим толды қан-жасқа,
Өрнек болсын кең журтқа! —
Деп, ойланып Абдулла,
Отырған жерде молланың,
Сақалынан алады,
Ийегиниң астына,
Өткір қанжар салады.

Сабырлы, батыр палуанға,
Журты рийза болады.
Абдурахман палуанның,
Жигитлери шығады,
Қарыұлы өткір дойырдай,
Минип аттың дәстине,
Өлимтигин молланың,
Басып тақым астына,
Көкмар қылып ойнады,
Ақырында тоз-тоз ғып,
Басын жерге атады.
Буну көріп Қаншайым,
Абдулла менен екеуі,
Қумарын тарқатады.

— Арымды есит кулақ салып, әкежан,
Өшти алдық өшпен болған душпаннан,
Қызыңызда қалмады хеш бир әрман,
Көрискенше ели-журтым, хош енди.

Душпан етсе де шуғыллықты, зулымды,
Ашылдырды бәхәр келип гүлимди,
Келип көрдим тууған журтым, елимді
Көрискенше ели-журтым, хош енди.

Батырларым бирге минди бедеу ат,
Ели-халыққа етти аямай көп хызмет,
Төркин журтты сағындырып қоймайын,
Бизлерге бер, ата-ана рухсат.

Көрисип турамыз бизлер хәр қашан,
Барар-келер еки бирдей мәрт палуан,
Ата-ананың хызметине барайық,
Рийза болың, ақ сүт берген анажан.

Орнынан турып Абдулла,
Он еки нарға жүк салды.
Жылқыдан таңлап алды да,
Көп дунья-мал жыйдырып,
Абдурахман палуанның,
Сыйлық етип алдына,
Қойды әкелип үйдирип.
Қаншайымның кеуилин,
Әбден сондай етти шад.

Дослардың болды кеули шад,
Душпаның етти олар мат.
Қарындасы Қаншайым,
Қырқ күн удай тик турып,
Етти тынбай хызметти.
Көрсетти салыққа иззетти.
Қасында жигитлерине,
Абдулладай мәрт жигит,
Етти бәрмә хұрметти.
Қырқ бир күнге қарады...
Ақыллы қыз Қаншайым,
Ели-журтын шад етип,
Ата-анасын қуантып,
Қайтыуға жууап сорады:

Алып келген дуньядан,
Нарға артты қыялап.
Сулайманның исине,
Абдулланың исине,
Хәлимшаның исине,
Болды күтә халық рийза.
Сулайман шығып далаға,
Қызына күйеу балаға,
Айтты сонда мынаны:

— Бағ ишинде енди гүллер лалады,
Адамзатта көп қәтелик болады..
Хабар алың Абдулладай ағаңнан,
Жиберип тур еки бирдей баламды.

Қууанышлы болды бүгин тәнде жан,
Перзентим Қаншайым, саған рийзаман,
Гүнә кешти, сәлем айтың елине,
Абдурахман, мәрт палуаным, хош аман.

Ели-халқы жыйналып,
Пәтия берип қалады.
Бир нашардың себеби,
Еки елди дос етти,
Халықтың кеуилин хош етти.

Қууғаннан анасы,
Бети болып гүл-ғұмша
Енирәп-енирәп жылады.
Абдулладай мәрт жигит,
Нәсият айтып анаға,
Үй қасында қалдырды,
Буннан кейин Абдулла,
Еки күнлик жолларға,
Шығарып салып қалады.
Сау-саламат Қаншайым,

Абдурахман мәрт палуан,
Қасындағы жигитлер,
Неше күнлер жол жүрип,
Жол жүрсе де мол жүрип,
Жетип барды бир күни,
Елпеңнің кең елине,
Ата-ананың алдына,

Тууған журты, халқына.
Бұлбил қонды гүлине,
Дақыл питти жерине,
Абдурахман менен Қаншайым,
Жетти олар муратқа.
Өтти арадан неше жыл,
Сардақлы менен бул Елпен,
Мәңги дос болып жасады.

ДЭСТАНЛАРДАҒЫ
ГЕЙПАРА
СӨЗЛЕРГЕ
ТҮСИНИКЛЕР

«ШӘРИЯР» ДЭСТАНЫ БОЙЫНША*

- Әжалат — қабыл ететуғын, арыз сорайтуғын.
Әжийне — жин, шайтан.
Әрайыл — периштеннің аты. Диний түсиник бойынша — жан алыушы.
Әдиплам шегип — бүгиліп, ийилип.
Алхақумиттинаққасур — дуғаның аты.
Әнбия — пирдер, пайғамбарлар, әулийелер.
Әспи — зыян, зәлел, құлпет.
Байдақ-байдақ — бөлім-бөлім, топар-топар.
Бәдирек — құл, басы байлы хызметкер.
Бәрга — сарай, жай, орын, қорған.
Беглер-бег — хан әмелдарларының атағы.
Бедеу — сулыу әреби ат.
Бенделер — құллар, бир динге бағынған адамлар, бир құдайға сыйынған ксисилер.
Бийбияша — Мухаммед пайғамбардың қызы.
Бийбимарьям — Мухаммед пайғамбардың қызы.
Бийбишлер — ханның хаяллары, бегдин, бийдин қатынлары.
Бийзибан — тилсиз, лал, үнсиз.
Бийгана — еснен айрылған хуушы жоқ, жат биреу.
Бийқарар — бир нәрсеге тәшүишлениу, тынышсызланыу.
Биймурат — муратына жете алмаған.
Бийнауа — гәрип, бахытсыз, бийшара, пақыр.
Бийпатма (Бийбипатма) — ислам дини бойынша хаяллардың пирі.
Бийхуш — есин жоғалтқан, өзін жоғалтқан.
Геллеғар — сөгис мәнисин беретуғын сөз.
Гентай — асықтың түрі.
Герд — аттың аяғының тозаңы, шаңы, қумы.
Гия — шөп, өсімлик, көгерип шығатуғын затлар.
Гоҳикап — мифлик бийик таудың аты.
Гриптар — тутылыу, қолға түсіу, дуушар болыу, шатасыу.
Гайбана — болмаған, көрмеген, жоқ болған.
Ганый — маллы, дәулетли, мүликли, барлы.
Гәзийнехана — патшаның алтын гүмиси, қасыл затлары сақланатуғын орыны.
Губба — алтыннан, гүмистен исленген безениу заты. Қызлар тағынады.
Гөрбетли — түси бузық, жаман.
Ханлар, байлар ау қусларына да таққан.

* Хәр бир сөз дэстанлардағы аңлататуғын мәнисине қарай алынды.

Губар — адамның жүзінде көринетұғын қайғы, қапалық.
Гүлпет — басқа түскен қайғы, мүсәпірлік, ғәриплик.
Дабле — ат байлайтуғын орын.
Дарийқа — жанның ашыуын билдиретұғын («ұай-ұай» сыяқлы) сөз.
Датқашы — арыз етіуші, арыз қылышы.
Дәруиш — пақыр, бийшара, дийүана, дин жолын қууған киши.
Дуума (доғма) — құл, басы бөнт, биреуге ғәрезли жасайтуғын адам.
Дүлдүл — қанатлы тулпар, мифлик ат.
Еренлер — кәрабатлы адамлар, пірлер.
Жандар — адам.
Жанжир — шынжыр.
Жәлилла — құданың аты.
Жәллат — ханның гүнадыларды жазалайтуғын, өлтиретұғын адамлары.
Жәнде — дийүаналардың ийинне илетуғын заты.
Жумыры — бұрында шопанлардың териден исленген бас кийими.
Жыназа — жанды азалау, өлнге диний дәстүрди ислеу.
Зағ — ғарға.
Зағғар — сәғиудин бир түри.
Зербарақ — алтын жалатқан, алтын ислеткен.
Зерли пота — алтынланған, белге байлайтуғын белбеу.
Зикир — ядтан құдайдың атына бир неше сөзлерди тәкирарлау менен дуа оқыу.
Зумарад (зумруд, изумруд) — қасыл тас.
Ийба — сақланыу, шегиниу, жүзин бұрыу, сыйлау.
Ийтен — шөптин аты.
Илахидан — райыптан, тосаттан, кәрабат арқалы.
Ильяс — пайғамбардың аты.
Инақ — хан әмелдарларының аты.
Исми-ағзам — дуаның аты, мифлик түсниклерге қарағанда ислам дининдеги кәрабатлы дуа (Ағзам — ұллы дегенди аңлатады).
Исрапыл — мифлик дүньяны астан-кестен ететұғын самал, үргин.
Ишарат — бир нәрсени билдириу, сездириу.
Каба — мұсылманлардың тауап ететұғын мешити.
Кәрим — құданың бир аты.
Қустанылық — орынсыз зорлық, кемситиу, баспалатыу.
Қаза — өлим, тәғдир, талай.
Қамқа — қасыл кийим.
Қаншийе — патшаның жайындағы төсектин аты.
Қарабайыр — жылқының түри.
Қарқара — бас кийимге қадалған қус пәри.
Қарун — мифлик сықмар, қызғаншақ байдың аты.
Қәлле — қус үйретиуши, аңға қус салыушы.
Қәсем — ант, уәде, ықпар.
Қоррандоз — палшы, палдаман, қорра таслаушы.
Қублағажим — анам, атам.
Қусшийе — патшаның жайындағы төсектин аты.
Қусбеге — хан әмелдарларының атағы.
Қус гезлик — қусты соятуғын пышақ.
Қушныш — суу буркип емлейтуғын тәуип, ушықлаушы.
Қырқ шилтен — Еренлерди қараңыз.
Ләк-ләк — хәдден тыс көп, хәдден зыят.
Мағруп — күн батыс.
Мажазый — қақыйқый емес, жалған жердеги патша («Қудай емес» деген мәниде айтылған. Қақыйқый патша «алла» делинеди).

Машырық — күн шығыс.
Мәскепши — суу тасыушы, тасып суу сатыушы, биреудин үйине суу апарыушы.
Месик — териден исленген суу салатуғын ыдыс. Оның менен қуйыдан суу да алады.
Муптала — хәкислениу, қолайсыз бир затқа дуушар болыу, бәлеге жолығыу.
Мүтире — териден исленген суу салып жүретұғын ыдыс.
Мушки-анбар — адамды тирилтетұғын дәри.
Мынажат — өтиниш етиу, сораныу, жалбарынуу.
Мысыруу-хандер — мұсылманлардың сыйынатуғын жери («Мысырды ардақлау» дегени).
Наймыт — сәғистин бир түри.
Найсап — сәғиудин бир түри.
Накас — нуқсанлы, кемшиликли, жарамас пәс адам.
Намахрам — бийтаныс, басқа биреу.
Нар — түйенн еркеги.
Неда әйлеу — сес шығарыу, шақырыу, билдириу.
Нека — ерли-зайыптыны қосыу мәресими.
Нурбент — тоғартқаның бир ағашы.
Пайқал (пайқар) — перийлердин сулыуы, гөззалы, ағласы.
Пардақ — пүтин дене менен естен кетип жығылыу, құлау.
Парра — бөлинниу, жарылыу, өртениу, иштиң күйиу.
Пәлек — аспан, уақыт, ығбал.
Пәрмана — жанын пидә қылыу, жолында жүриу.
Пәттек — қустың аты.
Периште — мифлик, көзге көринбейтуғын, адамзатқа уқсаған мақлуқ.
Пешана — бахыт, маңлай, тәғдир.
Раба — мақул, миясар, турарлық.
Рабай — мейли, хәүеси, истеги, тилеги.
Разы-хақ — құдайдың аты.
Раушан — бала, нәресте.
Сама — аспан, көк.
Санжақ-санжақ — бөлим-бөлим, туу, байрақ, әскерий бөлимшелер.
Сархауыз — дөгерегине алтын жалатқан ханның хәуизи.
Сәнгир — таудың бажалы тасы (гранитке қусаған).
Сәрилер — таудың бәлент жери, басы, төбеси.
Сәркарда — әскер басы.
Субхан — құдайдың аты.
Султаны-бакарем — сақый, қолы ашық султан.
Таж — патшалардың бас кийими.
Таңла-мақшер — ақырзаман, о дүнья.
Тасаддық — жанын пидә етпек.
Тәрзи — бас кийим.
Тәрк — тәрк етиу, кешиу, қол үзиу.
Төрт түлик мал — жылқы, түйе, қарамал, қой.
Туғыр — аңшы қусларды қондыратұғын орын.
Ушыға — қасыл тауар.
Хажы — Қабаға барып келген яки баратуғын адамлар.
Хүрилуғман — сулыу, гөззал.
Шарбазар — базар.
Шардаре — хәулинн бийик, төрт тәрепке қарайтуғын жери.
Шасыпа — патша отыратұғын сыпа, орын.
Шасулайман — мифлик патшаның аты.
Шахымардан — араб халифасының бири. Мифлик, пирге айналған адам.
Шаят — бәлки, мүмкин.

Шейдилла — делбе болып, алланың атын айтып жүриу.
 Шоры — ханның, байдың үйіндегі хызметкер қаял.
 Шууал — қап.
 Ықлым — дуньяның бөлими, бөлшеги.
 Ырақнай (рақна) — сулыу, нәзик, жағымлы, жарасықлы.
 Ысқат — өлиннің үстине сойылатуғын мал, өлиге арналған кийим ҫ. т. б.
 Юсупикалан — мифлик, сулыу дайғамбардың аты.

«ҚАНШАЙЫМ» ДӘСТАНЫ БОЙЫНША

Бейтил — диний түсиник бойынша — «Кәба» (гейбир орында «зиярат» деген мәнини аңлатады).
 Буржа — тауда өсетуғын бир өсимликтің аты.
 Дал — жарасықлы нағыс қойғам.
 Жайыл — тентек.
 Жезқулақ — мылтық.
 Кийеси — зыяны.
 Қауышы — үнгири.
 Қыйлықал — кемислик, басқа ой.
 Минахат — ҳәз.
 Мурғузар — қустың аты.

МАЗМУНЫ

ШӘРИЯР	
55-бет	
ҚАНШАЙЫМ	
99-бет	
ДӘСТАНЛАРДАҒЫ ГЕЙПАРА СӨЗЛЕРГЕ ТҮСИНІКЛЕР	
158-бет	

ӨЗБЕКСТАН ИЛИМЛЕР АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
 ҚАРАҚАЛПАҚСТАН БӨЛИМИ
 Н. ДӘУҚАРАЕВ АТЫНДАҒЫ ТИЛ ХӘМ ӘДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

Қарақалпақ фольклоры

БЕС ТОМЛЫҚ

Екинши том

ШӘРИЯР

ҚАНШАЙЫМ

(дәстанлар)

қарақалпақ тилинде
 «Қарақалпақстан» баспасы

• Нөкис — 1997

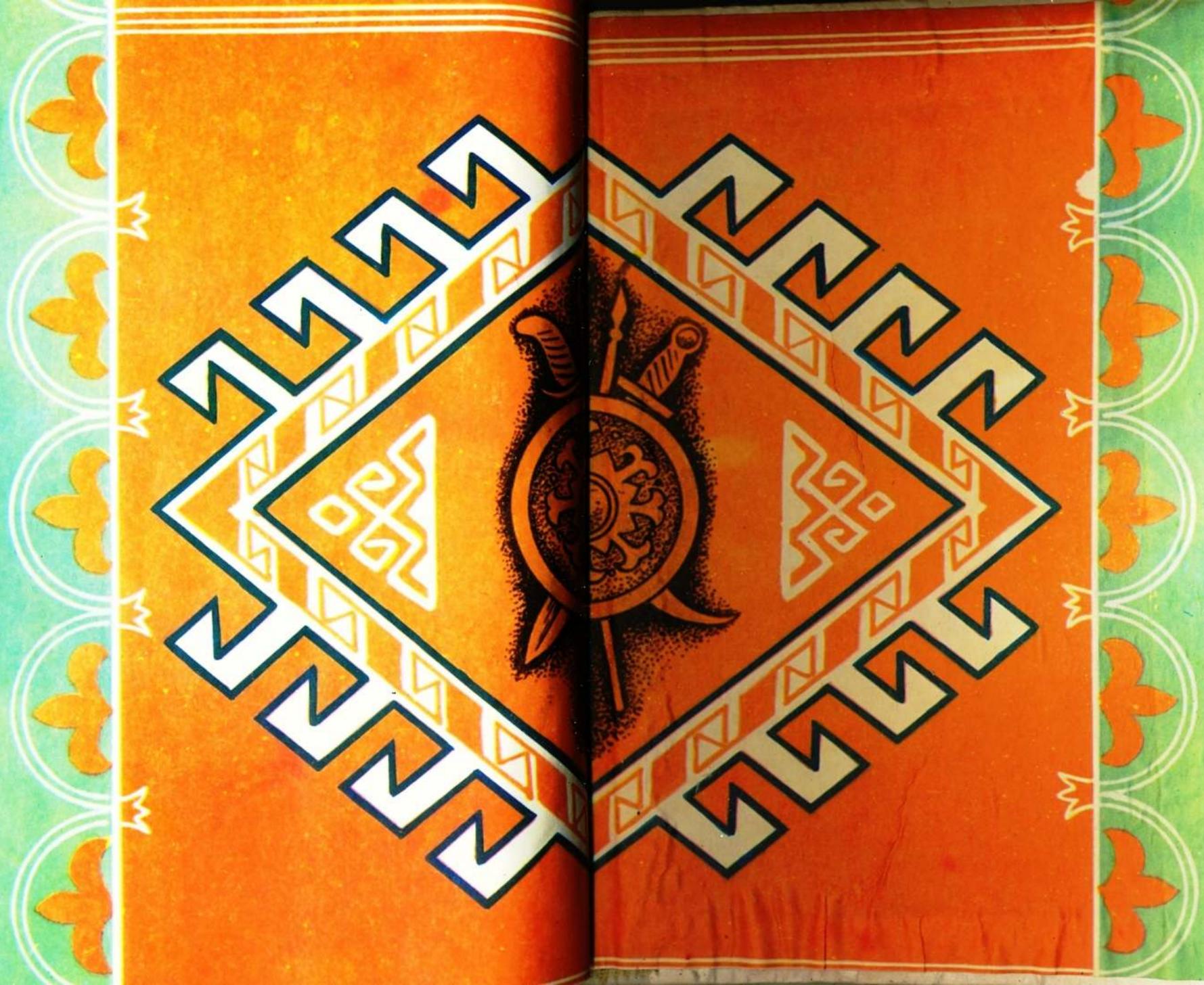
Редакторы *Бахыт Нурыллаев*
Художниги *Көшкинбай Рейипназаров*
Худ. редакторы *Исмайыл Қыдыров*
Тех. редакторы *Кеңесбай Бекниязов*
Корректоры *Арзыхан Аташева*

ИБ № 1922

Теріуге берілген уақты 24. II. 1997. Басыуға рұхсат етилген уақты 10. IV. 1997. Қағаз форматы 60x84^{1/8}. Супер хәм әпиуайы муқабалар, реңли сүуретлер—офсет, ал текст жоқары баспа усылында басылды. Көлеми 10,25 + 0,25 вкл. баспа табақтан ибарат. Шәртли баспа табағы —9,53 + 0,25 вкл. Есап баспа табағы 10,4 + 0,25 вкл. Жәми 2000 нуқа. Буйырпа на №151. Бақасы 55 сом 70 тийин.

«Қарақалпақстан» баспасы: 742000, Нөкис қаласы, Қарақалпақстан көшеси №9-жай.

ҚР Баспа сөз бойынша мәмлөкетлик комитетинин Нөкис полиграфкомбинаты: 742000, Нөкис қаласы, Қарақалпақстан көшеси, 9-жай.

55c. 70r.

A long, long time ago ...

With such words almost many timeless eposes begin their narration. The Karakalpak people from time immemorial dreamt of prosperity, well-being and happiness. The nation shaped his dreams into the folklore. In this volume we acquaint a reader with two pearls of it.

In SHARYAR sister Anjim saves her brother from witchcraft of Bulbulgoya-bird, marries Sharyar to Emensha's daughter, enthrones him. For all their evil deeds nine malicious wives of Shahidarap-padishah and Old Hag will be mercilessly punished.

The KHANSHIME conveys the idea of peace. Inhabitants of Sardakly and Jonan hobble the militant ruler Temirkhan.

Remarkable episodes leading to culminating point and revealing the fight between two beginnings—Good and Evil—leave an indelible impression.